

П.А.ГУД, Н.І.ГУД

БЕЛАРУСКИ КІРМАШ

П.А.ГУД, Н.І.ГУД

БЕЛАРУСКИ КІРМАШ

МІНСК
"ПОЛЫМЯ"
1996

ББК 65.9 (4Бел) 421

Г 93

УДК 339.17(476)

Рэцэнзент
дэкан факультэта народнага мастацтва Інстытута сучас-
ных ведаў прафесар А. М. Аляхновіч

Афармленне В. І. Калечыца, М. В. Кончыц

ISBN 985-07-0102-1

© П. А. Гуд, Н. І. Гуд, 1996

© Афармленне. В. І. Калечыц, М. В. Кончыц, 1996

КІРМАШ — СВЯТОЧНЫ РАСПРОДАЖ (Замест прадмовы)

Росквіту Вялікага княства Літоўскага спрыялі гандаль і тавараабмен. Гандлёвы шлях паміж Балтыйскім і Чорным морамі праходзіў па тэрыторыі княства. І гэты шлях з «варагаў у грэкі» ў Цэнтральнай Еўропе лічыўся самым кароткім. Негацыянты праяўлялі шмат кемлівасці і прадпрымальнасці, каб прадаць заморскія рэчы і закупіць танней футра, воск, пяньку, лес, мёд і іншы тавар у мясцовых жыхароў. Многія гарады княства ўжо ў XV стагоддзі мелі магдэбургскае права і дазвол вялікага князя, а затым і караля Рэчы Паспалітай на правядзенне штогадовых таргоў. Удача і рызыка, задавальненне матэрыяльных патрабаванняў і проста чалавечыя адносіны — вось галоўныя складальнікі кірмашу.

«Беларускі кірмаш» — першая беларуская кніга аб святочных таргах, напісаная энтузіястамі сваёй справы Пятром Адамавічам і Нінай Іванаўнай Гуд. Сабраны аўтарамі унікальны матэрыял, які адлюстроўвае шматвяковы вопыт эканамічнага і культурнага жыцця беларусаў, несумненна, узбагаціць сусветную кірмашовую культуру і будзе цікавым ўсім, хто лічыць сябе Прадаўцом і Пакупніком.

Аляксандр САВІН, дырэктар «Мінскага кірмашу»

THE FAIR AS A HOLIDAY SALE (Instead of the Preface)

The growth of the Grand Duchy of Lithuania was favoured by commerce and commodity exchanges. The trade route between the Baltic sea and the Black sea lay through the territory of the duchy. This route, so to say, «from Varangians to Greeks» was considered the shortest in Central Europe. The merchants displayed great initiative and enterprise in their efforts to sell overseas products and purchase at a low price furs, wax, hemp, wood, honey and other goods from local people. As far back as the 19th century quite a number of towns in the duchy had Magdeburger Right and permission of the Grand Duke (afterwards also of the King of Rzeczpospolita) to hold annual sales. Chance and luck, satisfaction of material needs and human relations themselves were the major constituents of the fair.

«Byelorussian Fair», the first Byelorussian book about holiday, sales, is written by the devotees of their cause Peter Adamovich and Nina Ivanovna Gud. The material stuff collected by the authors is unique as it reflects the centuries-old experience of economic and cultural life of Byelorussian people. It will undoubtedly enrich the world's fair culture and be of interest to all who are prone to regard themselves as the Seller and the Buyer.

Alexander Savin, director of «the Minsk Fair»

З ГІСТОРЫІ
БЕЛАРУСКАГА КІРМАСШУ

ELIABRYCATA APOCALYPTIC

Вытокі такой з'явы, як кірмаш, адшукваюцца яшчэ ў першабытнаабшчынным ладзе, калі суседнія плямёны збіраліся ў пэўным месцы для абмену «таварамі». Ужо ў II — IV стст. усходнія славяне экспартавалі хлеб у Грэцыю, у IV — IX стст. іх купцы гандлявалі з Візантыяй, Багдадам, Хазарскім каганатам. Аб старажытных гандлёвых сувязях беларускіх зямель сведчаць знаходкі рымскіх манет у Магілёўскай вобласці (Клімавічы, Быхаў), а таксама унікальнай лацінскай грыўны непдалёку ад Віцебска. Аднак абмен у гэты перыяд развіваўся слаба, і таргі былі нерэгулярнымі.

У IX — XI стст. на тэрыторыі Беларусі канчаткова складваюцца феадальныя адносіны. У гэтым працэсе велізарную ролю адыграла грамадскае раздзяленне працы, размежаванне рамеснай дзейнасці і сельскай гаспадаркі. Рост рамёстваў і гандлю спрыяў з'яўленню гарадоў, якія становіліся тыповымі гандлёвымі, вытворчымі і адміністрацыйна-палітычнымі цэнтрамі сельскагаспадарчай акругі.

Першыя звесткі аб беларускіх гарадах знаходзім у старажытнарускіх летапісах, дзе з 276 гарадоў Стара-

Скарб з арабскіх манет, знойдзены ў вёсцы Гарадняны
Глыбоцкага раёна Віцебскай вобласці

жытнай Русі, названых пад рознымі датамі IX — XIII стст., 35 знаходзяцца на тэрыторыі цяперашняй Беларусі. Паводле пісьмовых крыніц, першымі паселішчамі новага тыпу ў Беларусі сталі Полацк (862), Віцебск (974), Тураў (980), Заслаўе (985), аднак, як паказваюць даследаванні, у пераважнай большасці беларускія гарады існавалі задоўга да першых летапісных упамінаванняў. Наяўнасць гарадоў на тэрыторыі Беларусі да IX ст. пацвярджаецца перш за ўсё археалагічнымі раскопкамі. Так, на думку беларускага гісторыка Г. Штыхава, які праводзіў іх у Лукомлі, горад існаваў ужо ў V ст.

Аснову фарміравання гарадоў складалі замкі князёў і феодалаў, прыкардонныя крэпасці, умацаваныя паселішчы. Паступова каля іх сцен сяліўся рамесны люд, і такім чынам узнікалі гандлёва-рамесніцкія пасады, жыхары якіх у выпадку аблогі ці нападу з боку ворагаў маглі схавацца за крэпаснымі сценамі.

Горад заўсёды быў цесна звязаны з сельскагаспадарчай акругай, адкуль жыхары вёсак дастаўлялі прадукты харчавання і розную сыравіну. Больш шырокія магчымасці рэалізацыі прадукцыі прыцягвалі сюды і рамеснікаў з навакольных паселішчаў, а княжацкая ўлада гарантавала бяспеку іх уласнасці. У той час прадукты гандлю дабывалі шляхам збору даніны (футра, мёд) і ў выніку захопу насельніцтва ў рабства для продажу на рынках Усхода і Візантыі. З заходніх зямель Русі шырока экспартаваўся воск, які ўжываўся для патрэб ліцейнага, ювелірнага рамяства і вытворчасці васковых свечак. Ранні перыяд узнікнення грошай на тэрыторыі ўсходніх славян сведчыць, што з прыпыненнем прытока ўсходняга серабра (арабскіх манет) на Русь, у ёй распаўсюдзіліся заходнееўрапейскія дынарыі, галоўнымі пастаўшчыкамі якіх сталі Германія і Англія. Чаканнае серабро ўвозілася таксама з Даніі, Венгрыі, Чэхіі. Археалагічныя дадзеныя сведчаць, што ў XI ст. Полацкае княства гандлявала і з Прыбалтыкай. Доказам шырокіх гандлёвых сувязяў служаць знойдзеныя на тэрыторыі Полацкай зямлі 7 кладаў і 5 асобных знаходак з заходнееўрапейскімі манетамі, клад у Полацку, зарыгты каля 1060 г., а таксама падвеска ў выглядзе «вікінга», знойдзеная ў Магілёўскім Падняпроў'і. Ва ўнутраным гандлі ў якасці грошай выкарыстоўвалі звязкі футраў (часцей вавёрак), змацаваных свінцовымі пломбаі.

Звычайна таргі адбываліся каля сцен феадальнага горада, у гандлёва-рамесніцкім пасадзе, недалёка ад ракі. Напрыклад, у Полацку, што ўзнік на старажытным шляху

Арабскі куфлічны дырхем з Гараўлянскага скарбу

з Прыбалтыкі ў Чорнае мора і звязваўся водным шляхам з Віцебскам, Смаленскам і Кіевам, ужо ў канцы X — пачатку XI ст. сфарміраваўся вялізны пасад, які размяшчаўся адразу ў трох месцах: старажытны — паблізу горада на беразе Палаты, Запалоцкі і Вялікі пасад (на яго частцы збудаваны Ніжні замак). Плошча Вялікага пасада складала 50 гектараў. У старажытным Мінску пасад займаў раён сучасных плошчы 8 Сакавіка, вуліцы Гандлёвай, Ракаўскай, Нямігі і часткі іншых. У Слуцку акрамя дзядзінца быў таксама заселены і Ніжні замак. У Навагрудку ў XI ст. насельніцтва жыло ў дзядзінцы і пасадзе. Пасады меліся ў Тураве, Пінску, Ваўкавыску і іншых гарадах.

Водныя магістралі паміж гарадамі з'яўляліся галоўнымі артэрыямі гандлю: Дзвіна звязвала беларускія землі з Прыбалтыкай і Прычарнамор'ем (па ёй ішоў шлях з «варагаў у грэкі»), Прыпяць і Заходні Буг — з Польшчай і Чэхіяй, Нёман — з Прыбалтыкай. Візантыйскі пісьменнік Канстанцін Багранародны адзначаў, што для правядзення штогодніх гандлёвых экспедыцый палачане прадавалі русам (кіеўлянам) лодкі-аднадрэўкі. Для перамяшчэння ў пэўныя пункты выкарыстоўваліся гандлёвыя судны (стругі, лодзіі, дашчатыя ўчаны), а ўзімку па ледзяных дарогах рэк тавары вазілі на санях і вазах.

У гэты час купцы з розных зямель прывозілі ў гандлёва-рамесніцкі пасад шыкоўны посуд, вопратку і зброю для феадалаў, розную сыравіну і прылады працы для гандлёва-рамесніцкага насельніцтва, вырабы рамеснікаў для сялян гарадской акругі і сельскай глыбінкі. На старажытнарускіх рынках (у гарадах часта дзейнічала некалькі рынкаў, а ў Кіеве аж восем) можна было набыць і сельскагаспадарчыя прадукты, і тавары, якія прывозілі з розных краін.

Рост знешняга гандлю разам з выдзяленнем рамяства выклікалі развіццё ўнутранага гандлю паміж гарадскім насельніцтвам. Гандаль горада з вёскай ажыццяўляўся галоўным чынам дробнымі гандлярамі — прабобразамі будучых каробачнікаў. Каробачнікі гандлявалі на пагостах, у цэнтрах сельскіх абшчын. Так зараджаліся кірмашы.

На тэрыторыі цяперашняй Беларусі, як і ва ўсёй Старажытнай Русі, назіраўся дыферэнцыраваны гандаль: некаторыя рамесныя вырабы (прасліцы, шклянныя бранзалеты) распаўсюджвалі па ўсіх землях вандроўныя каробачнікі, у той час як соллю, хлебам і футрам гандлявалі больш буйныя купцы — «госці».

Купецкія судны ў Мінску. XIII ст.
Малюнак В. К. Кульваноўскага

У гарадах Кіеўскай Русі добра вядомы купецкія суполкі, якія будавалі цэрквы як цэнтры гандлёвай абшчыны. Характэрна сувязь гандлю з царквой: царкоўная плошча аднаразова з'яўлялася рынкам, як гэта было ў Заходняй Еўропе. Цікава, што ў старажытных грэкаў і народаў Усхода гандаль адбываўся ў саміх храмах. Між іншым, і на Захадзе ён не абмяжоўваўся адным пляцам перад храмам, а праходзіў і ў самім храме і нават былі спецыяльныя «рыначныя цэрквы», «гандлёвыя цэрквы». Храм і плошча перад храмам з'яўляліся тымі нейтральнымі месцамі, дзе толькі і мог здзяйсняцца тавараабмен, дзе прыпынялася варожасць і ўчыняліся таргі пад аховай Бога.

На Русі, як і ў Заходняй Еўропе, само ўстройства цэркваў было прыстасавана да гандлёвых мэт: у сутарэннях зберагалі тавар, а ў прытворы яго ўзважвалі. Напрыклад, наўгародскія купцы ў розных месцах ставілі гандлёвыя храмы (царква на таргах у Шчэціне, царква Міхаіла ў Кіеве, якую называлі наўгародскай бажніцай, у шэрагу гарадоў Прыбалтыкі, дзе наўгародскія купецкія абшчыны мелі гандлёвыя пункты). Трывалыя гандлёвыя сувязі полацкіх купцоў з Ноўгарадам даюць падставу меркаваць, што падобныя купецкія абшчыны існавалі ў XII ст. і ў Полацку.

У XI—XIII стст. на тэрыторыі Беларусі, нягледзячы на рост колькасці гарадоў, гандаль развіваўся ва ўмовах абмежаваных патрэб у прывазных таварах, таму што ў эканамічнай структуры гарадоў пераважала натуральная гаспадарка, і абслугоўваў ён у асноўным заможныя слаі грамадства альбо рамеснікаў. Аб гэтым сведчыць і пералік тавараў, якія прывозілі купцы з розных зямель: сланец для вырабу прасліц з Оўруча на Украіне, бранзалеты, пацеркі, кубкі, белыя гліняныя збаны з зялёнай палівай з Кіева, амфары з аліўкавым алеем і віном, квяцістыя

тканіны (павалокі), вострыя прыправы, грэцкія арэхі, шклянны посуд з Візантыі і Блізкага Усходу, фаянсавы посуд з Ірана, самшыт для вырабу грабянёў з Каўказа, бурштын з Прыбалтыкі.

У 1212 г. полацкі князь Уладзімір заключыў з Рыгай гандлёвы дагавор, які зацвердзіў права купцоў свабодна рухацца па Дзвіне і гандляваць. Артыкулы «Смаленскай гандлёвай праўды» 1229 г. дазвалялі купцам з Полацка, Віцебска, Смаленска праезд у Рыгу, Любек, Готланд, а нямецкім купцам — у крывіцкія землі, рэгулявалі тавараабмен, устанаўлівалі парадак праезду купцоў, вызначалі памер пошліны. Але развіццё гандлю не мяняла агульнага натуральнага характару гаспадаркі. Таварная вытворчасць з'яўлялася толькі невялікай часткай грамадскай вытворчасці.

Такім чынам, вытокі кірмашу як формы эканамічных сувязяў выразна прасочваюцца ў эпоху Кіеўскай Русі. Аднак само слова «кірмаш» у гэты перыяд адсутнічае ў лексіконе насельніцтва той тэрыторыі, якую займае цяперашняя Беларусь. Для абазначэння месца абмену і продажу ўжываўся толькі тэрмін «таргі» (альбо «торг»).

У перыяд ранняга сярэднявечча, г. зн. у перыяд павенчання натуральнай гаспадаркі і эканамічнай раздробленасці, поруч з нерэгулярнымі таргамі ўзнікаюць ярмаркі (ад ням. *jahrmarkt*) — штогоднія таргі, якія наладжваліся ў пэўным месцы. Галоўная роля ў гандлі належала купцам. Вузкасць рынку і небяспечнасць занятку прымусалі купцоў канцэнтравацца ў спецыяльна выбраных і добра абараняемых месцах (каля сцен замка ці манастыра, на перакрываванні гандлёвых шляхоў, там, дзе адбываліся народныя сходы, вялікія царкоўныя святы).

Таргі звычайна прымяркоўвалі да рэлігійных і іншых святаў. Пра гэта сведчыць назва кірмашу на розных мовах — *messe* ад месы: французскае — *foir*, італьян-

скае — fiers, англійскае — fair, вытворныя ад познелацінскага — feria — дзень рэлігійнага свята. Таргі ў Расіі таксама былі звязаны з тым ці іншым рэлігійным святам, і праводзілі іх спачатку каля манастыроў (Кірыла-Белазерскі, Тройца-Сергіевы і інш.).

На тэрыторыі Беларуска-Літоўскага гаспадарства перыядычна арганізаваныя ва ўстаноўленых месцах таргі ў гэты час атрымалі назву «кірмаш». Прасочым этымалогію слова. У руска-французска-нямецка-англійскім слоўніку Р. Рэйфа слова «kermasse», ці «karmess» перакладаецца як «храмавае свята». У слоўніку У. Даля слова «кірмаш» — рынак, торг, базар. У раскольнікаў заходніх губерняў (г. зн. на Беларусі. — П. Г.) — гулянне, народнае свята. Ужо ў гэтай трактоўцы мы бачым, што слова «кірмаш» згубіла паняцце рэлігійнага свята і тлумачыцца як з'ява эканамічнага і духоўнага жыцця народа. Рускі і беларускі этнограф А. Семянтоўскі ў артыкуле «Аб кірмашах Віцебскай губерні» піша: «Слова кірмаш прыйшло да нас ад немцаў, у якіх яно пішацца як спалучэнне слоў «die Kirche» — царква і «die Messe» — літургія. Нямецкае паходжанне тэрміна «кірмаш» падцвярджаецца і тым, што ў Галандыі верасень — месяц шматлікіх гарадскіх і сельскіх кірмашоў, якія суправаджаюцца народнымі гульнямі і працэсіямі... атрымаў назву месяца кermesa (kermis) — па-галандску — ярмарка».

Рускі этнограф Т. Філімонава, спасылаючыся на думку нямецкага даследчыка Ю. Ліперта, даказвае, што кermes як найбольш распаўсюджанае свята сярэдняй і паўднёвай Германіі спачатку было старажытнагерманскім святам у гонар духа-заступніка. Пазней хрысціянскае духавенства ўстанавіла храмавае свята (Kirchmess, Kirmes, Kirta), з'яднаўшы яго з германскім язычніцкім. Такім чынам, у многіх мясцовасцях кermes зліўся са святам уборкі ўраджаю, стаў адзначацца восенню, а ў пратэстан-

цкіх раёнах паўночнай Германіі, дзе пасля Рэфармацыі пакланенне святым спынілася, на кermес учынялі штогоднія таргі.

У XIV—XV стст. на Беларусі назіраецца прыкметны рост гарадоў, і ў найбуйнейшых з іх штогод з дазволу феодалаў арганізавалі таргі, якія садзейнічалі ўстанавленню і ўмацаванню гандлёвых сувязяў паміж горадамі і вёскай. Аднак феадальная раздробленасць, самавольства велікакняжацкіх улад, каралеўскія пошліны, бездарожжа і разбой — усё гэта ўскладняла развіццё гандлю, і таму гарады Беларусі імкнуліся стварыць сваю сістэму кіравання, заснаваную на магдэбургскім праве. На працягу XIV—XV стст. самакіраванне атрымалі Бярэсце (1390), Гародня (1391), Слуцк (1441), Полацк (1498), Мінск (1499), што дало магчымасць магістратам у рамках магдэбургскага права ладзіць штогоднія кірмашы з дазволу велікакняжацкіх ці каралеўскіх улад. Улічваючы тое, што на многіх кірмашах Беларусі (у Бярэсці, Полацку, Смаленску, Гародні) таргі праводзіліся ў ліку іншых і нямецкімі купцамі, а ў Полацку, у прыватнасці, яны штогод абслугоўвалі транзітны гандаль паміж Смаленскай і Прыбалтыкай, можна меркаваць, што слова «кірмаш» упершыню з'явілася пад іх уплывам, бо для нямецкіх купцоў — членаў Ганзейскага саюза паняцце «кermес» атаясамлівалася з ярмаркай.

Гарады Беларусі ўсё шырэй уключаліся ў сферу еўрапейскага гандлю; Полацк і Віцебск мелі даволі трывалыя сувязі з заходнееўрапейскімі краінамі, Прыбалтыкай, а таксама Ноўгарадам, Псковам, Масквой, Смаленскай; купцы Брэста свае гандлёвыя караблі вялі па Заходняму Бугу і Вісле ў Варшаву, Гданьск, Торунь, прадавалі тавары ў Аўгсбургу, Познані, украінскіх землях. Дроўна гандляваў з Польшчай і гарадамі Беларуска-Літоўскага гаспадарства (Навагрудак, Драгічын, Вільня, Коўна).

У гэты перыяд у буйнейшых гарадах Беларусі (Полацк, Брэст, Гродна) ладзілі кірмашы — штогоднія перыядычныя таргі, якія сталі цэнтрамі ўнутраных і знешніх эканамічных сувязяў.

У граматах на магдэбургскае права, як сцвярджае беларускі гісторык І. Юхо, «прадугледжваліся пэўныя льготы жыхарам дадзенага горада і абмежаванні для пабочных».

У спецыяльна выбраныя дні пачыналіся кірмашы (да чатырох у год), якія маглі працягвацца па два тыдні, а таксама вызначаліся гандлёвыя дні кожнага тыдня. Мяшчане Вільні, Полацка, Трока вызваляліся ад уплаты мыта (падатак на гандаль) на тэрыторыі ўсяго Беларуска-Літоўскага гаспадарства. Мінск, які ў XV ст. займаў больш значнае месца ў эканамічным жыцці дзяржавы, атрымаў ад карацёўскіх улад шэраг гандлёвых прывілеяў. Так, у грамаце 1499 г. вызначалася мінімальная колькасць тавараў для продажу чужаземным і іншагароднім купцам (якія маглі рабіць аптovyя закупкі толькі на гарадскім рынку), таксама ім забаранялася купляць тавары ў вакольных паселішчах і весці рознічны гандаль непасрэдна ў Мінску, што адпавядала інтарэсам мясцовых гандляроў.

Кірмашы XV ст. можна ахарактарызаваць як змешаныя. На рыначных плошчах з'яўляюцца першыя стацыянарныя пункты гандлю — «крамніцы», клеткі мясныя, хлебавыя, мядовыя і да т. п. У Полацку, напрыклад, акрамя мясцовых тавараў (попел, смала, скуры, мёд, сала, хмель, гарбарныя і рымарскія вырабы) можна было набыць рускае футра, фландрскія, нямецкія і англійскія сукны, галандскае і вестфальскае палатно, селядцоў, жалеза, медзь, волава, гатовыя рамесныя вырабы з жалеза. Праз балтыйскія порты завозілі соль, галоўным чынам з Францыі (у 1503 г., напрыклад, праз Полацк яе было

вывезена 19 375 мяшкоў), а таксама розныя прыправы, тканіны. Аб значэнні і колькасці ўвозу замежных тканін можна меркаваць хоць бы па тым, што дзяржаўны падаток (ардышчыну) многія гарады — Полацк, Віцебск, Мінск, Брэст, Гродна, Навагрудак, Ліда, Слонім, Орша і іншыя — плацілі сукном і палатном. На берасцейскіх кірмашах разам з мясцовымі таварамі (футра, паташ, скуру, лес, пянька, прадзіва, збожжа) прадавалі прывезеныя цукар, соль, салёную рыбу, сукно шаўковыя тканіны, а таксама спецыяльныя лесаматэрыялы для вырабу лукаў і стрэл. Адно з ранніх упамінанняў пра віно на кірмашах мы знаходзім у актавых дакументах XV ст.: «Могуць быць чатыры яткі суконныя, а іншыя чатыры каля сябе пастаўлены для продажу і захавання віна, мёда, піва». У гэты час віно як прадукт кірмашовага гандлю завозілі на Беларусь з Заходняй Еўропы і называлі па імпартуючых краінах і мясцовасцях — малмазія, лакгонскае, венгерскае і г. д. Пілі яго выключна феодалы і зрэдку, толькі «ў дні ўрачыстыя», заможная шляхта, бо каштавала яно надзвычай дорага. Найбольш распаўсюджаную і танную малмазію прадавалі па 50 талераў за бочку. За гэтыя грошы на мінскім рынку ў 1507 г. можна было купіць 50 добра адкормленых валоў, а ў 1592 г. — 44 тоны жыта першага гатунку. Змешаны характар гандлю на кірмашах даваў магчымасць пакупнікам адначасова задаволіць розныя спажывецкія патрэбы.

У XVI ст. у каралеўскіх і прыватнаўласніцкіх гарадах Беларуска-Літоўскага гаспадарства пачынае развівацца лавачны гандаль, які канцэнтруецца на рыначных плошчах. У час правядзення перыядычных таргоў лаўкі адкрывалі, выкладвалі розныя тавары, а пасля заканчэння кірмашоў — закрывалі. У прыватнаўласніцкіх гарадах, якія складаліся з некалькіх асобных частак і прадмесцяў, амаль у кожнай быў рынак. У 1621 г. такія рынкі існавалі ў

Слуцку (у старым горадзе, у Новым горадзе і востраве), у 1623 г. — у Горках (два ў самім горадзе і адзін у Казіміравай слабадзе), у 1673 г. — у Нясвіжы (у Старым горадзе, у прадмесці Казімеж і ў Новым горадзе), у сярэдзіне XVII ст. — у Шклове і Глыбокім (па два), у Друі яны знаходзіліся ў некалькіх частках горада. Стварэнне і існаванне двух, ці некалькіх рынкаў тлумачыцца розначасовым заснаваннем асобных частак горада, іх першапачатковым прававым становішчам, належнасцю гэтых частак, слагод, прадмесцяў розным уладарам, а таксама спецыялізацыяй гандлю.

У канцы XIV — на пачатку XV ст. пачалася масавая міграцыя яўрэяў з нямецкіх зямель у Польшчу, Літву і Беларусь. Сяліліся яны пераважна ў гарадах і мястэчках.

Беларускі гісторык А. Грышкевіч адзначае, што па граматах вялікіх князёў літоўскіх яўрэям дазвалялася займацца гандлем, ліхварствам, некаторымі відамі рамёстваў. З другой паловы XVII ст. на рынках і кірмашах Беларусі пачаўся працэс выцяснення яўрэямі мяшчан-беларусаў з крамнага гандлю. Ужо ў XVIII ст. на рынку Слуцка з 88 крамнікаў 50 былі яўрэі. Па інвентару Давыд-Гарадка (1760) з 50 крам гарадскога рынку 39 належалі гандлярам-яўрэям, а ў Нясвіжы (1810) з 40 крам адной валодаў беларус, астатнімі — яўрэі. Падобная карціна назіралася і ў іншых гарадах. Гэты працэс адбываўся таму, што магнаты і гарадскія ўлады разлічвалі атрымліваць пастаянныя даходы з яўрэяў, звязаных кагальнай кругавой парукай. У XIX ст. яўрэі складалі да 60 працэнтаў насельніцтва ў многіх гарадах і мястэчках Беларусі (у Слоніме, Брэсце, Баранавічах, Оршы нават 70 працэнтаў), а ў Сянно ўсе вольныя жыхары з'яўляліся яўрэямі. Таму заслугоўвае ўвагі гіпотэза А. Семянтоўскага аб тым, што «пад іх уплывам нямецкае слова «Kirchmess» перайшло ў агульную мясцовую назву — кірмаш альбо

кірмась пад паняццем выстаўкі для ўсялякага забаўлення, куды народ пачаў імкнуцца галоўным чынам не для малітвы ў храме, а для гандлю і задавальнення, забавы».

Пасля Люблінскай уніі, згодна якой Беларуска-Літоўскае гаспадарства аб'ядналася з Польшчай у Рэч Паспалітую, у XVII ст. на тэрыторыі Беларусі з'яўляюцца рэлігійныя святы пад назвай «кірмаш». Рускі славіст П. Бяссонаў, які некалькі гадоў узначальваў Віленскую археаграфічную камісію, пачаў даследаваць праблему генезісу кірмашу з вялікадзяржаўна-шавіністычных пазіцый, беспадстаўна матывуючы яго паяўленне як вынік барацьбы каталіцкай царквы са славянскай язычніцкай абраднасцю (у прыватнасці, з Купаллем). Вось на якой логіцы будуюцца яго разважанні.

Галоўным месцам святкавання Купалля ў Вільні служыла «Роса, загарадная ўскраіна, дзе пераважна жыла і будавалася Русь... Каталіцтва, атрымаўшы тут перавагу з XVI ст., зрабіла на месцы язычніцкага свята могілкі. Але гулянне, нягледзячы на гэта, не знікла... Таму ў горадзе, як супрацьдзеянне, будуюцца касцёл Святаянскі... Царкоўнае свята 24 чэрвеня адбываецца тут... Сюды і

Прывілегія караля Августа III на ўчреждение мѣстечка Новаго Мяделя. 8 января 1736 г.

(Переводъ съ польскаго).

Августъ III, Божією милостію король Польскій, вел. кн. Литовскій и пр. (Объявляеъ сею грамотою) привилегією нашею всѣмъ вообще и каждому въ особенности, настоящаго и будущаго вѣки людямъ, кому бы объ этомъ вѣдать надлежало, что мы, по воли Всевышняго, за свободнымъ избраніемъ народа, вступивъ на престолъ славнаго отъ вѣковъ королевства Польскаго, ничего болѣе

не желаемъ, какъ только того, чтобы это вѣрное намъ сыне королевство сдѣлать во всѣхъ отношеніяхъ счастливымъ. Затѣмъ, принимая во вниманіе происшедшія, по причинѣ нынѣшнихъ бѣдственныхъ временъ, значительное въ этомъ королевствѣ обезлюденіе, а въ опустошенныхъ городахъ и мѣстечкахъ застой ярмарокъ и торговъ (изъ чего возникаютъ многія неудобства не только для мѣстныхъ жителей, но и для прѣѣзжихъ), и желая видѣть это королевство, подъ благополучнымъ правленіемъ нашимъ, въ самомъ цвѣтущемъ состояніи, мы благосклонно отнеслись къ ходатайству предъ нами состоящихъ при особѣ нашей чиновъ и настоящему грамото-привилегію нашу разрѣшаемъ благородной Софіи Кошицъ, урожд. Дуниной, и ея малолѣтнимъ сыновьямъ, благороднымъ Кошицамъ, старостичамъ Зарицкимъ, въ вотчинномъ имѣніи ихъ, подъ названіемъ Старый-Мядель, лежащемъ въ Ошмянскомъ повѣтѣ, учредить новое мѣстечко при костелѣ во имя Св. Іоанна Крестителя, и новопоселеннымъ тамъ мѣщанамъ надаемъ ярмарки и торги: первую ярмарку въ день Св. Іоанна Крестителя, вторую о Святой Троицѣ, третью въ день Св. Петра, праздникъ Русскій, четвертую въ день Св. Іліи, праздникъ Русскій, пятую въ день Св. Покрова Пресвятой Богородицы, праздникъ Русскій, седьмую въ день Свв. Апостоловъ Симона и Іуды, праздникъ Русскій, восьмую въ день Св. Николая, праздникъ Русскій, девятую въ Новый-Годъ Русскій, десятую въ день Преображенія Господня, праздникъ Русскій; притомъ, дозволяемъ производить и торги по воскресеньямъ и четвергамъ еженедѣльно. Въ силу каковой привилегіи нашей, воляна будетъ благородная Софія Кошицъ и ея сыновья основать мѣстечко въ названномъ имѣніи своемъ подъ названіемъ Старый-Мядель, на Новой-Слободѣ, давая ей право поселять тамъ людей разнаго сословія, а поселеннымъ дозволяемъ тамъ жить, строиться, торговать всякими товарами и напитками, и всякому, торгующему честно, продавать, покупать, безъ всякихъ, со стороны чьей бы то ни было, препятствій и притѣсненій, обусловливаемъ и обеспечиваемъ для нихъ всякую безопасность, а отъ всѣхъ подданныхъ нашихъ великаго княжества Литов-

нскаго, пользующихся великими чинами и преимуществами, требуетъ
надлежащаго исполненія сей привилегіи нашей, ради нашей коро-
левской милости и по избѣжанію взысканій, установленныхъ въ
Volumine Legum для противящихся грамотамъ-привилегіямъ на-
шимъ. Въ удостовѣреніе чего и для большей силы и твердости,
настоящую привилегію объ учрежденіи новаго мѣстечка нашего
собственною рукою подписавъ, мы повелѣли приложить къ оной
большую печать вел. кн. Литовскаго. Дана въ Варшавѣ, тысяча
семьсотъ тридцать шестаго года, мѣсяца января втораго дня,
правленія же нашего въ третій годъ. У этой привилегіи, при боль-
шей печати вел. кн. Литовскаго, подписи пресвѣтлѣйшаго короля
его величества, а также съ другой стороны печати помѣта съ под-
писомъ г. секретаря выражены такими словами:

Augustus Rex.

Augustus Rex

Учрежденіе мѣстечка съ ярмарками и торгоми въ вотчинномъ,
земскомъ мѣстѣ подъ названіемъ Старый-Мядель, лежащемъ въ
Ошмянскомъ повѣтѣ, благородной Кошицъ, старостѣ Зарицкой.—
Въ канцлерствѣ сіятельнѣйшаго и превосходительнаго господина
Ивана Фридриха графа на Кюнигъ, Чарнобыли и Дорогостаѣ Са-
пѣги, начальника большой канцеляріи вел. кн. Литовскаго, Брест-
скаго и проч. старосты, припечатана.—Въ актовыхъ книгахъ есть.
Феликсъ Станиславъ Овсяный, секретарь его кор. велич. большой
печати вел. кн. Литовскаго. соб. рук.

*Възписъ изъ актовыхъ книгъ Глав. Лит. трибунала, хра-
ним. въ Вил. Центр. архивъ за № 105, л. 294—95.*

нясуць сабраныя ноччу зёлкі і травы святаянскія, ...утвараецца вакол храма вялізны жывы рынак, зелле асвячаецца духавенствам... народ натоўпамі цэлы дзень купляе яго». Паводле П. Бяссонава, каталіцкая царква ўкараняла кірмашы ў Гальшанах, Мядзеле, Гародні, Мінску, Барысаве, Лоеве, Пінску, Сержані, Тураве, Лядах, Магілёве, Шклове, Быхаве, Асвеі, Бешанковічах.

Тэндэнцыйнасць і памылковасць думкі П. Бяссонава даказвае той факт, што кірмашы існавалі яшчэ ў XVI ст., калі Беларусь была праваслаўнай, а ў XVIII ст. улады вельмі часта прыстасоўвалі іх да праваслаўных святаў. Нават полацкія езуіты, калі ім у 1749 г. кароль Аўгуст III даў права без пошліны праводзіць чатыры кірмашы ў год у Віцебскім ваяводстве «са зборам купцоў і продажам розных тавараў», арганізацыю гэтых кірмашоў прымяркоўвалі да святаў праваслаўнага календара. Параўноўваючы час правядзення кірмашоў на Віцебшчыне XVI—XIX стст. з праваслаўным календаром, няцяжка заўважыць, што яны адбываліся пераважна паводле праваслаўных царкоўных дат: на Раство Хрыстова, Масленіцу, Дабравешчанне, Юр'я, Вялікдзень, Тройцу, Успення і Раство Багародзіцы, дзень Іаана Хрысціцеля, Пятра і Паўла, Ілью, Пакровы, а таксама ў асобна прызначаныя дні. П. Бяссонаў у сваіх даследваннях ігнараваў эканамічныя фактары.

У XVII ст. у беларускіх гарадах лаўкі на рынках былі не толькі феадальныя і рамесніцкія, але і праваслаўныя брацтвы, якія, спалучаючы рэлігійна-дабрачынную і эканамічную дзейнасць, сталі выступаць у ролі гандлёвых карпарацый. Доказ таму — інвентары Слуцка за 1661 і 1681 гг., у якіх адзначана, што Праабражэнскае брацтва мела на рынку свае лаўкі. Вялікае значэнне гандлю надавалі таксама езуіты, якія асталяваліся ў Мінску і іншых гарадах Беларусі. Незаконны, наперакор артыкулам маг-

дэбургскага права, гандаль езуітаў на рынках выклікаў абурэнне гарадскіх улад. Напрыклад, у 1648 г. магістрат Полацка ў пададзенай каралю скарзе паведамляў, што полацкія езуіты, скупіўшы на рынку некалькі дзялянак і пабудаваўшы на іх свае лаўкі «асаджаюць людзей гандлёвых і рамесных, якія гандлююць, а таксама, не з'яўляючыся членамі цэху, выносяць на продаж свае работы». У 1691 г. на рыначнай плошчы Давыд-Гарадка з 67 лавак па адной належала ксяндзу, уніяцкаму пратапопу і уніяцкай царкве. У 1760 г. на клецкім рынку пяццю лаўкамі валодалі уніяцкае царкоўнае брацтва і каталіцкая плябанія. Рынак стаў прадметам бязмежнай зацікаўленасці службаў культу, адной з задач якіх было ўкараненне ў гандлёвую дзейнасць горада з мэтай продажу тавараў са сваіх шматлікіх царкоўных маёнткаў. Арганізацыя кірмашоў як храмавых святаў прадстаўляла і для каталіцкага, і для праваслаўнага духавенства чыста практычны інтарэс. Гэта меркаванне стасуецца з думкай А. Семянтоўскага аб тым, што «пачатак кірмашоў... ляжыць у прывілеях былых царкоўных брацтваў, якім асобнымі каралеўскімі граматамі дазвалялася ў дні храмавых святаў без пошліны варыць і прадаваць мёд і піва». Такім чынам, матэрыяльны стымул быў першараднай прычынай арганізацыі як свецкіх, так і царкоўных кірмашоў.

У XVI—XVIII стст. развіццю кірмашовага гандлю ў значнай ступені перашкаджалі войны, а таксама свавольства войска, магнатаў і шляхты, якія рабавалі купцоў як у гарадах, так і на шляхах у кірмашовыя дні, рабілі ўзброеныя набегі на таргі і кірмашы, грамілі і разганялі іх. У 1571 г. мяшчане Мінска скардзіліся каралю, што яны ад гетманаў, войска, каралеўскіх паслоў і чыноўнікаў «на маётнасць сваю знишчэне немалое прынялі». Рабунак і разбой на дарогах прынялі такія памеры, што мінскія купцы ў 1591 г. заявілі каралю аб немагчымасці рабіць

паездкі «на многія месцы в панствах наших в Коруне Польской и Великом князьстве Литовском». У 1635 г. Мінск дабіваецца права на два кірмашы, якое горад атрымаў па просьбе «ўсяго рыцарства, шляхты, абывацеляў, ваяводства і мяшчан Мінска... для найбольш зручнага набыцця і куплі рэчаў рыцарамі, абывацелямі ваяводства і іншых сумежных паветаў».

У тыя часы дзейнасць купцоў была небяспечнай, асабліва ў прыватнаўласніцкіх гарадах. Войска і паны бязлітасна рабавалі гандляроў. Яркім сведчаннем таму з'яўляюцца дакументы, сабраныя прафесарам А. Грыцкевічам. Вось урывак з аднаго з іх: «У снежні 1687 г. гараднічы замка Слуцкага пан Неверскі з трыма памагатымі зрабіў нападзенне на купца Сіскевіча, нанёс яму раны, абрубіў два пальцы і абрабаваў». У часы вайны Расіі з Рэччу Паспалітай 1654—1667 гг. мазырскі земскі суддзя Самуэль Аскерка сілай адбіраў у слупкіх купцоў зерне і прадукты, што прызначаліся для продажу гарнізону Слуцкай крэпасці.

Восенню 1663 г. магістрат Себежа паслаў спецыяльную дэлегацыю да ўладара горада князя Багуслава Радзівіла са скаргай, у якой указваў на ўціск з боку афіцэраў гарнізона горада. Члены дэлегацыі павінны былі паведаміць аб гэтым гетману літоўскаму. Афіцэры гарнізона правалі розным купцам правіянт, сабраны ў крэпасці, а потым адбіралі збожжа ў мяшчан. Афіцэры ўвялі асобыя зборы на сваю карысць — з кожнага іншагародняга купца, які прыезджаў і ад'язджаў па 1 орту (18 грошаў). Салдаты-драгуны паспяхова канкурыравалі з гандлярамі, займаючыся шынкарствам, гандлем, перакупніцтвам, і гэта дзейнасць падрывала эканамічнае развіццё горада.

У 1655 г. Мір падвергнуўся нападку атрадаў літоўскага войска. Дзве харугвы літоўскай кавалерыі, якія складаліся са шляхты «Белая казацкая» і «Блакітная» (назвы па

Гандлëвыя рады ў Пінску. XVIII ст.

колеру мундзіраў), падначаленыя жмудскаму староству Ежы Каралю Глябовічу, дамовіліся з мяшчанамі Міра, што пойдучь на месца размяшчэння міма горада. Парушыўшы ўмовы пагаднення, узброеныя салдаты-шляхціцы са сваімі слугамі-салдатамі (пахолікамі) напалі на горад. Яны ўзламывалі амбары, лаўкі, а гараджан білі, секлі, бралі грошы, рэчы, зерне, учыніўшы шкоды на 2388 злотых.

У 1689—1693 гг. пасаду мірскага старосты займаў пан Ябланоўскі. Яго злоўжыванні дасягнулі такіх памераў, што мірскі гараднічы Якуб Кісель падаў скаргу Радзівілу. У скарге пералічваліся шкодныя дзеянні староцы: купляў зерне і іншыя тавары на рынку ў мяшчан па ўстаноўленай ім самім заніжанай цане, чым выклікаў «пракляцці ў па-

сольства», браў у мяшчан, акрамя мыта, збор з гандлю ў сваю карысць; займаўся гандлем і ліхварствам; прымушаў дробных гандляроў распрадаваць свае сельскагаспадарчыя прадукты, а грошы яму выплачваць загадзя.

Афіцэры і салдаты, якія знаходзіліся ў Слуцку ў 1764—1767 гг. у часы кіравання горадам і княствам камісарамі генеральнай літоўскай канфедэрацыі, рабавалі гараджан, адбіраючы ў іх хлеб, муку, напоі, кралі рэчы, тавары, грошы, узламвалі замкі і залазілі ў лаўкі і амбары, пагражалі спаліць горад і г. д.

Гандляры, мяшчане гарадоў Беларусі і Літвы вялі ўпартую барацьбу за свае правы з феодаламі, прадстаўнікмі магнатаў, замкавых адміністрацый. У красавіку 1636 г. жыхары горада Біржы прасілі Крыштофа Радзівіла аб вызваленні іх ад старой пошліны, аб увядзенні двух кірмашоў, аб арэндзе мяшчанамі гандлёвага збору. На некаторыя з гэтых прашэнняў магнат даў станоўчы адказ. Ён разлічваў, што заможныя гараджане прынясуць яму больш прыбыткаў. У жніўні 1654 г. Міхал Казімір Радзівіл па просьбе мяшчан Нясвіжа пацвердзіў усе правы і прывілеі і звыш таго вызваліў ад збору ў казну з гандлю спіртнымі напіткамі — «капшчыны». Ён вызначыў, што гандлёвае мыта ў 60 коп літоўскіх грошаў павінна ісці не ў княжацкую, а ў гарадскую казну («скарбонку»), а таксама даў шэраг іншых ільгот, у тым ліку перадачу прыбыткаў з «капшчыны» ад яўрэяў, якія жылі ў Нясвіжы, у гарадскую казну.

Аднак не заўсёды барацьба гараджан за свае прывілеі ішла мірным шляхам. У 1661 г. у Слуцку пачаліся хваляванні гандляроў, рамеснікаў і іншых жыхароў пасля ўвядзення магнатам у горадзе новага падатку з гандлёвага абароту («ліцэнты»). Князь Багуслаў Радзівіл, які знаходзіўся ў гэты час у Брандэнбургу, загадаў намесніку

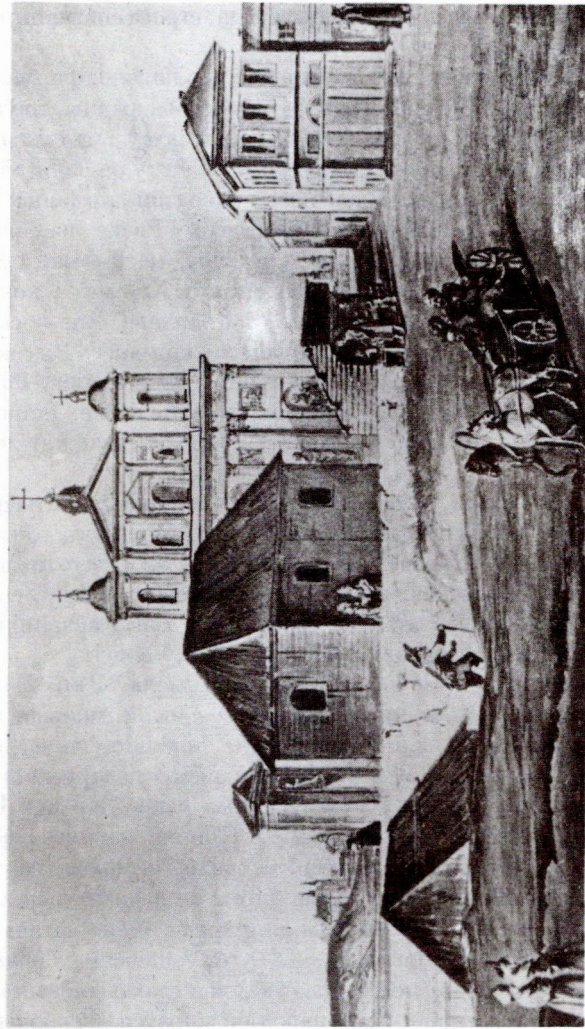

«задушыць непаслухмянасць горада, строга спагнаць новы падатак — ліцэнту».

У XVIII ст., асабліва ў першай яго палове, фармальна горадам кіраваў магістрат — бурмістры, радцы, лаўнікі. Але фактычна ўсё залежала ад магнатаў і шляхты, ад каралеўскага старосты. Яны ўмешваліся ў рашэнні магістратаў, камандавалі, калі і дзе праводзіць кірмашы. Матушэвіч, напрыклад, скардзіўся, што ў Расне «на святога Ілью рускага» былі добрыя кірмашы, на іх «маскоўскія купцы прывозілі футры, турэцкія з Хоціма — коней». Прыязджалі немцы з Гданьска і Брацлава. Але вось ва-явода самавольна рашыў перанесці кірмаш у Высокае і сілай стаў заварочваць туды купцоў, якія ехалі ў Расну. Злоўжыванні шляхты (Занковіча ў Магілёве, старосты Іваноўскага ў Мінску) выклікалі ўзброенае супраціўленне мяшчан.

У той час ва ўмовах узмацнення анархii ў палітычным жыцці Рэчы Паспалітай з прыватнаўласніцкіх гарадоў адбыўся адток гарадскога насельніцтва, таму што прывілеі і льготы, дадзеныя магнатамі, якія былі зацікаўлены ў павелічэнні прыбыткаў з гарадоў, не маглі абараніць іх ад прыгнёту феадалаў і рабунку з боку войск.

У канцы XVIII ст. пасля трох падзелаў Рэчы Паспалітай Беларусь увайшла ў склад Расійскай імперыі, урад якой праводзіў вялікадзяржаўную, шавіністычную палітыку і ставіў сваёй мэтай русіфікацыю беларускага насельніцтва. Свецкія і праваслаўныя чыны царскай Расіі лічылі кірмаш параджэннем каталіцкай царквы і польскага рэжыму і пачалі весці барацьбу з народнымі традыцыямі. Нават само слова «кірмаш» падпала пад забарону, і яго замянілі словам «ярмарка», якое бытавала ў рускай мове. Напрыклад, у XIX ст. віцебскі губернатар адмяніў штогоднія кірмашы і ўвёў два трохтыднёвыя таргі («ярмаркі»). Аднак на іх народ не збіраўся, аддаючы пе-

Хлебныя і саяльны краны ў Віцебску

равагу традыцыйным кірмашам. Такая ж карціна назіралася і ў іншых гарадах Віцебскай губерні. Прынятыя адміністрацыйныя меры не змаглі знішчыць народную традыцыю, і ярмаркі, гвалтоўна насаджаемыя ўладамі, спачатку не прывіліся: народ не знаходзіў прынцыповай розніцы паміж гэтымі аднапаяцыйнымі формамі гандлю, паколькі і на кірмашах, і на ярмарках царква толькі асвятчала таргі, а ў астатнім гандлёвая плошча з'яўлялася месцам фінансава-эканамічных аперацый і забаў, народнага гуляння. Аднак пазней на тэрыторыі Беларусі пад націскам царскіх улад для абазначэння назвы штогодняга гандлю з забавамі сталі карыстацца і тэрмінам «ярмарка» (на мясцовых дыялектах — ярмонка, ярмолка, ярмоллак). Разам з тым у народзе шырока карысталіся словам кірмаш, якое ў Цэнтральнай і Усходняй Беларусі абазначала два паняцці: прастольнае (храмавае) свята, а таксама штогодні святочны гандаль з забавамі. У Заходняй Беларусі пад уплывам каталіцкай царквы за храмавымі святамі замацавалася назва «фэст» (ад лацінскага *festum* — свята), які арганізоўвалі ў дні хрысціянскіх святах. Асабліва пышна адзначалі фэсты на Пакровы, якія ў народзе лічылі формай святкавання завяршэння восеньскіх сельскагаспадарчых работ.

Духавенства надта негатыўна ставілася да святочных гандляў і падвяргала ганенню богазневажанне, якое, на яго думку, праяўлялася ў выступленнях скамарохаў, выкананні песень. Напрыклад, рускі купец з Таропца Кабылін трапіў на суткі за краты за тое, што спяваючы ў Дзісне на рынку, кпіў з ксяндзоў і католікаў і быў вызвалены, калі паабяцаў унесці 10 фунтаў воску на карысць касцёла. Іераманах Сергій у апісанні віцебскага Маркава манастыра адзначаў: «існуючы звычай кірмашства не можа не быць абуральным для рэлігійна-маральных пачуццяў усялякага веруючага і святасці святочных дзён і

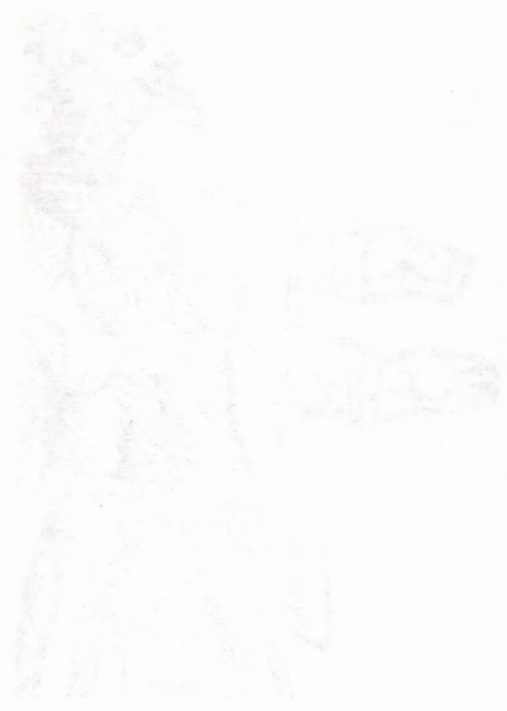
саміх месцаў, паблізу якіх так публічна з'яўляюцца святочныя сходы».

Параўноўваючы высказванні сучаснікаў аб штогодніх святочных таргах, якія арганізавалі як у дні храмавых святаў, так і па загаду свецкіх улад, трэба адзначыць, што ніводны з даследчыкаў не заўважаў царкоўнага ўплыву непасрэдна ў кірмашовых акцыях. Адны пісалі, што людзі наведваюць кірмаш, каб папець, затанчыць, пакачацца на арэлях, другія — што кірмаш (фэст) — гэта сродак збліжэння моладзі, куды прыходзяць дамарослыя музыкі, пад музыку якіх моладзь скачыць у мясцовых танцах, а таксама выглядае жаніхоў, нявест. Кірмаш толькі прымяркоўвалі да рэлігійных святаў, а па сутнасці гэта форма эканамічных сувязяў і народнага гуляння, у рамках якога можна было набыць тавар, адпачыць, павесяліцца, г. зн. рэалізаваць свае матэрыяльныя і духоўныя патрэбы.

ПРОДКІ
ЇМЕЛІ ГАНДЛЯВАЦЬ

AMERICAN TAILORING

КІРМАШОВАЕ АСЯРОДДЗЕ

Розныя крыніцы данеслі да нас звесткі аб тым, як выглядала ў сярэднявеччы месца, дзе адбываліся перыядычныя таргі і кірмашы.

У многіх гарадах рынак меў сваё прасторавае і канструктыўнае вырашэнне, мясцовыя дэтальныя адрозненні. Напрыклад, у Магілёве ў 1604 г. ён быў плошчай у 3 моргі 20 прэнтаў (больш 2 гектараў), уяўляў замкнёны прамавугольнік, дзе размяшчаліся ларкі, лаўкі, склады, прылаўкі. Уваход і выхад ажыццяўляўся праз дзве брамы. На ноч рынак закрываўся і ахоўваўся вартавымі. Рыначная плошча ў Слуцку ў 1613 г. дзялілася на рады з асобнай брамай, якая зачынялася на замок, і пад навесамі прадавалі свае вырабы рамеснікі і гандляры харчовымі таварамі, а ў 1661 г. на мосце, які злучаў Стары і Новы горад, як у некаторых гарадах Заходняй Еўропы (напрыклад, у Лондане) адводзілася месца для лавак і лямусаў: 14 лямусаў з аднаго боку і 12 мясніцкіх лавак і 5 лямусаў — з другога.

У Нясвіжы цэнтрам брукаванай рыначнай плошчы з'яўлялася Ратуша, пабудаваная каля 1586 г. Шасціпавярховы будынак меў манументальны, маляўніча-велічны выгляд, яго фасады былі добра дэкарыраваны. На вежы знаходзіліся званы, гарадскі гадзіннік і назіральная пляцоўка, адкуль вартавы сачыў за парадкам на рыначнай плошчы. Ратушу з усіх бакоў абкружалі аднапавярховыя гандлёвыя рады, якія складаліся з асобных крам і ячэек. Утвораныя паміж імі і будынкам праезды закрывалі моцнымі варотамі. Частка памяшканняў і падвалаў адводзілася пад склады тавараў, там жа захоўваліся гарадскія шалі, кантрольныя бочкі, якімі адмервалі збожжа. Паводле інвентару 1637 г., на рынку тады існавала 52 каменных крамы, якімі валодалі мяшчане, рамеснікі. Ратуша і гандлёвыя рады — яскравае сведчанне таленту і высокай будаўнічай культуры нашых продкаў.

Многія рынкі (Полацк, Пінск, Мінск, Кобрын, Гародня) размяшчаліся каля ракі, і гандлёвыя рады цягнуліся ўздоўж берага. У Давыд-Гарадку ў 1760 г. лаўкі стаялі пасярэдзіне рыначнай плошчы ў форме квадрата з чатырма варотамі. У некаторых гарадскіх паселішчах (Зэльва, Свіслач і інш.) у час правядзення штогодніх кірмашоў з прычыны вялікага прытоку наведвальнікаў месца камерцыйнай дзеі выносілі за межы горада, дзе ставілі часовыя гандлёвыя пабудовы.

Аднак, нягледзячы на гэтыя асаблівасці, агульным для рыначных плошчаў, з'яўлялася дзяленне іх на рады спецыялізаванага гандлю: мясны, хлебны, ганчарны, рыбны, суконны і інш. Паводле інвентару Віцебска 1644 г., тут, у ганчарным радзе, было 8 лавак, у саляным — 6, у мясным — 23. Запісы кніг магілёўскага магістрата называюць 26 спецыялізаваных радоў на рынку горада. Аб тэндэнцыі спецыялізацыі ў гандлі на рынках сведчыць і інвентар Слуцка 1728 г., які пералічвае шэраг спецыяліза-

ваных лавак і ларкоў на рыначнай плошчы Старога горада — крамы жалезныя, шкляныя, мясныя, крупныя, ларкі з ганчарнымі вырабамі, абуткам. Дзяленне рынка па радах лічылася абавязковым правілам, і яго парушэнне не дапускалася. Калі ў Слуцку на рынку пачалі будаваць многа лавак, не прытрымліваючыся радоў, магістрат звярнуўся ў 1655 г. да князя Радзівіла з просьбай усталяваць парадак, «каб сукнамі і дробнымі вырабамі польскімі заўсёды гандлявалі ў адным радзе, а дробнымі вырабамі мясцовымі, такімі, як жалеза, шкло і ім падобнымі,— у другім». На рынках акрамя прафесійных меліся таксама рады купецкіх дынастый, азначаныя іх прозвішчамі, напрыклад рады Палуянавічаў, Іўкавічаў, Казановічаў, Якімавічаў, Вырвы. Часцей за ўсё рад, у якім гандаль вяло буйное купецтва, называлі «крамны», ці, як у Полацку, — «вялікі крамны», а на рынку ў Бярэсці знаходзіўся рад «крамніц перакупскіх».

На рынку не кожны рамеснік валодаў асобнай лаўкай. Не маючы неабходных сродкаў для набыцця яе ва ўласнасць, майстар мусіў звяртацца да арэнды. Гэтым карысталіся феадалы, якія набывалі на рынку дзялянкі і здавалі іх за плату гараджанам. Каб абмежаваць імкненні феадалаў ці процідзейнічаць ім і павялічыць гарадскія прыбыткі, лаўкі на рынку ставіў магістрат. Незаможнасць многіх майстроў вымушала рамесных цэхі будаваць агульныя складскія памяшканні, лаўкі, ларкі. Аб гэтым упамінаюць уставы брэсцкіх шаўцоў, мінскіх і гродзенскіх краўцоў.

Магістраты гарадоў удзялялі значную ўвагу захаванню чысціні на рынках. Пасля таргоў гандлёвую плошчу ачышчалі ад бруду мяшчане, асуджаныя за розныя правіннасці, а таксама пакараныя за амаральныя ўчынкі жанчыны лёгкіх паводзін, якіх арыштоўвалі ў корчмах. У Слуцку гэтыя абавязкі ўскладалі на ката — майстра

Қрамы на гандлёвай плошчы ў Паставах. Пачатак XIX ст.

запечных спраў, які ўтрымліваўся пры замкавым судзе. Па пастанове ад 9 лютага 1661 г. ён павінен быў акрамя сваіх галоўных абавязкаў (выкананне судовых прыгавораў) браць пэўную плату з гандляроў на рынку, прыбіраць рынак, вывозіць смецце, раз у месяц адлоўліваць бяздомных сабак на вуліцах. Такім чынам на рынках падтрымліваўся санітарны парадак.

На тэрыторыі рынкаў у вялікіх гарадах Беларусі, пачынаючы яшчэ з XIV ст., разам з часовымі гандлёвымі пабудовамі сталі ўзнікаць гасціныя двары. Комплекс збудаванняў, дзе пражывалі і гандлявалі купцы, а таксама захоўваліся іх тавары, складаўся з гандлёвых і складскіх пабудоў, важніцы, мерніцы, гасцінага дома. Цэнтральным пунктам гасцінага двара з'яўляўся гасціны дом — месца для часовага пражывання «гасцей» (купцоў). Гасціныя дамы, вядомыя з XIV ст., будавалі на гандлёвых плошчах і гарадоў (Полацк, Гародня, Орша, Мінск), і буйных мястэчак (Грэцк Слуцкага, Крывічы Мядзельскага раёнаў). Гасціныя дамы ўключалі жылыя пакоі, каморы, сенцы і іншыя памяшканні. Манументальны комплекс гасцінага дома існаваў у XVII ст. у Віцебску. У Тураве ў XVIII ст. атрымаў распаўсюджанне прамавугольны драўляны комплекс гасцінага двара з двухпавярховых крам. Багатыя заезныя дамы — аўстэрыі (ад італьянскага — *osteria*), якія будавалі на рыначных плошчах ці каля іх пачынаючы з XVI і асабліва з XVIII ст., вельмі пашыраюцца ў Гародні, Паставах, Глуску і іншых гарадах Беларусі. Адметнай асаблівасцю аўстэрыі з'яўлялася каміная зала. У Зэльве, дзе ў сярэдзіне XIX ст. налічвалася 163 двары, тым не менш для абслугоўвання гасцей Анненскага кірмашу збудавалі вялікі мураваны гасціны двор на 200 лавак, размешчаных часткова ў галоўным корпусе і ўнутраным двары (так званыя квадратныя лаўкі), часткова — у вялікіх драўляных балаганах, якія прымыкалі

да галоўнага ўвахода. Гасціныя двары і дамы з'явіліся першапачатковай формай арганізацыі сферы бытавога абслугоўвання ўдзельнікаў штогодніх святочных таргоў.

Пункт грамадскага харчавання на кірмашах — карчма — узнік яшчэ ў старажытнаславянскі перыяд. Агульнаславянскае паходжанне слова карчма пацвярджаецца і лінгвістычнымі дадзенымі. У шэрагу славянскіх моў назва гэтага старажытнага «клуба» мае агульны карань, які ўзыходзіць да слова «корм». Корчмы на тэрыторыі Беларусі вядомы яшчэ з часоў Кіеўскай Русі. Карчма, якая ўзнікла на скрыжаваннях гандлёвых шляхоў, у гандлёвых паселішчах, спачатку адыгрывала ролю грамадскага месца, дзе не толькі ў кірмашовыя, святочныя, але і ў буднія дні можна было падсілкавацца ежай і лёгкім пітвам, пераначаваць, вырашыць свае гаспадарчыя справы, наняць работніка, заключыць здзелкі. Пасрэднікам куплі-продажу тут выступаў карчмар-уладальнік, або арандатар карчмы.

Корчмы з'яўляліся неад'емнай часткай гандлёвых плошчаў гарадоў і мястэчак. Па функцыянальным прызначэнні яны падзяляліся на шынковыя (харчэўні) і заезныя (гасцініцы). Пры буйных корчмах, напрыклад у Слуцку, меліся комплексы гандлёвых памяшканняў.

У XVI ст. корчмы сталі месцам гандлю моцнымі алкагольнымі напіткамі. Гарэлка, якую як лекавы сродак завозілі ў Беларусь з Генуі і Германіі яшчэ ў XV ст., ужо ў XVI ст., як адзначае Баркулабаўскі летапіс (канец XVI — пачатак XVII ст.), стала пітвам агульнага ўжытку. У XVI ст. у корчмах, шынках, аўстэрыях гэты шырокараспаўсюджаны тавар даваў велізарныя даходы. Так, у Нясвіжы продаж гарэлкі прыносіў князю каля паловы ўсіх прыбыткаў, а колькасць корчмаў за 107 гадоў павялічылася амаль у тры разы. Выраб гарэлкі паглынаў вялікую колькасць збожжа. На брэсцкім рынку ў 1624 г.

прададзена больш як 1400 бочак соладу, на прыгатаванне якога пайшло не менш 1100 бочак ячменю. І гэта ў тым годзе, калі ў Брэсце з голаду пухлі людзі і паміралі проста на вуліцах. «Многія памерлі...», удакладняе адзін з запісаў магістрацкай кнігі. А хлеб тым часам спакойна пераводзіўся на гарэлку. Адны пакутавалі ад хранічнага недадання, другія, задаволеныя, пералічвалі барышы, якія прыносілі бровары і корчмы. «Князю Міхалу Заслаўскаму 15 коп грошаў з корчмаў, а чатыры рублі з віна». 15 коп грошаў — столькі каштавала каля 10 тон жыта або 30 валоў, адкормленых да тоны вагою кожны. У Гальшанах у XVI ст. за 1 капу і 3 грошы прадавалі добрага каня.

Карчма становілася месцам спойвання народа. У XVII ст. на Беларусі адчыняюцца спецыялізаваныя пітныя дамы па продажу аднаго з алкагольных напіткаў. За запіс у рэестр Вялікага княства Літоўскага плацілі падаткі па 4 пенязі з мядовых корчмаў і піўных (дзе прадавалі шляхецкае, кляштарнае, марцыпанавое і аўсянае піва). Корчмы для гарадскіх і асабліва сельскіх жыхароў былі сапраўдным сацыяльным злом. Напрыклад, у Зэльве, дзе на кірмашах XVIII ст. адсутнічалі памяшканні для правядзення камерцыйных здзелак, удзельнікі свае сустрэчы для заключэння кантрактаў праводзілі ў піцейных установах, што абавязкова заканчвалася ўжываннем алкагольных напіткаў у велізарных колькасцях і вельмі часта прыводзіла да разнастайных негатыўных з'яў (бойкі, рабаванні, забойствы і да т. п.). Падобная карціна назіралася на кірмашах многіх гарадоў і мястэчак Беларусі. Нялепшай народнай традыцыяй «замочваць» кожную здзелку на кірмашах шырока карысталіся ўладальнікі і арандатары корчмаў, якія прадавалі гарэлку па свабоднай цане, рознымі спосабамі заахвочвалі наведвальнікаў да пітва, махлявалі. А памешчыкаў прага да нажывы штурхала на ганебныя акты. Кожны прыгонны селянін павінен

быў выпіць за год акрэсленую колькасць сівухі. А не вып'е — усё роўна заплаціць яе кошт, бо так патрабаваў няпісаны закон аб прымусовым ужыванні спіртных напіткаў. Тых, хто не піў, скажам, у мястэчку пасля таргоў, ці кірмашоў, білі розгамі або нават садзілі ў ледзяную палонку. Калі ж селянін не меў грошай, арандатар даваў яму ў доўг, запісваючы, як захоча, а потым браў апошні кавалак хлеба. За паўцаны прыгонныя прыносілі ў карчму збожжа і воўну, ільняное палатно і курэй.

Карчмы трымалі не толькі феодалы, але і святыя айцы, якія ў кірмашовыя, святочныя ці будзённые дні прымусалі вернікаў наведваць сваю карчму і жорстка каралі тых, хто наведваў «чужыя карчмы». Беларускі этнограф С. Цярохін адшукаў цікавы запіс у судовай кнізе вёскі Касіна, якая яшчэ ў 1748 г. стала ўласнасцю кляштара: айцец-эканом «скардзіўся на свавольных касінцаў, што яны купляюць гарэлку, дзе ім уздумаецца, таму зніжаюцца прыбыткі і абразы божая робіцца... Айцец-прыёр прысудзіў усіх сялян на такую кару: каб кожны з іх заплаціў 8 злотых штрафу і атрымаў 15 бізуноў. Акрамя таго, усёй грамадзе загадаў... не піць нідзе ў свецкіх корчмах пад пагрозай фізічнага пакарання і грашовага штрафу. А жыхары вёскі Мышынец у Зялёнай пушчы наогул трапілі з-за гарэлкі паміж кавадлам і молатам. Пойдуць у езуіцкую карчму — староставыя чыноўнікі караюць штрафам і бізунамі тых, хто «з абразай для яснавяльможнага пана грэбавалі дваровым віном», пачнуць хадзіць у староставу карчму — езуіты адмаўляюць у споведзі і святым прычасці ды да ўсяго папракалі са злосцю, што замест «прававернага» спажываюць піва меншай «духоўнай» вартасці.

У XVIII ст. справа дайшла да таго, што карчмы сталі страчваць значэнне гасціных дамоў, у іх было цяжка пераначаваць, але лёгка дастаць гарэлку. Ну і, вядома, ва-

Карчма ў вёсцы Гняздова пад Ваўкавыскам.
Канец XVIII — пачатак XIX ст.

кол корчмаў цікавалі зладзеі і распусніцы. Апошнія заклікалі публіку ў свае «замтузы». Праўда, прадстаўніц «першай старажытнай прафесіі» часам жорстка каралі. У сярэдзіне XVIII ст. падваявода Абуховіч загадаў абрэзаць вушы, нос і губы старой шляхціццы, якая адчыніла ў Навагрудку «тракцірню» і садзейнічала там «сустрэчам». А Слуцкі магістрат загадаў «непачцівых жанчын, распуст», якія канцэнтраваліся ў корчмах, браць пад арышт і пасылаць на самыя брудныя работы — чэрпаць твань з абарончых рвоў, рамантаваць вуліцы і інш.

На кірмашы ў Зэльве шырока была прадстаўлена дзейнасць «сферы абслугоўвання»: адкрываліся часовыя тракціры, вінніцы, піўныя, кавярні. Вялікую папулярнасць набыла «ўстанова» нейкай пані Валабрыньскай з Слоніма, якая штогод прыязджала ў Зэльву. Складок прадпрымальнай пані славіўся сваімі напіткамі. Паводле беларус-

Гандлёвая плошча ў Шклове. XIX ст.

кага гісторыка І. Казлоўскага, яе «выбарныя віны імпор-
тэр... саграваюць усе шлункі і галовы ў Зэльве. Там жа
кожны купец мог працверазіцца і адпачыць». У сярэдзіне
XIX ст. на Зэльвенскім кірмашы нават афіцыйна праца-
ваў публічны дом, у якім паслугі ўдзельнікам штогодняга
гандлю аказвалі 9 жанчын розных нацыянальнасцей, уз-
росту, вагі і прыгажосці. Адсюль па Беларусі распаўсю-
дзіліся і вядомыя сэкс-гульні «рамонак» і «дамскі таталі-
затар».

Пасля далучэння Беларусі да Расіі ўказам 1772 г. за
шляхтай было захавана права вольнай вытворчасці і про-
дажу спіртных напіткаў. Усе прыбыткі ад рэалізацыі га-
рэлкі ў сельскай мясцовасці, як і ў часы Рэчы Паспалітай,
ішлі ў кішэні ўладальнікаў бровараў. Але дзяржава не
доўга мірылася з такім становішчам і ў 1783 г. права
продажу памешчыкамі спіртных напіткаў абмежавалася

прыватнаўласніцкімі вёскамі і сёламі, а дзяржаўны гандаль хмельным пітвам перайшоў у рукі казны. У 1861 г. пасля адмены прыгону ганебнае права прапінацыі было скасавана і ўведзена вінная манаполія.

Але вернемся да кірмашоў, дзе наогул грамадскаму харчаванню адводзілася значнае месца. Напрыклад, у Мінску ў XIX ст. на Ніжнім рынку (у раёне Нямігі) гандляркі-пякаркі прапанавалі ўдзельнікам кірмашу даволі разнастайны асартымент — посныя і масляныя баранкі, сітніцы, крэндзелі, булкі, сухары, куханы (асобага гатунку белы хлеб) з маслам, кмінам і цыбуляй, таўкачыкі з грэцкай мукі, «картафляшкі» (з бульбы). Апрача гарэлкі прадавалі і мінскі збіцень, які рыхтавалі з лістоў аеру, мёду, патакі. Широкае распаўсюджанне набыў продаж кавы.

Такім чынам, рыначная плошча, дзе размяшчалася ратуша, гандлёвыя рады, гасціны двор, культавыя будынкі, жылыя дамы і г. д., з'яўляліся цэнтрам не толькі гандлёвага, але і адміністрацыйнага жыцця, камунікацыйным цэнтрам для жыхароў.

У кірмашовай дзейнасці беларускіх купцоў вялікае месца займаў крэдыт. У лік крэдытараў беларускіх купцоў уваходзіла не толькі мясцовае купецтва, але і купцы Любліна, Гданьска, Таруні, Крулеўца, Рыгі, Масквы, Бранска, Старадуба, Таропца, Вязьмы і іншых гарадоў. Сярод запісаў у магістрацкіх кнігах зафіксаваны спрэчкі па даўгах купцоў Магілёва з купцамі Віцебска, Полацка, Мінска, Слуцка... Напрыклад, у 1647 г. магілёўскі купец з'явіўся ў Віцебск «для росшуку сваіх крэдытараў», у 1650 г. адзін полацкі купец спаганяў з іншага доўг у 100 коп і з іх «інтарэс па 15 коп у год», г. зн. 15 працэнтаў. На вельмі буйныя сумы заключаліся крэдытныя здзелкі з іншаземнымі купцамі. Рыжскі купец Генрых Куза ў 1643 г. даў магілёўскаму купцу Івану Кандратовічу пазыку ў 656 талераў з уплатай

30 працэнтаў «нагароды»... Ліхварства стала крыніцай павелічэння капіталу купцоў і для некаторых з іх ператварылася ў свайго рода прафесію.

Звычайны тэрмін вяртання доўга ў купцоў розных гарадоў, асабліва іншаземных, назначаўся ў чарговы кірмаш у тым горадзе, дзе заключалася здзелка.

Недахоп грашовых сродкаў вымушаў купцоў і дробных гандляроў аб'ядноўваць свае капіталы. Пастаянная небяспека быць абрабаваным у дарозе прыводзіла да стварэння своеасаблівых кас узаемадапамогі на той выпадак, калі тавар прападзе па дарозе. Такія касы арганізоўвалі купцы Магілёва, Слуцка ў 1621 г. Купецкія цэхі існавалі ў Пінску, Мінску. Цэх магілёўскіх купцоў у 1636 г. атрымаў устаў, у якім дадзена дакладнае вызначэнне рамесніка, гандляра-прасола і купца. Рамеснікам прызнаецца той, хто гандлюе сваімі вырабамі на месцы. Калі ж ён з імі раз'язджае па кірмашах, то павінен плаціць столькі ж, колькі бяруць з купца. Прасол той, хто гандлюе ў горадзе і акрузе на адлегласці 10 міль (да 80 км), а ў чужыя краіны не ездзіць. Купец гандлюе таварамі, вырабленымі і купленымі ў розных гарадах і на кірмашах, у розныя гарады і чужыя краіны ездзіць і прывозіць, аплочваючы тое, што належыць плаціць купцам у Рэчы Паспалітай.

У другой палове XVII ст. у буйных прыватнаўласніцкіх гарадах таксама існавалі купецкія карпарацыі, сходныя па сваёй структуры з аналагічнымі арганізацыямі каралеўскіх гарадоў. Але ў адрозненне ад каралеўскіх гарадоў купецкія карпарацыі ў прыватнаўласніцкіх паселішчах кіраваліся ў сваёй дзейнасці не толькі пастановамі сойма і каралеўскімі прывілеямі, а і нарматыўнымі актамі мясцовага магістрата, праз які ўладар горада, ці яго намеснікі здзяйснялі кантроль над купецкім гандлем. Такія купецкія цэхі ўзніклі ў Нясвіжы, Слуцку, Шклове. Дзейнасць няс-

Гандлёвыя рады на гандлёвай плошчы ў Навагрудку.
Канец XVIII — пачатак XIX ст.

віжскага купецкага цэха адрознівалася ад падобных гандлёвых арганізацый у каралеўскіх гарадах тым, што тут яму падпарадкоўваліся (па загаду ўладара горада) і яўрэі-гандляры, якія па прывілею 1661 г. былі абавязаны плаціць цэхмістру купецкага цэха «вкупное» (падатак за права адкрыць гандаль), а таксама гандлёвыя зборы. У 1712 г. у нясвіжскі купецкі цэх уваходзіла 9 чалавек. Трэба сказаць, што лавачнікаў, шынкароў і дробных гандляроў не называлі купцамі, купецкі цэх аб'ядноўваў людзей, якія займаліся аптовым гандлем, і такая невялічкая колькасць купцоў сведчыць аб канцэнтраванні знешняга

Гродзенская ратуша і гандлёвыя рады. Канец XVIII ст.

і іншагародняга гандлю ў руках невялікай групкі буйных купцоў. Купецкая карпарацыя ў Нясвіжы напамінала гільдыю купцоў-аптавікоў у нямецкіх гарадах.

Такім чынам, дзейнасць купцоў фарміравала ўнутраныя і замежныя гандлёвыя сувязі беларускіх гарадоў.

Найвышэйшага росквіту кірмашы дасягнулі ў XVIII — пачатку XIX ст. на зары капіталістычнага ладу. На гэтым

этапе яны з'яўляліся галоўнай формай таварнага абароту, эканамічных сувязяў паміж вёскай і горадам, поўнасьцю кампенсавалі слабаразвіты крамны гандаль.

Самы буйны на тэрыторыі Беларусі ў гэты перыяд так званы Анненскі кірмаш у Зэльве (Гродзеншчына) штогод ладзілі з 20 ліпеня па 20 жніўня ў гонар святой Ганны. Гэты кірмаш, які заснаваў прадкі князя Сапегі ў пачатку XVIII ст., сярод беларускіх купцоў лічыўся важнейшым пасля Лейпцыгскага як па абаротах, так і па колькасці гандлюючых удзельнікаў. Характэрна, што ў сярэдзіне XVIII ст. сюды з'язджаліся купцы не з краін Цэнтральнай Еўропы, а з краін Поўдня і Усхода — Італіі, Грэцыі, Турцыі і, нават, Персіі. Прыганялі цэлыя статкі турэцкіх коней (верагодна, з балканскіх краін, якія знаходзіліся тады пад ігам Турцыі). Прадавалі турэцкі тытунь, персідскія хусткі, шалі, мастацкія вырабы італьянскіх рамеснікаў, дамаскія тавары, стракатыя кашаміравыя тканіны. Тут збіраліся таксама купцы з Прусіі, Прыбалтыкі, Украіны, Расіі, адны толькі маскоўскія купцы прывозілі футра на 1 мільён злотых, а чысты прыбытак арганізатараў складаў велізарную па тых часах суму — 29 мільёнаў злотых у год. У канцы XVIII ст. абарот гэтага кірмашу вызначаўся некалькімі мільёнамі злотых, а Зэльва ператварылася ў важнейшы гандлёвы цэнтр беларускіх зямель.

Другім па гандлёваму абароту з'яўляўся Петрапаўлаўскі кірмаш у Бешанковічах, дзе з 6 па 27 ліпеня гандлявалі купцы з Вільні, Мінска, Брэста, Слуцка, Слоніма, з гарадоў Расійскай імперыі. У 1791 г. агульная сума тавараў на гэтым кірмашы складала 1 мільён злотых, а прыбытак — 400 000 злотых.

У гандлі Мінска ў гэтыя часы асабліва важнае значэнне мелі два кірмашы, якія адбываліся ў горадзе кожны год. Адзін з іх — летні — захоўваў традыцыйны характар. На

Мінская ратуша і плошча на Высокім рынку.
Канец XVIII ст.

яго з'язджаліся галоўным чынам сяляне з зернем, жывёлай, вязковымі сукнамі, хлебам, драўляным і гліняным посудам. Прадаваліся коні. Працягваўся ўсяго адзін дзень.

Кірмаш зусім іншага характару збіраўся вясной. Ён атрымаў назву «кантрактовы». Яго арганізоўвала шляхта з Беларусі, Літвы, Украіны, з расійскіх і прускіх гарадоў, з Вільні, Варшавы, Гданьска для заключэння рознага роду кантрактаў па продажы, здачы ў заклад і арэнду зямельных уладанняў. Працягваўся торг 10 дзён і больш. Гэта першы кантрактовы кірмаш на тэрыторыі Беларусі.

Для беларускіх кірмашоў XVIII ст. характэрна спецыялізацыя гандлю па асобных гарадах. Віцебск стаў цэнтрам гандлю соллю, ляснымі матэрыяламі і сельскагаспадарчымі прадуктамі; Полацк — сырымі і вырабленымі скурамі, воскам, мёдам, алеем; Мазыр — буйной рагатай жывёлай, коньмі; Мсціслаў — пянкой і скурамі; Слонім — збожжам, жывёлай, гарэлкай; Ваўкавыск — збожжам і жывёлай.

Спецыялізацыя гандлю дапамагала купцам, рамеснікам і сялянам больш мэтанакіравана арыентаваць пакупнікоў на набывшчэ патрэбных тавараў, а таксама з'яўлялася своеасаблівай рэкламай прадукцыі пэўнай мясцовасці.

СПЕЦЫЯЛІЗАЦЫЯ ТАРГОЎ

Пасля трох падзелаў Рэчы Паспалітай царскі ўрад Расіі выдаў у 1798 г. указ аб дазvole збіраць кірмашы ў Віцебску, Кобрыне, Беліцы і іншых месцах. Да канца XVIII ст. у Беларусі было адкрыта 20 новых кірмашоў, а ўсяго дзейнічала 86 штогодніх святочных таргоў, у тым ліку ў Віцебскай губерні — 7, у Гродзенскай — 44, у Мінскай — 16, у Магілёўскай — 19. Аб значэнні кірмашоў гаворыць і тое, што, калі дваранін (які меў на гэта права) ладзіў у сваім маёнтку таргі і кірмаш, гэтую вёску пераводзілі ў разрад мястэчак. Кірмашовы рух беларускіх зямель дасягнуў кульмінацыйнай кропкі ў сваім развіцці.

У першай палове XIX ст. значна вырасла колькасць насельніцтва ў гарадах што выклікала павышаны попыт на харчовыя, сельскагаспадарчыя і прамысловыя тавары.

У 1804 г. завяршылася рэканструкцыя Агінскага канала — часткі шляху паміж Дняпром і Нёманам, у 1848 г. скончылася пракладка Дняпроўска-Бугскага канала, у 1839 г. — Аўгустоўскага, праз які траплялі з Нёмана ў Віслу. У Кобрынскім павеце быў збудаваны Батаўскі канал. Рэзка ўзрасла інтэнсіўнасць руху па рэках розных відаў паруснага транспарту, такіх, як баркі — для транспарціроўкі леса, віціны — для сыпкіх матэрыялаў, лайбы — для каменя, друзу і да т. п., грузападмальнасць якіх складала да ста тысяч пудоў, а хуткасць даходзіла да 80 вёрст у дзень. На рэках з'явіліся параходы, першы з якіх стаў хадзіць па Дняпры ў 1850 г.

Магілёўская ратуша на Гандлёвай плошчы. Канец XVIII ст.
Акварэль Н. Львова

У гэтыя гады паляпшаюцца дарогі, як галоўныя — Маскоўска—Варшаўская, Маскоўска—Рыжская і Пецярбургска—Кіеўская, — так і губернскія, якія выконваюць важную ролю гандлёва-транспартных шляхоў.

Пашырэнне дарожнага будаўніцтва, рэканструкцыя і рамонт старых дарог, развіццё транспарту, а таксама будаўніцтва новых каналаў, якія злучылі басейны розных рэк — усё гэта забяспечвала хуткі і пастаянны тавараабмен як паміж асобнымі беларускімі павятамі і губернямі, так і з іншымі рэгіёнамі і замежжам.

У гарадах разам з кірмашовым развіваецца і стаяцнары лавачны гандаль, абарот якога толькі ў Віцебскай губерні ўжо ў 1828 г. у 6 разоў перавышаў гандлёвы абарот кірмашоў. Усё гэта не магло не адбіцца на стане

кірмашовага гандлю, значэнне якога ў эканамічным жыцці некалькі памяншаецца. Тым не менш у першай трэці XIX ст. кірмашовы гандаль многіх беларускіх губерняў складае ад 18 да 25 працэнтаў агульнай сумы гандлёвых абаротаў, а ў Магілёўскай губерні нават 37 працэнтаў. У 50-ых гг. XIX ст. на Беларусі ва ўсіх губернях налічвалася каля 270 кірмашоў, але пераважную большасць з іх трэба вызначыць як дробныя аднадзённыя таргі з невялікім абаротам у некалькі тысяч рублёў, бо сфера іх гандлёвага ўплыву ахоплівала вёскі ў радыусе да 20 км. Тыдзень і больш цягнуліся кірмашы ў Магілёўскай губерні (Гомель, Любавічы, Шклоў, Жлобін, Хіславічы), Мінскай (Мінск, Рэчыца, Давыд-Гарадок), Віцебскай (Бешанковічы), Гродзенскай (Зэльва). У 30—50-ыя гг. XIX ст. кірмашы адбываліся больш чым у палове гарадоў Беларусі. Гэта сведчыць пра тое, што гадавыя таргі захавалі вядучую ролю ў эканамічным жыцці гарадоў, асабліва ў штогодніх таргах сельскагаспадарчай накіраванасці.

У кірмашовым гандлі ўдзельнічалі сяляне, мяшчане, купецтва, дваране, а таксама невялікая колькасць чужаземцаў. Гараджане менш адчувалі патрэбу ў пакупках на кірмашах, таму што неабходныя прадукты сельскай гаспадаркі, вырабы сялянскіх промыслаў і мануфактурныя тавары яны маглі набыць на базарах, куды прыбывалі сяляне як гандляры, а таксама ў лаўках. Памешчыкі ў вёсках збывалі сваю прадукцыю па кантрактах ці на прыстанях або везлі на сваім транспарце за мяжу, часцей у прыгранічныя раёны. Рамеснікі, хто не працаваў на заказ, прадавалі свае вырабы на базарах, а заможнейшыя адкрывалі невялікія крамкі, займаліся скупкай.

Рост унутранага гандлю, таварна-грашовых адносін стаў прычынай развіцця стацыянарнага крамнага гандлю, значэнне якога як больш арганізаванай формы паступова ўзрастала. У 1823 г. у гарадах Беларусі налічвалася 2817

крам, 90 працэнтаў якіх размяшчалася ў губернскіх і буйных павятовых гарадах. У невялікіх мястэчках лаўкі, як правіла, працавалі ў перыяд правядзення кірмашоў, а пасля іх зачынялі. Для продажу ў гарадскіх крамах выстаўляліся шматлікія вырабы мясцовых фабрык, прамысловыя тавары з Прыбалтыкі, Польшчы, Расіі. У Маскве закупляліся тканіны, металічныя вырабы, бакалейныя тавары, у Варшаве — дарагое сукно і баваўняныя тканіны, у Рызе, Данцыгу, Кёнігсбергу — шаўковыя тканіны, бронза, прадметы раскошы. Вінаграднае віно дастаўлялася з Пецярбургу і Рыгі. Акрамя таго, крамы вялі дробны гандаль селядцом, посудам, мылам, соллю, абуткам, скурамі, харчовымі таварамі — крупой, мясам, мукой, гароднінай, садавінай. Разам з тым, на штотыднёвых базарах побач з мяснымі і рыбнымі радамі існавалі і так званыя «сундукі» — часовыя лаўкі, у якіх прадавалі хлеб, булкі, муку, крупу, бульбу, гарох, цыбулю, гарэлку і інш. Усё гэта істотна падрывала значэнне кірмашоў, бо тавары зручней стала набываць у стацыянарных крамах.

З развіццём капіталізму мяняўся характар кірмашовага гандлю і адбываўся пераход ад наяўнага тавару да продажу яго па ўзорах, а затым па стандартах. У пачатку XIX ст. буйныя аптovyя кірмашы набываюць форму кірмашоў-выставак таварных узораў. З прычыны гэтага на Беларусі значнае пашырэнне атрымліваюць кантрактовыя кірмашы, якія распаўсюджваюцца ва ўсіх губернях. Сэнс гэтых таргоў заключаўся ў аптovým гандлі сельскагаспадарчых і закупцы тэкстыльных тавараў, продажы і пакупцы маёнткаў, здачы іх у заклад альбо арэнднае карыстанне, выкупе закладных маёнткаў і плаце пазык. Кантрактовыя штогоднія таргі, дзе збіраліся ўплывовыя і заможныя слаі грамадства, пастаянна праводзіліся ў Нясвіжы, Кобрыне, Парычах, Навагрудку, Мазыры, а такія кірмашы, як Зэльвенскі, Мінскі і Свіслацкі, набылі

Шляхі кірмашовыя. Мясцэчка Свіслач Гродзенскай губерні.
Пачатак XIX ст. *З малюнка невядомага мастака*

міжнародны статус. Зэльвенскі штогодні кантрактовы кірмаш, вядомы яшчэ з пачатку XVIII ст., заставаўся буйнейшым на Беларусі і ў першай палове XIX ст. Яго абарот у 30-ыя гг. складаў да 1 мільёна рублёў. Кірмаш меў, як правіла, прамысловую арыентацыю: тканіны, галантарэя, бакалея, футра, посуд, жалезныя вырабы. Таксама сюды для продажу прыганялі коней і хатнюю жывёлу.

На Мінскім кантрактовым кірмашы, які пачынаўся 9 сакавіка (па старому стылю) і працягваўся каля 10 дзён, з'язджаліся купцы, памешчыкі і мяшчане з Беларусі, Літвы, Украіны. Тут адбываўся аптovy продаж розных тавараў — хлеба, гарэлкі, леса, смалы і інш.

Новай рысай, характэрнай для перыяду зараджэння капіталізму на вёсцы і ўцягванне яе ў таварна-грашовыя адносіны, было з'яўленне на кантрактовых кірмашах гандляроў-сялян. У 1837 г. у Мінск прыехала каля 1620 дваран, 33 купцы, 206 мяшчан, а таксама 20 сялян з сельскагаспадарчымі таварамі. Пошліны з рознага роду здзелак гэтага кірмашу склалі 70 тысяч рублёў, а абароты грашовых сум дасягалі 1 мільёна рублёў. Разам з тым у Мінску дзейнічаў і мясцовы кірмаш — так званая дзесятуха, — які арганізоўвалі на другі дзень пасля Вялікадня. На гэтых таргах сельскагаспадарчай накіраванасці сяляне прадавалі гарадскім жыхарам хлеб, сукны, посуд, жывёлу.

У 30-ыя гг. XIX ст. у Мінску сталі ладзіць толькі кантрактовыя кірмашы. Кірмаш прыходзіў у заняпад, не вытрымліваючы канкурэнцыю з пастаянным крамным гандлем прамысловымі таварамі. Калі ў 30-40-ыя гг. на Зэльвенскім, Мінскім і Свіслацкім кірмашах абарот складаў адпаведна 1,5 мільёна рублёў, 500 тысяч рублёў і 200 тысяч рублёў, то ў другой палове 50-ых гг. — толькі 500 тысяч рублёў (Зэльва), 37 тысяч рублёў (Мінск) і 150 тысяч (Свіслач).

Аднак заняпад буйных аптовых кантрактовых кірмашоў яшчэ не сведчыў аб агульным адміранні кірмашовага гандлю. Кірмашовы рух працягваў сваё развіццё ў штогодніх перыядычных таргах сельскагаспадарчай прадукцыі. Атрымліваюць пашырэнне спецыялізаваныя кірмашы па продажы аднаго віду тавару, канцэнтрацыя якога ў канкрэтным месцы была вельмі зручнай для скупшчыкаў і купцоў. У розных гарадах і мястэчках Беларусі сталі ўзнікаць ягадныя, грыбныя, рыбныя, конныя, лясныя, свіныя штогоднія таргі. Так, асенні кірмаш у Парыгчах (Гомельшчына) славіўся грыбамі, якіх тут за адзін дзень прадавалі на суму да 20 тысяч рублёў. Таварны характар

набыло і рыбалоўства. Напрыклад, калі ў Мінскай губерні ў 1854 г. рыбныя кірмашы прынеслі даход у 24 185 рублёў, то ў 1890 г. у адным толькі Мазырскім павеце гэтай губерні вырчка склала 37 500 рублёў.

У Відзах на рыбным кірмашы, які штогод адбываўся на Ілью (20 ліпеня), акрамя рыбы прапаноўваліся розныя рыбацкія прылады: двухгорлавая буды для лоўлі ракаў, мярэжы, сеткавае палатно, якое, паводле сцверджання нарачанскіх рыбакоў, лепшае па якасці, чым сеткі, купленыя ў Мядзеле. Штогоднія таргі арганізавалі і на некаторых вадаёмах у час інтэнсіўнай лоўлі рыбы. Вялікая колькасць скупшчыкаў з'язджалася штогод на раку Славатку, у якую напрудвесні заходзіла з Прыпяці і Дняпра шмат рыбы. Тут на працягу некалькіх тыдняў вылоўлівалася ад трох да пяці тысяч пудоў рыбы.

У вёсцы Дзякавічы на возеры Князь знаходзілася так званая рыбарня, якая ажыўлялася ў зімовы час. Сюды прыязджалі рускія купцы з Рыгі і Дынабурга. З суседняга Слуцка таксама прыбывалі купцы-яўрэі, і рыбарня прымала выгляд гандлёвага мястэчка.

Паводле беларускага этнографа І. Браіма, прыезд на вадаёмы «многіх скупшчыкаў, здавалася б, выгадны для рыбакоў, бо канкурэнцыя паміж пакупнікамі давала магчымасць даражэй прадаць свае ўловы. У сваю чаргу скупшчыкі, каб мець выгаду, часта звярталіся да наступнага прыёму: дамаўляліся паміж сабой, што таргаватца будзе хто-небудзь адзін. Астатнія давалі яму пэўны задатак. Выбраная асоба назначала самую нізкую цану, з якой рыбакі звычайна згаджаліся, бо бачылі, што тут знаходзіцца ўсе іх пастаянныя пакупнікі і ўловы, у выніку адмовы апошніх, могуць прапасці зусім. Купіўшы рыбу, скупшчыкі наладжвалі ператорг паміж сабой. Тут ужо тавар даставаўся таму, хто назначаў большую цану. Розніца паміж сумай, якая выплачвалася рыбакам, і сумай,

атрыманай пры ператоргу, дзялілася паміж усімі ўдзельнікамі. Такім чынам, нават у самыя выгадныя дні для заробку рыбакі заставаліся ашуканымі».

Сярод штогодніх спецыялізаваных таргоў вельмі распаўсюджанымі былі кірмашы па продажу хатняй жывёлы і, асабліва, коней. Гэтыя штогоднія таргі ў форме кірмашоў-выставак існавалі ў Віленскай, Гродзенскай, Магілёўскай губернях, дзе вырошчвалі коней рысістых і скакавых парод, а таксама сялянскіх цяглавых коней.

Самы буйны Гомельскі лясны кірмаш, з абаротам сродкаў у першай палове XIX ст. у сотні тысяч рублёў, абслугоўваў патрэбы поўдня Расіі. Дзякуючы выгаднаму геаграфічнаму становішчу кірмаш павялічваў грашовыя на капленні і да канца XIX ст. набыў выключнае значэнне для лесагандлю Беларусі. Яго абарот да пачатку XX ст. дасягнуў трох мільёнаў рублёў.

Разам са спецыялізаванымі ў Беларусі ладзілі, як і па ўсёй Еўропе, універсальныя кірмашы, дзе побач з прамысловымі таварамі прадавалі сельскагаспадарчую прадукцыю. Апісанні кірмашоў першай паловы 60-ых гг. XIX ст., якія захаваліся ў архівах, даюць уяўленне аб асартыменце тавараў: збожжа, лён, пянька, сала, скуры, буйная рагатая жывёла, коні, свінні. Акрамя таго, дастаўляліся дзёгаць, посуд, розныя прылады працы, палатно, сукно. Прадавалі таксама гатовае адзенне, абутак, свечкі, мыла і іншыя тавары. Прамысловыя тавары пераважалі толькі на буйных кірмашах. У 1863 г. сярод 340 кірмашоў Беларусі толькі 6 мелі абарот больш за 50 тысяч рублёў (Бешанковіцкі, Зэльвенскі, Гомельскі (Васілеўскі) і інш.). Афіцэр генеральнага штабу Расіі палкоўнік П. Баброўскі дзяліў кірмашы Гродзенскай губерні на тры разрады: кірмашы сельскагаспадарчай накірава-насці; тыя, дзе пераважала купля-продаж жывёлы і коней; дзе вёўся гандаль прамысловымі таварамі. У губерні

ў канцы 50-ых — пачатку 60-ых гг. да першага і другога разраду адносілі 102 кірмашы са 104.

У другой палове XIX ст. адбываюцца істотныя змены ў кірмашовай культуры беларусаў, якія былі выкліканы далейшым станаўленнем капіталізму. Пасля адмены прыгоннага права ў 1861 г. значна павялічылася транспартная сетка Беларусі. Рыначныя адносіны перайшлі ў новую стадыю развіцця, дзякуючы будаўніцтву чыгунак, якія далі магчымасць хутчэй і ў большай колькасці дастаўляць разнастайныя тавары, садзейнічалі пашырэнню ўнутранага рынку, а таксама сувязяў са знешнім рынкам.

У снежні 1862 г. на паўночным захадзе Гродзенскай губерні ўвайшла ў эксплуатацыю частка Пецябургска—Варшаўскай чыгункі, у траўні 1866 г. лінія Дынабург—Полацк, у кастрычніку 1868 г. Раслаў—Віцебск. У лістападзе 1871 г. Маскоўска-Брэсцкая чыгунка злучыла усходнія, цэнтральныя і паўночна-заходнія раёны Беларусі з прамысловымі губернямі Расіі і Польшчы. У 1873—1874 гг. Лібава-Роменская чыгунка ўступіла ў строй і дала магчымасць збываць таварную прадукцыю ў Лібава на беразе Балтыйскага мора. З прычыны гэтага частка гарадскіх і месчачковых кірмашоў, што знаходзіліся каля чыгунак і дзе пераважалі прамысловыя тавары, сталі прыходзіць у заняпад.

Лепельскі павятовы спраўнік 22 жніўня 1881 г. дакладваў віцебскаму губернатару, што Бешанковіцкі кірмаш з года ў год занепадае. Галоўную прычыну такога становішча ён бачыў у тым, што з адкрыццём чыгунак, у асабліваасці Дынабургска-Віцебскай, большая частка не толькі сярэдніх, але і дробных гандляроў асабіста адпраўляліся за таварамі ў вялікія гандлёвыя пункты — Санкт-Пецярбург, Маскву, Варшаву і нават за мяжу. Бешанковіцкі кірмаш, па водгуках купцоў, падтрымліваўся таму, што аптovyя гандляры, якія мелі даўгі на рознічных і дробных

гандляроў, разлічваліся на гэтым кірмашы па крэдытах, а затым зноў давалі тавар у крэдыт. На кірмашы адбываўся больш аптовы, чым рознічны гандаль, пераважна «красным» таварам, жалезнымі і меднымі вырабамі. Рознічны ж продаж адбываўся выключна мясцоваму насельніцтву.

Параўнальны аналіз продажу паказвае, што калі ў 1881 г. у Бешанковічах на кірмашы продаж складаў 106 251 рублёў, то ў 1882 г. — толькі 71 430 рублёў, г. зн. на 30 працэнтаў менш. Падобная карціна назіралася ў многіх месцах.

Разам з будаўніцтвам чыгункі адной з прычын заняпада часткі кірмашоў стала адкрыццё ў гарадах і мястэчках стацыянарных пунктаў гандлю. Мінскі губернатар Чарыкаў у справаздачы аб развіцці гандлю губерні за 1883 г. з сумаю адзначаў, што нават некалі багацейшы Святаміхайлаўскі кірмаш у Нясвіжы Слуцкага павета, абарот якога раней перавышаў 200 000 рублёў, «цяпер на працягу трохтыднёвага тэрміну з 28 верасня абмяжоўваецца прывозам на 3500 рублёў, а продажам на 2200 рублёў».

Але сваё значэнне кірмашы захавалі ў мясцовасцях, аддаленых ад гарадоў і асабліва чыгунак. Вялікую ролю яны ігралі ў Магілёўскай губерні, дзе чыгуначная сетка была адносна менш развітая. Тут кірмашы насілі сельскагаспадарчы характар і толькі ў Гомелі і мястэчку Любавічы на іх гандлявалі прамысловымі таварамі.

У 1889 г. на Беларусі адбылося 1313 кірмашоў, у асноўным аднадзённых, сельскагаспадарчай накіраванасці. Значны рост кірмашоў у параўнанні з 60—70-мі гг. можна тлумачыць тым, што ў іх лік, верагодна, уключалі таксама таржкі і базары. Як адзначаў беларускі гісторык Х. Бейлькін, у 80—90-ых гг. XIX ст. у арганізацыі сельскагаспадарчага гандлю на Беларусі істотная роля належала скупшчыкам,

Сялянскі кірмаш у Быхаўскім павеце Магілёўскай губерні
ў 1903 г. *Фота С. Р. Рамансava*

прадстаўнікам гандлёва-ліхвярскага капіталу. Пераважалі дробныя гандлёвыя прадпрыемствы. У лянным гандлі жывёлай і, часткова, хлебным вылучаліся буйныя мясцовыя фірмы, абарот якіх складаў сотні тысяч рублёў. Але ў цэлым гандаль сельскагаспадарчымі таварамі Беларусі залежаў ад рыжскіх, лібаўскіх, варшаўскіх, кёнігсбергскіх фірм. Крэдытаваннем гандлю пачалі займацца банкі.

Да 1913 г. прамысловыя кірмашы канчаткова прыходзяць у заняпад. Ужо ў 1904 г. у агульным кірмашовым абароце Беларусі доля 15 кірмашоў па продажу прамысловых і кустарных вырабаў складала толькі 5 працэнтаў (138 тысяч рублёў). А спецыялізаваныя кірмашы кустар-

ных вырабаў, гандлёвыя абароты якіх былі зусім нязначнымі, да 1910 г. амаль цалкам зніклі.

Штогоднія кірмашы сельскагаспадарчай накіраванасці працягвалі існаваць. Значна павялічылася колькасць і аб'ём продажу на іх хатняй жывёлы. У 1909 г. было пастаўлена больш за 500 тысяч коней, валоў, кароў, свіней, авечак і г. д. На продажы льну ў 1912 г. спецыялізавалася 24 кірмашы, 22 з якіх — на Магілёўшчыне і Віцебшчыне. У гэтым жа годзе з кірмашоў, арыентаваных галоўным чынам на продаж сельскагаспадарчай прадукцыі, 459 збіраліся ў Гродзенскай, 315 — у Віленскай, 256 — у Мінскай і 238 — у Магілёўскай губернях. Яны ў пераважнай большасці працягваліся два-тры дні і толькі некаторыя да дзесяці дзён. У немалой ступені павелічэнню колькасці кірмашоў садзейнічала недастатковае ўкараненне стацыянарнага гандлю, а таксама вызваленне ад падаткаабкладання кірмашоў працягласцю менш двух тыдняў. Але, нягледзячы на тое, што колькасць кірмашоў у 1913 г. дасягнула 1094, гандлёвыя абароты іх сістэматычна скарачаліся з-за выкарыстання крэдыту, грашовага абароту, разрастання стацыянарнай гандлёвай сеткі. З паяўленнем магчымасці хутка дастаўляць патрэбны тавар да месца спажывання па чыгунцы адпала неабходнасць рабіць запасы тавараў.

Буйнейшымі кірмашамі Беларусі гэтага перыяду з'яўляліся штогоднія лясныя таргі Мінска і Гомеля. Канкурэнтная барацьба паміж імі прывяла да заняпаду Гомельскага ляснога кірмашу, абароты якога з 1900 па 1910 г. упалі з 3 да 2 мільёнаў рублёў. Гэта тлумачылася наступнымі прычынамі: па-першае, галоўны рынак збыта Гомельскага кірмашу — губерні Паўднёвай Украіны з пачаткам эксплуатацыі чыгункі сталі закупляць лес у Цэнтральнай Расіі. Па-другое, Мінскі лясны кірмаш, арыентаваны на гандаль з Германіяй, ставіў больш прымальныя

фінансавыя ўмовы гандлю, чым на паўднёвым рынку, таму што замест доўгатэрміновых вэксяляў нямецкія фірмы плацілі гатоўкай.

Як бачым, у кірмашовым руху Беларусі пачатку ХХ ст. можна адзначыць дзве тэндэнцыі: заняпад кірмашоў, арыентаваных на продаж прамысловых тавараў; далейшае развіццё кірмашоў сельскагаспадарчых прадуктаў і спецыялізацыя іх на продаж пэўных тавараў, а менавіта, хатняй жывёлы, ільну.

Істотна адрозніваўся і характар гандлю на кірмашах рознай арыентацыі. Так, на лясных кірмашах Мінска і Гомеля ён набыў формы біржавога гандлю. На кірмашах сельскагаспадарчай накіраванасці таргі адбываліся ў форме традыцыйнай куплі-продажу, дзе ў гэтым працэсе ўдзельнічалі скупшчыкі, сельскагаспадарчыя таварыствы памешчыкаў, а таксама купецтва, якое кантрактавала з фірмамі Германіі, Польшчы, Прыбалтыкі. Кірмашы з'яўляліся адлюстраваннем культурна-эканамічнай рэчаіснасці таго часу.

Такім чынам, беларускі кірмаш феадальнай і капіталістычнай эпох у працэсе эвалюцыі прымаў разнастайныя ўвасабленні: ад продажу змешаных тавараў да спецыялізацыі гандлю асобных гарадоў і спецыялізацыі продажу аднаго віду тавару, ад кантрактовых аптовых таргоў да біржавых форм гандлю.

Аднак, нягледзячы на адрозненні, штогоднія святочныя таргі мелі падобную структуру.

Умоўна ўсе кірмашовыя дзеі можна падзяліць на тры жанравыя разнавіднасці: гандлёва-гульнёвыя дзеянні, кірмашовы тэатр, гульнёвыя дзеянні, якія ладзілі як непасрэдна ў час таргоў, так і ў час адпачынку пасля кірмашовага гандлю.

Разгледзім, як жа развіваўся кожны з відаў штогодняга святочнага гандлю.

ГАНДЛЁВА-ГУЛЬНЁВЫЯ ДЗЕЯННІ

Самая старажытная разнавіднасць гандлёвай дзеі — акт куплі-продажу — мае нямала рыс гультні, гэта свайго роду спаборніцтва паміж прадаўцом і пакупніком, задачы якіх адпаведна заключаліся ў наступным: прадаць даражэй і купіць танней. Зыходзячы з гэтага, у мэтах выгаднай рэалізацыі тавару, гандляры вялікую ўвагу ўдзялялі рэкламе, якая насіла, пераважна, славесны характар. Кожны прадавец расхвальваў свой тавар, што асабліва ўласціва было каробачнікам. Вось чаму ў нейкай меры кірмаш прыцягваў пакупнікоў не толькі як сродак задавальнення матэрыяльных патрэб, але і як своеасаблівая гультнёвая форма гандлёвай здзелкі, у выніку якой прадавец альбо зніжаў цану на тавар, альбо прадаваў яго за пачаткова названы кошт.

На жаль, беларускія этнографы і фалькларысты не занатавалі запісы рэкламных тэкстаў. Толькі разглядаючы сюжэты беларускай народнай гумарыстыкі, якія захаваліся ў вусна-паэтычнай творчасці, мы можам уявіць, як адбывалася рэклама на кірмашах. Адна з такіх «заклічак» адлюстравана ў тэксце батлеечнага прадстаўлення на Віцебшчыне, дзе гандляр гарэлкай усхваляе свой тавар прыёмам «ад адваротнага», што прыдае рэкламе камічны характар: «А ў мяне гарэлка... дзяшавая, з мельніцы, з-пад кола, дзе круціць, муціць, пенай б'ець, назад валакець. Так і таго будзе біць, хто яе будзе піць. Але хто хоча яе піць, трэба грошыкі плаціць».

Часам у працэсе гандлю жаданне купца прадаць свой тавар ператварала яго рэкламную характарыстыку ў камічнае «выкрысцё»:

- Купіце выйгрышны білет.
- Не трэба, я не хачу выйграць.
- Дык я маю такі білет, што нічога не выйграе.

Калядоўшчыкі
на ігрышчах.
Рэканструкцыя

У беларускіх гумарэсах знаходзім і такі прыклад, дзе непасрэдна пасля продажу гандляр, у апраўданне на прэ-тэнзіі да якасці тавару, надзяляў яго неіснуючымі якасцямі:

— Слухай, цыган, ты прадаў мне сляпую кабылу.

— Табе ж лепей, — адказвае цыган, — бо яна будзе есці салому, а думаць, што сена.

Неабходна адзначыць, што ў працэсе гандлю пакупнікі любілі паджартаваць над гіпербалізаванай рэкламай тавару:

— Купляйце каня, не здзіўляйцеся, што такі худы, ён як разбяжыцца, дык бяжыць пятнаццаць вёрст не спыняецца.

— Я б яго купіў, — кажа адзін чалавек, — але ж мне да дому ўсяго дзесяць вёрст, дык ён перабяжыць маю хату.

Наколькі спрацоўвала пераўвасабленне купцоў і каробачнікаў у час славеснай рэкламы свайго тавару і на-

колькі моцнае ўражанне аказвала яна на удзельнікаў таргоў, сведчыць той факт, што на Раство Хрыстова калядоўшчыкі ў час абходу хат, а таксама на ігрышчах капіравалі, альбо парадзіравалі манеры яўрэяў-каробачнікаў, рускіх купцоў, цыганоў.

Ф. Сарэбранікаў адзначае, што «Маладыя хлопцы, асабліва пабываўшыя ў Пецярбургу, прыбіраюцца купцамі і, з'явіўшыся ў хату з хусткамі, завушніцамі, маністамі... пераймаюць говар і прыёмы рускіх купцоў, расхвальваюць свой тавар самымі мудрагелістымі словамі і дабаўляюць да кожнага слова літару «с»... Іншыя, засвоіўшы прыёмы каробачнікаў... навешваюць сабе каробкі, якія набіваюць рознымі анучамі і, прапаноўваючы свой тавар, расхвальваюць яго з адчайнай бажбой і запэўненнем, што тавар іх замежны, сто разоў згортваюць і разгортваюць якую-небудзь трохкапеечную хустку і ў заключэнні са словамі «але толькі для вас» аддаюць за пучок шчаціння. Некаторыя прадстаўляюць цыганоў, пераймаючы іх манеры пры абмене і куплі коней».

У другой чвэрці XIX ст. пад уплывам традыцый Заходняй Еўропы на штогодніх святочных кірмашах з'яўляецца новы від гандлёвага дзеяння — аўкцыён — продаж з публічных таргоў загадзя выстаўленай маёмасці альбо тавараў. Гэты від гандлю меў свае разнавіднасці. Існавалі прымусовыя аўкцыёны, якія праводзілі банкі, ламбарды, суды. Правядзенне аўкцыённых публічных таргоў, якія заключаліся ў продажы закладзенай і не выкупленай маёмасці, адбывалася на рыначнай плошчы, у залах суда альбо дваранскіх сходаў.

У 40—50-ых гг. XIX ст. у губернскіх газетах публікавалі шмат аб'яў аб продажы за даўгі памешчыцкіх маёнткаў з публічных таргоў. У Мінскай губерні ў 1853 г. было апісана і выстаўлена на распродаж 75 маёнткаў, а ў Гродзенскай у 1859 г. 50 маёнткаў.

Добраахвотныя аўкцыёны праходзілі па ініцыятыве прыватных асоб з мэтай найбольш выгаднага продажу тавару. Газеты пастаянна публікавалі аб'явы аб аўкцыёнах. Так, у «Віленскім весніку» за 1853 г. паведамлялася, што «з прычыны закрыцця дыліжансавай язды між гарадамі Вільня і Коўна дыліжансавых коней будуць прадаваць з аўкцыённых таргоў у Вільні на конным рынку 13 снежня». Карэспандэнт «Вестника Западной России» канстатаваў, што «ў пачатку Кіеўскага каляднага кірмашу ахвотнікаў прадаць маёнтак было многа, так што цэны былі аб'яўлены добрыя». Аўкцыёны станавіліся папулярнай формай правядзення кірмашоў, таму што на іх можна было з выгадай рэалізаваць альбо набыць неабходны тавар. Аўкцыённыя таргі як прымусовыя, так і добраахвотныя праводзіліся так: аўкцыянер называў пачатковую цану выстаўленага для продажу тавару, а затым паміж прэтэндэнтамі ішоў гандаль і, урэшце, тавар набываў удзельнік, які назваў большую цану.

У Беларусі амаль усе казённыя, манастырскія і большасць памешчыцкіх вадаёмаў здаваліся ў арэнду з аўкцыённых таргоў, аб чым загадзя паведамлялася вусна альбо ў газетах. Велічыня арэнднай платы залежала ад канкурэнцыі паміж пакупнікамі ў час таргоў, ад плошчы вадаёмаў, ад яго рыбных запасаў, а таксама ад колькасці ўладальнікаў.

Аўкцыён прыцягваў людзей не толькі як форма, спосаб выгаднага продажу альбо набыцця тавару, але і як відовішча, дзе рэалізоўваўся галоўны гульнёвы прынцып — конкурс. Аўкцыёны з'яўляліся адметнай асаблівасцю толькі кантрактовых кірмашоў. Адзіны аўкцыён на беларускіх агульнанародных кірмашах зафіксаваны толькі ў Століне (Брэстчына) у 30-ых гг. XX ст., дзе прадавалі курэй, пеўняў, гусей, качак, індыкаў, а таксама дзікую птушку.

У першай трэці — сярэдзіне XIX ст. у Расіі пачынаюць арганізоўвацца прамысловыя і сельскагаспадарчыя выстаўкі. Гэта новая форма гандлёвых дзеянняў узнікла пад культурным уплывам Заходняй Еўропы, дзе выстаўкі, якія ладзілі яшчэ ў канцы XVI ст., спачатку мелі чыста паказальна-дэманстрацыйныя мэты (збор работ вучняў манастырскіх школ, рамесных майстэрняў). З узнікненнем першапачатковых капіталістычных прадпрыемстваў — мануфактур, з'яўляюцца мясцовыя гандлёвыя выстаўкі, пераважна, тэкстыльнай прадукцыі (тканіны, габелен і інш.). Такія дэманстрацыі адбыліся ў Парыжы (1763), Дрэздэне (1765), Берліне (1786), Мюнхене (1818), Манчэсцеры (1843). Роля выставак узрасла ў перыяд пераходу ад мануфактур да машынай вытворчасці, асабліва ў сувязі з прамысловым пераваротам (апошняя чвэрць XVIII ст.) і ўтварэннем грамадскага рынку. Разам з чыста камерцыйнымі мэтамі выстаўкі пачалі служыць і для паказу тэхнічных дасягненняў. У гэты ж час атрымліваюць шырокае распаўсюджанне агульнанацыянальныя гандлёва-прамысловыя выстаўкі. Першая адбылася ў Пецярбургу ў 1829 г. У 1831 г. у Маскве прайшла першая мануфактурная выстаўка, а ў Гродне ў 1837 г. адбылася губернская выстаўка, на якой дэманстраваліся сельскагаспадарчыя машыны, насенне, травы, воўна танкарунных авечак. Але арганізатары гэтай выстаўкі не ставілі сваёй задачай прапаганду аграрных ведаў і новаўвядзенняў у гаспадарках памешчыкаў.

У Беларусі першая выстаўка сельскагаспадарчай тэхнікі і прадуктаў харчавання, мэтай якой стала папулярызаванне дасягненняў памешчыцкіх гаспадарак, адбылася з 16 па 22 жніўня 1850 г. пры Горацкім землеўладальніцкім інстытуце ў Магілёўскай губерні. Поспех яе садзейнічаў у далейшым значнаму росту колькасці ўдзельнікаў. У 1853 г. выстаўка сабрала 560 чалавек (45 памешчыкаў

з Магілёўскай, Віцебскай, Смаленскай, Мінскай, Гродзенскай і Калужскай губерній, а таксама дзяржаўных сялян), якія прадставілі 1432 розныя экспанаты: хлеб, лён, каноплі, садавіну і гародніну, розныя пароды коней, жывёлу; вырабы з сельскагаспадарчай сыравіны — палатно, сукно, скуры, сельскагаспадарчыя прылады і машыны; вырабы сялянскіх промыслаў — гліняны посуд, колы, вазы, лыжкі і г. д.

Сучаснікі адзначалі, што «выстаўкі даюць вядомасць працы і вынаходніцтву і тым узбуджаюць спаборніцтва — галоўны рухавік усялякага ўдасканалвання». У друку таксама ўдзялялася ўвага гэтай форме гандлёва-гульнёвага дзеяння: «Лепшы час для выставак ёсць восень, таму што тады сяляне бываюць вольныя ад працы... Больш таго, трэба мець на ўвазе, каб выбранае месца пры адкрыцці выставак было пунктам прываблівання значнай колькасці наведвальнікаў, як гэта адбываецца, напрыклад, у час кірмашоў». Кірмаш ператвараўся і ў месца правядзення выставак. Прэса таго часу пісала: «Выстаўкі, прывабліваючы, з аднаго боку, вытворцаў, а з другога — пакупнікоў, уяўлялі сабой спосаб: першым збываць, а апошнім купляць у першых сырыя матэрыялы па ўзорах, якія знаходзіліся на выстаўцы», г. зн. наведвальнікі ад сузірання экспанатаў прыступалі да набыцця матэрыялаў, якія ім спадабаліся. Дэманстрацыя не толькі прамысловых, сельскагаспадарчых, але і кустарных конкурсных вырабаў, а таксама твораў мастацтва (ікананіс, жываніс, скульптура і інш.) указвае на змешаны характар выставак. Разам з тым, развіццю выставак у канцы XIX ст. спрыяла ўкараненне ў іх структуру гандлёвых аперацый. Так, жыхары Гродзенскай і Мінскай губерній пастаянна ўдзельнічалі ў выстаўках, якія праводзіліся на конным рынку ў Вільні, дзе прадавалі коней верхавой і рысістых парод, кароў, бычкоў, ялавак, а таксама кустарныя ра-

месныя вырабы. Гэта даказвае, што кірмашовыя выстаўкі з'яўляліся не толькі сродкам дэманстрацыі дасягненняў, але і месцам гандлёвых акцый, дзе рэалізоўвалі экспанаты, а таксама вырабы штодзённага попыту.

У канцы XIX ст. выстаўкі плённа ўплывалі на развіццё сельскай гаспадаркі. Статыстыкі Гродзенскай губерні зрабілі выснову, што «немалое ўздзеянне на конегадоўлю... аказваюць выстаўкі сялянскіх коней, якія штогод ладзяць у некаторых месцах губерні».

Конныя выстаўкі карысталіся вялікай папулярнасцю на Беларусі. Напрыклад, у Магілёве яны збіраліся штогод з 1860 па 1872 г. Пасля ўтварэння конных заводаў з 1897 г. выстаўкі такога роду ў Магілёўскай губерні праводзіліся адрозу ў пяці месцах.

Віленская земская стайня ў Гродзенскай губерні арганізоўвала выстаўкі коней з заахвочвальнымі прэміямі — сялянскіх рабочых коней (жарабкоў і кабыл) і сялянскіх жарабкоў-гадавікоў. З 1892 г. выстаўкі засталіся ў Кобрыне (21 красавіка), Гродне (31 мая), у мястэчку Азярніца Слонімскага павета (4 жніўня). Такім чынам, распаўсюджанне конных выставак набыло даволі шырокія памеры.

Побач з коннымі ў Беларусі праводзіліся выстаўкі, якія наладжвалі розныя сельскагаспадарчыя таварыствы: Мінскае, Магілёўскае, Віцебскае. Значную ролю ў прапагандзе выставак іграла адна са старэйшых навуковых арганізацый не толькі Расіі, але і Еўропы — «Вольнае эканамічнае таварыства», якое займалася распаўсюджаннем аграрных ведаў. У сваіх публікацыях гэта таварыства знаёміла і са спецыялізаванымі выстаўкамі Беларусі. Так, у 1879—1880 гг. выстаўкі-выпрабаванні коней адбыліся ў Віцебску, Цімкавічах, Кобрыне, Турцы, у 1888—1889 гг. у Міры, у 1894 г. у Любчы, у 1900—1901 гг. у Навагрудку і г. д. Штогод у кастрычніку-лістападзе ла-

дзілі выстаўкі сельскагаспадарчых прадуктаў, машын і прылад. Таварыствы сельскіх гаспадароў дэманстравалі свае дасягненні і на агульнарасійскіх, і на міжнародных выстаўках. Таварыства віцебскіх сельскіх гаспадароў у верасні 1894 г. за ўдзел у міжнароднай выстаўцы пладаводства, якая праходзіла ў Пецярбургу, атрымала срэбны і бронзавы медалі (экспанаты садавіны і гародніны маёнтка Юзэфава). У верасні 1880 г. Мінскае таварыства садаводаў правяло першую выстаўку садавіны, кветак і гародніны, і адабрала на яе 27 экспанатаў. Выстаўкі гэтага таварыства сталі штогоднімі. З 1 па 14 верасня 1892 г. Мінскім таварыствам садаводаў была здзейснена, па прыкладу мінулых гадоў, выстаўка, на якой 16 экспанентаў прадставілі 120 розных прадметаў. Звярталі на сябе ўвагу тры гарбузы ў 4—5 пудоў, буракі, каляровая капуста, буйныя антонаўкі, апорт і цітаўка. Па аддзелу кветак былі прадстаўлены І. Семайлам шыкоўная калекцыя кветак з 89 гатункаў, а таксама велізарныя экзэмпляры пальм.

Выстаўкі, ініцыятарам якіх выступаў урад, ці асобныя групы мелі на мэце павышэнне культуры сельскай гаспадаркі. Гэтаму садзейнічалі конкурсныя дэманстрацыі і продаж экспанатаў. Пераможцы выставак атрымлівалі прызы.

У станаўленні гульнёвых форм на кірмашовых выстаўках галоўную ролю адыгрывалі так званыя атракцыёны, якія надавалі ўсёй выстаўцы характар часта забаўляльнага мерапрыемства. Яскравым таму прыкладам з'яўлялася народнае гуляння ў мястэчку Горкі Магілёўскай губерні, дзе на першай выстаўцы выступаў хор. На конных выстаўках у Магілёве прадугледжвалася «выпрабаванне дамарослых сялянскіх коней з выдачай лепшым конюхам прэмій, а таксама медалёў і пахвальных лістоў». Архітэктары, праектуючы будынак выстаўкі, прадугле-

джвалі балкон для аркестра. Віленскае скакавое таварыства, якое з 1887 па 1897 г. праводзіла на конным рынку выстаўкі (удзельнічалі жыхары Мінскай і Гродзенскай губерняў), таксама ўдзяляла ўвагу арганізацыі культурнай праграмы. Так, у 1896 г. «...на скакавых выпрабаваннях прымалі ўдзел 8 жадаючых, якія прадставілі да скачак 16 коней, між якімі было разыгранна 18 прызоў на суму 5697 рублёў».

У пачатку XX ст. Мінскае таварыства сельскай гаспадаркі пачало праводзіць выстаўкі-таргі жывёлагадоўлі. Пospех першай выстаўкі (чэрвень 1912) прадвызначыў штогоднюю іх арганізацыю. Ужо на другой выстаўцы (18—20 мая 1913) значна пашырылася геаграфія ўдзельнікаў, у склад якіх увайшлі прадстаўнікі Магілёўскай, Віленскай, Седлецкай і Мінскай губерняў. Самым прадстаўнічым па колькасці ўдзельнікаў з'яўляўся аддзел конегадоўлі, дзе 116 экспанентаў выставілі 208 коней. За ім як па колькасці экспанентаў, так і па колькасці прадстаўленых экспанатаў ішлі аддзел буйной рагатай жывёлы і дробнай жывёлагадоўлі. Сельскагаспадарчыя машыны былі багата прадстаўлены Мінскім земляробчым сіндыкатам, таварыствам сельскагаспадарчых машын і прылад «Вілія». Акрамя таго, дзейнічаў павільён з вінакурнымі апаратамі, пабудаваны па праекце інжынера Г. Янушэўскага, абсталяванне курсаў па малочнай гаспадарцы і партатыўная маслабойня. На выстаўцы з ткацкімі вырабамі ўдзельнічала Койданаўская ткальня. Прадаваліся вырабы саматужнікаў і глуханямых, конныя экіпажы, фурманкі, падковы. Лепшыя экспанаты ўзнагароджвалі дыпламамі, медалямі і пахвальнымі лістамі, а іх вытворцам выдаваліся грашовыя ўзнагароды. На гэтай выстаўцы ў рамках культурнай праграмы выступалі народныя музыкі, іграў духавы аркестр. 5720 наведвальнікаў прынялі актыўны ўдзел у куплі-продажы на выстаўцы, агульная

Грашовая
латарэя
ў Лідзе.
Рэканструкцыя

сума абароту якой склала 4955 рублёў, а з аўкцыённых таргоў было прададзена коней на суму 2871 рубель.

Такім чынам, выстаўкі, якія праводзіліся на кірмашах Беларусі і Літвы, паступова набылі комплексныя формы, якія арганічна спалучалі ў сваёй структуры дэманстрацыю працоўных дасягненняў прадпрымальнікаў, гандаль і забаўляльную праграму. Арганізатары выставак імкнуліся прыцягваць да ўдзелу людзей розных сацыяльных груп, разумеючы, што поспех у галоўнай ступені залежыць ад масавага характару мерапрыемства.

У 70-ых гг. XIX ст. на кірмашах і народных гуляннях Расійскай імперыі з'яўляюцца латарэі — разнавіднасць гандлёвага дзеяння з мэтай рэалізацыі тавару праз гульню. Латарэі ўяўлялі сабой фінансавую аперацыю, якая складалася з выпуска і вольнага продажу латарэйных білетаў з далейшым іх розыгрышам і ўручэннем выйгрышных білетаў, каштоўных рэчаў, грашовых сум. Права на пра-

вядзенне латарэі давалі дзяржаўныя ўстановы. Калі спачатку розыгрышы наладжвалі з дабрачыннымі мэтамі, то ў далейшым яны трапілі ў рукі розных махляроў, якія арганізавалі так званыя «бясспройгрышныя латарэі». Гэтыя «бясспройгрышныя латарэі» часцей за ўсё з'яўляліся проста аферай, якая выклікала нямала непаразуменняў скандальнага характару. Даследчык рускага тэатра А. Аляксееў-Якаўлеў расказваў аб народных гуляннях Расіі: «...які-небудзь гасцінадварэцкі гандляр спрытна абдурваў даверлівых пакупнікоў латарэйных білетаў, што спакусіліся заманлівай выстаўкай прадметаў, якія разыгрываліся, а на самой справе ў лік выйгрышаў не ўключаліся, тады як той, хто набыў білет, выйграваў якую-небудзь зубную шчотку, чайную лыжачку. Для «заману» па манежу хадзілі два-тры наёмнікі, трымаючы ў руках самавар або дыванчык. На пытанні прастадушных наведвальнікаў такія гаваркія, заўсёды вельмі сімпатычныя на выгляд «шчасліўцы» тлумачылі, што яны хвіліну таму выйгралі гэтыя прадметы. Я не раз скардзіўся граданачальніку, але добра аплачваемыя паліцэйскія ўлады закрывалі вочы на падобнае адкрытае жульнічанне пад сцягам дабрачыннасці».

У канцы XIX — пачатку XX ст. латарэі пачалі праводзіць на штогодніх святочных таргах Беларусі. Аднак, з прычыны непрацягласці большасці беларускіх кірмашоў і немагчымасці папярэдняга распаўсюджання білетаў, значную папулярнасць набылі латарэі-алегры, у якіх розыгрыш адбываўся адразу пасля куплі-продажу білетаў.

Гэтыя гандлёва-фінансавыя дзеянні, у асноўным аднолькавыя па форме ўвасаблення і па характару разыгрываемых прызоў, мелі тэрытарыяльныя адрозненні. Так, у Пружанах, Івацэвічах, Целяханах па прынцыпу рулеткі разыгрывалі кандытарскую латарэю. Як сведчаць інфарматыры, «вакол кола былі раскладзены цукеркі, пернікі,

Палеская
рыбная латарэя.
Рэканструкцыя

усялякія прысмакі. Потым запускалася круцёлка, якая круцілася пакуль не зачэпіцца за цвічок і спыніцца. А там відаць, ці выйграў, ці не».

У Лідзе карысталася папулярнасцю грашовая латарэя, дзе выйгрышы вызначаліся пры дапамозе марскай свінкі. Расказвалі, што гулец клаў у рот свінкі манетку ў 10 грошаў і яна са скрынкі выцягвала пустую паперку альбо выйгрышы ад 10 грошаў да 5 злотых. У другім варыянце свінка выцягвала «лёсы» — паперкі з разнастайнымі пажаданнямі ўдзельнікам латарэі. Падобная латарэя, але ўжо пры дапамозе папугая, які размяркоўваў галантарэйныя тавары (муштукі, грабяні, завушніцы і да т. п.), ладзілі ў Браславе, Лідзе, Пружанах, Мінску, вёсцы Стары Востраў Бабруйскага павета (цяпер Клічаўскі раён).

Шматлікімі асаблівасцямі вылучаліся латарэі, што праводзіліся на Беларускай Палесі. У Століне вялікі поспех у пакупнікоў мела сельскагаспадарчая латарэя, дзе

разыгрывалі парсюкоў, бычкоў, бараноў, авечак, коз, курэй, пеўняў, качак. У Пінску у форме латарэі рэалізоўвалі рыбу, якую «для пацехі прадавалі, загорнутай у паперу альбо ручнік. Угадаеш, дзе галава рыбы — бярэш дарма, а не ўгадаеш — плаціш невялікую суму грошай гаспадару латарэі». У Тураве існавала ўнікальная латарэя-алегра, якая называлася «рыбны жарт» з наступным зместам: на воднай акваторыі ўсталёўвалі драўляныя паплаўкі, да іх прымацоўвалі доўгія вяроўкі, якія цягнуліся аж да дна. Да канцоў вяровак прывязвалі прызы (жывую рыбу ў плеченых кошыках, гаспадарчыя тавары, рыбныя прынады, шклянку гарэлкі, а таксама жартоўныя прызы — лапаць, рваны хамут, галёшы, дзіравы бот і да т. п.). Жадаючыя за невялікую плату на працягу пэўнага часу спрабавалі вудай зачапіць за цвічок на паплаўку і выцягнуць прыз. Адначасовы ўдзел некалькіх, а то і дзесятка-другога чалавек адрозніваў гэты від латарэі ад іншых. Такім чынам, палеская латарэя насіла ярка выражаны спаборніцкі характар і была своеасаблівым конкурсам удзельнікаў.

У Мінску разыгрывалі латарэю садавіны, якая мела наступны гульнівы змест (з расказа старога гандляра): «Стаіць прылавак з фруктамі, а побач вісіць вялікая паперка з лічбамі. Круціць і адкрываюць барабан. Выцягваеш паперку з нумарам і глядзіш на вялікую паперку. Пад кожнай лічбай «замацаваны» прыз. Напрыклад, лічба 10 — «груша». А ў мяне паперка з лічбай 10. Ну, мне і даюць грушу. А бывае калі выйграеш і апельсін, і баначку мёду».

Латарэі, як від гандлёвага дзеяння, увасабляліся на кірмашах у разнастайных формах, з'яўляліся своеасаблівым стымулятарам да ўдзелу людзей у кірмашах.

У канцы XIX — пачатку XX ст. у Расіі значна развіўся стацыянарны гандаль, і кірмашы пачалі страчваць сваё

Тураўская
гандлёвая
рыбалка.
Рэканструкцыя

значэнне ў эканамічным жыцці дзяржавы. Ва ўмовах вос-
трай канкурэнтнай барацьбы стацыянарнага і рознічнага
гандлю на некаторых кірмашах Беларусі сталі выкарыс-
тоўвацца лакальныя формы гандлёвых атракцыёнаў з мэ-
тай прываблівання пакупнікоў і хуткай рэалізацыі тавару.
Так, у Тураве з'явілася гандлёвая рыбалка, у час
якой пакупнікі з маскай на твары на працягу 15 секунд
рукамі лавілі рыбу ў чане з вадой. Рыба, злоўленая за
абумоўлены прамежак часу, заставалася ў гульца. Старыя
жыхары Турава сцвярджаюць, што гэтая рыбалка карыс-
талася вялікім поспехам, людзі здымалі абутак, закатвалі
штаны, а то і ў бялізне лезлі ў ваду, што, зразумела,
выклікала зацікаўленасць прысутных. Вакол гэтага ат-
ракцыёна пастаянна тоўпіўся народ, гучаў рогат, кпіны
з няўдалых гульцоў. У Браславе замест чанаў ставілі
драўляныя бочкі з вадой. У Пружанах з мэтай вызначэння
канкрэтнага тавару для продажу пакупніку выкарыс-

Гандлёвая плошча ў Барысаве. Пачатак XX ст.

тоўвалі жывога пеўня, які быў спецыяльна выдрэсіраваны: «Стаяць вялікія гіпсавыя статуэткі, да якіх прывязаны вяроўкі. Гэтыя вяроўкі трымае ў кулаку гаспадар. За якую вяроўку дзеўбне певень — тую статуэтку і прадаюць».

На кірмашах вёскі Пераброддзе (Дзісенскі павет Віленскай губерні) ладзілі гандлёвыя атракцыён пад назвай «Павук» (са слоў мясцовага жыхара): «Вырыта была яма здаравенная, дліной метры з чатыры і з трох старон яе жонка купца і тры дачкі прадавалі рыбу. У зямлю было ўрыта здаровае браўна метраў з 10, якое нахілялася над вадой. Нада было прайсці па яму, выцягнуць «павука» (рыбацкую прынаду. — П. Г.) з рыбай, узяць з «павука» рыбы столькі зможаш — а колькі яе возьмеш, яна жывая, слізкая — і вярнуцца назад і трэба не звальцца з браўна, а так прайграў. Удавалася малым некаторым, дойдзець, рыбы набярэць... А каб пайграць, стоіла гэта капейкі. А другі ідзець, ідзець, а тады як сарвецца і чах у вадку, толькі брызгі на бакі. Ну, тут рогату».

Як мы бачым з апісання, перабродскі гандлёвы атракцыён уяўляў надзвычайна цікавае гульнёвае дзеянне, якое несла тры функцыі: па-першае — давала магчымасць удзельніку праявіць спрыт, моц, па-другое — у нетрадыцыйнай форме рэалізаваць тавар і па-трэцяе — прывабіць пакупніка да свайго гандлёвага рада.

Параўноўваючы штогоднія святочныя таргі ў Беларусі, Расіі, на Украіне, у Польшчы і Прыбалтыцы, можна сцвярджаць, што арганізацыя на кірмашах гандлёвых атракцыёнаў — з'ява беларуская, і аналогіі ёй пакуль што не знойдзены. На жаль, далейшага развіцця на Беларусі атракцыёны не атрымалі, бо кірмашы паступова ператварыліся ў аднадзённыя таргі, дзе было ўжо немэтазгодна будаваць канструкцыі атракцыёнаў.

Такім чынам, гандлёвыя дзеянні беларускіх кірмашоў у працэсе развіцця пры захаванні традыцыйнай формы куплі-продажу мелі значныя відазмяненні і набывалі розныя ўвасабленні.

КІРМАШОВЫ ТЭАТР

Кірмашовы тэатр — умоўная назва комплексу тэатральных і паратэатральных дзеянняў, якія праводзіліся ў Беларусі ў XIV—XX стст. у час штогодніх святочных таргоў.

Дзеі кірмашовага тэатра адбываліся як у час, так і пасля гандлю і былі размежаваны.

Штогоднія святочныя таргі з моманту свайго ўзнікнення цесна перапляталіся з духоўнай культурай народа. Творчасць скамарохаў, якая складала неадменную частку кірмашовых забаў — яркае таму пацвярджэнне. Захаваліся гравюры і малюнкi розных часоў на тэму скамароства: скамарох (Аршанскае Евангелле XIV ст.), танцор з ле-

бедзем (Евангелле XVI ст.), блазан (Біблія Ф. Скарыны 1517 г.), ваяк з вучоным мядзведзем (народная карціна XVIII ст. невядомага мастака) і інш.

На ўсіх этапах свайго гістарычнага развіцця гэта форма народнай творчасці мела антыклерыкальны характар, што, зразумела, не задавальняла пануючы клас і духавенства. Ужо ў XIII ст. епіскап Кірыла Тураўскі асуджаў мастацтва скамарохаў, у якім «срамословіе, безстыдныя словеса и плясание... на игрищах и улицах». У XVI ст. беларускія скамарохі сталі падвяргацца ганенню не толькі духавенства, але і свецкіх улад. У 1565—1566 гг. Віленскі сейм вынес рашэнне аб грашовым абкладанні жыхароў Беларуска-Літоўскага гаспадарства, паводле якога скамарохі павінны былі плаціць вялікі падатак: «...А з медведніков, дудніков, скрипников, и с каждого гудна... по осьми грошей». Аднак Вундэдэр, апісваючы Вялікае княства Літоўскае ўжо ў 1590 г. адзначаў, што «жыхары яго асабліва многа трымаюць мядзведзяў, якіх вучаць гульням, барацьбе, танцам, вярчэнню млыноў, чэрпанню вады, лоўлі рыбы». Зыходзячы з гэтага, можна сцвярджаць, што ўлада так і не змагла знішчыць скамароства як з'яву, і яно працягвала існаваць.

Беларускія скамарохі падзяляліся на вандроўных і асёлых. У інвентары Магілёва за 1604 г. адной з прафесій яго грамадзян указана скамароства, якім у той час займаліся 13 чалавек. Гэтая катэгорыя жыхароў магла выступаць толькі на святах, бо штодзённыя прадстаўленні асёлых скамарохаў патрабавалі б пастаяннага абнаўлення рэпертуару. Верагодна, для матэрыяльнага забеспячэння сваіх сем'яў скамарохі дадаткова займаліся якім-небудзь рамяством ці земляробствам. Доказам прысутнасці ў Беларусі вандроўных скамарохаў з'яўляецца ўпамінанне вядомага даследчыка скамароства С. Фамінцына аб тым,

што «літвякі мядзведзяў вучоных па гарадах водзяць і на сурмах пры гэтым іграюць».

З пераходам ад натуральнай гаспадаркі да капіталістычных адносін абрадава-гульнёвы тэатр як форма мастацтва скамарохаў змяняецца тэатральнымі відовішчамі, дзе прымаюць удзел камедыянты і акцёры. Аднак у Беларусі, як і ў Расіі, вандроўныя скамарохі ў XVII—XVIII стст. яшчэ складаюць вялікую канкурэнцыю прафесійным артыстам, нягледзячы на асуджальныя артыкулы тых часоў: «то там, то тут бадзяюцца, а асабліва часта па кірмашах валочацца, дзе подлы люд іх непрыстойнымі дзеямі забаўляецца».

Адным з любімых прадстаўленняў, якія скамарохі дэманстравалі народу, была мядзведжая забава. Скамарохі любілі прыбірацца ў звярыныя скуры і, перш за ўсё, у мядзведзяў. Гэта ішло яшчэ ад часоў паганства, калі мядзведзь з'яўляўся сімвалам шчодрасці і ўрадлівасці. Лічылася, што калі жанчына затанчыць з мядзведзем на масленіцы, у яе абавязкова будуць дзеці. У Смаргоні існавала школа дрэсіроўкі мядзведзяў — адзіная ў Еўропе таго часу. Некаторыя жыхары гэтай мясцовасці спецыяльна займаліся лоўляй і дрэсіроўкай мядзведзяў, якіх потым прадавалі скамарохам. У народзе школа дрэсіроўкі мядзведзяў атрымала жартоўную назву «Смаргонская акадэмія». Скамарохі выступалі з «касалапымі» ў гарадах і вёсках на кірмашах, абышлі не толькі Беларусь, Літву і Украіну, але праніклі нават у Германію.

Вядомы даследчык беларускай гісторыі, культуры і быту П. Шпілеўскі, апісваючы Міхайлаўскі кірмаш у Нясвіжы (1853), адзначаў, што «не менш звяртаюць увагу кожнага і вандроўныя з мядзведзямі і цыганы». Вучоны не раскрывае гульнёвага зместу мядзведжай пацехі, а толькі канстатуе факт. Існуе меркаванне, што скамарохі не рыхтавалі спецыяльных кірмашовых нумароў, вера-

годна, гэта была традыцыйная гульня з мядзведзем, замацаваная ў час рэпетыцый. Беларускі мастацтвазнавец прафесар У. Няфёд, растлумачваючы змест гэтай формы скамароховых прадстаўленняў, піша, што «дрэсіраваныя мядзведзі разыгрывалі камічныя сцэны, кланяліся глядачам, танцавалі, ездзілі на палачцы, падавалі шапку і барбан гаспадару, паказвалі, як хлопчыкі крадуць гарох і г. д.».

У XVIII ст. мядзведжая пацеха эвалюцыяніруе. Імкненне перавесці прадстаўленчую форму выступлення ў гульнёвую застаўляюць важакоў вучыць мядзведзяў новым прыёмам, у выніку чаго «мядзведзь дазваляў глядачам дакранацца да яго, падаваў жадаючым лапу і, нават, вазіў на сабе глядачоў і мог пабарукацца з імі».

Мядзведжая пацеха заўсёды суправаджалася каментарыймі важака, якія часам насілі сатырычны характар, мелі алегарычныя, гумарыстычныя параўнанні і таму гэтыя прадстаўленні карысталіся вялікай папулярнасцю ў народзе. У адной з такіх сцэн, якая адлюстроўвала злабадзённую тэму сялянскага побыту, аб'ектам крытыкі становіцца непамернае ўжыванне спіртных напіткаў: «А ну, Міхаіл, пакажы шануюнай публіцы, як мужык Янка п'яны з кірмашу дамоў вяртаецца. Так, так, Міхаіл, весялей, — мужык Янка добрых дзве кварталы выпіў і таму ног пад сабой не чуе. А ну, яшчэ раз! А за старанне трымай мядовы пернік». Вельмі часта ў выступленнях асмейваліся паны, свяшчэннікі, прадстаўнікі ўлад, што знаходзіла гарачую падтрымку ў простага людзю.

У XIX ст. зноў мастацтва скамарохаў як своеасаблівая форма пратэсту падверглася ганенню ўлад. П. Шпілеўскі так паведамляў аб жыцці цыган у мястэчку Мір: «Нядаўна цыганы займаліся медзведзеводствам, але цяпер яно забаронена ім». Прычынай забароны публічных гульняў з мядзведзем з'явілася, верагодна, сатырычная накірава-

Цыганы на кірмашы. Канец XIX — пачатак XX ст.

насьць каментарыяў мядзведніка. У 1882 г. царскі ўрад выдаў указ аб забароне пацехі на тэрыторыі ўсёй Расійскай імперыі і забойстве дрэсіраваных мядзведзяў. У апавяданні У. Гаршына «Мядзведзь» адлюстраваны эпізод забойства дрэсіраванага мядзведзя. Па сцвярджэнню сучаснікаў, гэтае апавяданне, надрукаванае М. Я. Салтыковым-Шчадрыным, выклікала вялікі грамадскі рэзананс.

Аднак поўнасьцю знішчыць мядзведжую пацеху царскаму ўраду так і не ўдалося. Праз некалькі гадоў павадыры з мядзведзямі зноў сталі неад'емнай часткай народных гулянняў, святаў, кірмашоў.

Беларускі этнограф У. Дабравольскі ўжо ў пачатку XX ст. занатаваў тэксты каментарыяў павадыроў мядзведзяў, у якіх адлюстраваны негатыўныя адносіны да службаў царквы:

Ну-ка, Мішанька,
Паскач харашэнька...

Не слухай пана-свяшчэнніка,
Панамара-бяздзельніка,
А слухай нашага брата-мядзведніка,
Што цябе корміць, поіць,
Ад ліхіх сабак абараняець,
Пуць-дарожку паказваець...

Мядзведжыя прадстаўленні, якія ствараліся на працягу стагоддзяў, жылі да Вялікай Айчыннай вайны. Інфарматыры сведчаць, што да рэвалюцыі на кірмашах (у прыватнасці, у вёсцы Стары Востраў Магілёўскай губерні) цыганы вадзілі мядзведзяў, якія танцавалі, кланяліся, куляліся праз галаву, вазілі на сабе дарослых і дзяцей. Жыхар Мінска У. М. Кадушын успамінае, што «ў Мінску да рэвалюцыі на Троіцкім кірмашы былі цыганы з мядзведзямі і маленькімі медзведзяткамі, якія пад музыку гітар танцавалі, паказвалі, як шляхцюк заляцаецца да простага дзяўчыны, як спяваюць п'яныя мужыкі, а таксама вазілі дзяцей». А ў Заходняй Беларусі (Івацэвічы, Столін, Пінск, Пружаны, Целяханы, Ліда) яшчэ ў 30-ых гг. нашага стагоддзя на кірмашах цыганы ладзілі прадстаўленні з мядзведзямі і малпамі.

Даследчыкі адзначаюць, што кожны скамарох меў сваю прафесію: музыкант, фокуснік, акрабат, павадыр дрэсіраванага мядзведзя, лялечнік і інш. Разглядаючы рэпертуар скамарохаў прадстаўленняў, навукоўцы зрабілі вывад, што ў іх увайшлі пераасэнсаваныя абрадавыя дзеянні, сцэнкі калядоўшчыкаў, пародыі на рэлігійныя рытуалы або народныя традыцыі (вяселле, пахаванне), сатырычныя п'есы. Характэрна, што ў падобных невялічкіх мастацкіх творах не існавала дакладнага падзелу на артыстаў і гледачоў. Сцэнкі нараджаліся ў працэсе калектыўнай творчасці, тэкст быў імправізаваны, зберагалася толькі канва прадстаўлення. Магчымасць уключэння ў дзеянне любога гледача ўзмацняла эфектыўнасць

псіхалагічнага і эстэтычнага ўплыву, прыдавала таргам яркую відовішчнасць.

З XVI ст. у Беларусі вядомы тэатр лялек пад назвай «батлейка», блізкі ўкраінскаму вяртэпу і польскай шопцы. Гэты тып тэатра шырока распаўсюдзіўся на Міншчыне, Магілёўшчыне, у Заходняй Беларусі і Літве.

Падрабязнае апісанне тэатраў батлеечнага тыпу было зроблена ў другой палове XIX — пачатку XX ст., калі этнографы сталі збіраць батлеечныя тэксты. П. Шпілеўскі, спасылаючыся на І. Ізапольскага, называе дату першага ўпамінавання батлейкі — 1591 г. Аднак ёсць падставы меркаваць, што яна існавала значна раней. Падобны да батлейкі тэатр апісваў яшчэ Герадот, а польская шопка вядома з XV ст., проста першае ўпамінаўне зафіксавала толькі сам факт прагляду батлеечнага прадстаўлення.

Батлейка, як адна з форм лялечнага тэатра, была звязана з рэлігійным святам нараджэння Хрыста, святам каляд. Аб гэтым сведчыць сама назва слова «батлейка» (ад Betleem — Віфлеем, горад, дзе згодна біблейскай легендзе нарадзіўся Хрыстос).

Шкаляры і семінарысты паказвалі батлейку ў час канікул на гарадскіх і вясковых святах, уводзілі ў драматургічную канву прадстаўленняў інтэрмедый школьнага тэатра. Ужо ў самым пачатку цесная сувязь з вяртэпным тэатрам іншых народаў, апакрыфічнасць біблейскіх сюжэтаў і шырокае выкарыстанне інтэрмедый школьнага тэатра, фальклорных сцэнак, жартоўных і сатырычных песень улівалі ў батлейку той дастаткова моцны струмень свецкіх матываў, які рабіў яе такой папулярнай на Беларусі. Змест батлейкі ўзбагачаецца фальклорным матэрыялам, у прыватнасці скамароховымі сцэнкамі мядзведзя і казы. На эвалюцыю батлейкі таксама аказаў уздзеянне рускі раёк, які часта гастралюваў у Беларусі. З

райка ў рэпертур батлейкі перайшлі сцэнкі «Доктар і барыня», «Купец» і інш.

У некаторых мясцовасцях Беларусі ў канцы XIX — пачатку XX ст. (напрыклад, на Случчыне) з'явіўся своеасаблівы від батлейкі, дзе батлеечныя сцэны ігралі людзі. У прадстаўленнях «жывой батлейкі» інсцэніраваліся сюжэты на мясцовыя тэмы, народныя песні і казкі. Выступленні случкіх батлеечнікаў, заўсёды надзённыя, вострасатырычныя, карысталіся вялікім поспехам у народзе. Паступова батлейка страчвала свой рэлігійны змест: у ёй разам з традыцыйнымі бытавымі персанажамі (Антон з казой, Мацей і інш.) выступалі мясцовыя паны, чыноўнікі, паліцэйскія. У пачатку XX ст. батлейка перайшла ў разрад кірмашовых забаў. Сведчаннем таму з'яўляецца дзейнасць у Докшыцах Барысаўскага павета ў 1909—1916 гг. батлеечніка Патупчыка, які ў дні кірмашоў у сваіх пастаноўках расказваў народу розныя навіны.

Разам з батлейкай на кірмашах Усходняй Беларусі пад уплывам рускіх масленічных гулянняў з'яўляецца раёк, які дэманстравалі заезжыя гастралёры. Раёк (касмарама) уяўляў сабой скрынку з павелічальным шклом, унутры якой на валіку накручвалі розныя малюнкі. Уладар райка, паказваючы карціны, перамотваў іх на другі валік. Новы від кірмашовага тэатра атрымаў назву «раёк» таму, што спачатку ў ім паказвалі сцэны з райскага жыцця (расказ аб Адаме і Еве). У XIX ст. у рэпертуар райка ўваходзяць карціны, якія адлюстроўвалі гістарычныя сюжэты (нашэсце Напалеона і руска-турэцкая вайна), партрэты сучаснікаў, віды гарадоў і да т. п. Арганізатар і адзіная дзеючая асоба райка — раешнік суправаджаў паказ карцінак сатырычнымі альбо жартоўнымі тлумачэннямі, уцягваў гледачоў у размовы і дзеянні. На жаль, беларускія этнографы і фалькларысты не вялі запіс тэкстаў раешнікаў. Арыгінальных беларускіх варыянтаў райка не існа-

Ходы
на ківілах.
Рэканструкцыя

вала, а фіксаваць матэрыял гастралёраў яны лічылі, відаць, немэтазгодным. Аднак, параўноўваючы аналагічныя паказы райка ў Расіі, можна зрабіць вывад, што галоўнай рысай, якая прыцягвала ўвагу людзей, былі каментарыі раешніка і яго пастаянны кантакт з глядачамі.

На беларускіх кірмашах адным з самых папулярных відаў кірмашовага тэатра быў фрай — разнавіднасць балагана, сутнасць якога заключалася ў наступным: на кірмашовай плошчы на зямлі акрэслівалі круг, які акаймлялі канатамі, і ў гэтым крузе артысты вандроўных гуртоў паказвалі цыркавыя прадстаўленні альбо выступалі з вакальнымі і танцавальнымі нумарамі. Затым артысты абходзілі па кругу глядачоў і збіралі грашыма альбо прадуктамі плату за прагляд.

Аб найбольш распаўсюджаным відзе выступленняў артыстаў у фрае пісаў беларускі краязнавец М. Нікіфароўскі: «ходы на ківілах суправаджаюць гульца ад пер-

Віцебская ратуша і гандлёвыя рады. Пачатак XIX ст.
Акварэль Ю. Пешкі

шага ўмення валодаць імі да пары жаніцбы, дзякуючы чаму асобныя выканаўцы выпрацоўваюць такую спрытнасць, што яна можа супернічаць з уменнем вядомых ківільных гульцоў». Думка М. Нікіфароўскага пацвярджаецца і выказваннямі інфарматараў, што ходы на ківілах спачатку папулярныя сярод моладзі, затым сталі прафесіяй лепшых выканаўцаў, якія выступалі ўжо з ускладненымі нумарамі на штогодніх святочных таргах.

Кірмашовыя артысты разам з дэманстрацыяй скокаў на ківілах паказвалі акрабатычныя нумары, фокусы, хадзілі па канаце, выконвалі вакальныя, слоўныя і танца-

вальныя нумары. П. Шпілеўскі пакінуў запісы аб Нясвіжскім кірмашы, у якіх указваў, што асабліваю ўвагу глядачоў прыцягвалі фокусы і скокі вандроўнага гурта цыганоў: «праўдзівая прыказка нясвіжская: цыган скача, цыган іграе, цыган песні спявае на кірмашы». Мастацтва кірмашовых артыстаў знайшло адлюстраванне і ў аповесці пісьменніка У. Зотава «Вальтыжорка», дзе аўтар гаворыць аб вандроўным гурце Яна Вілейкі, які разам з сябрамі гастралюваў па гарадах і вёсках Беларусі. У беларускім мястэчку Семязова (Магілёўская губерня) існавала школа фокуснікаў, выхаванцы якой выступалі на святах і кірмашах Беларусі, Літвы, Украіны, Польшчы. П. Шпілеўскі ў сваіх успамінах аб Кобрынскім кантрактовым кірмашы называе прадстаўленне канатных «плясунов и разных штукарей под предводительством известного белорусского фокусника Довглы» адным з традыцыйных відовішчаў.

Выступленні вандроўных артыстаў на кірмашах працягваліся ў беларускіх губернях да 1917 г. Пасля ўстаўлення савецкай улады на тэрыторыі Цэнтральнай і Усходняй Беларусі гэтыя творчыя гурты паступова сталі знікаць. Аднак у раёнах Заходняй Беларусі, якія згодна Рыжскага дагавора 1921 г. паміж РСФСР і Польшчай увайшлі ў склад польскай дзяржавы, вандроўныя артысты выступалі аж да Вялікай Айчыннай вайны. Сюды з Польшчы прыязджаў пераезны заапарк, у якім за 50 грошаў дэманстравалі дрэсіраваных звяроў, выступалі мясцовыя і замежныя цыркавыя групы.

Такім чынам, кірмашовы тэатр разнастайны па формах і жанрах, дазваляў глядачу не толькі атрымаць асалоду ад убачанага, але і самому прыняць актыўны ўдзел у прапанаваным дзеянні. Менавіта таму, што прадстаўленні кірмашовага тэатра былі блізкія і зразумелыя народу, адлюстроўвалі яго думы, спадзяванні і жаданні, яны карысталіся вялікай папулярнасцю.

ПАЦЕХІ І ЗАБАВЫ

Паралельна з варыянтамі кірмашовага тэатра на беларускіх штогодніх святочных таргах узнікаюць, замацоўваюцца і развіваюцца пацехі і забавы масавага характару, якія ладзілі як у час гандлю, так і пасля яго.

Часта на кірмашах наладжвалі танцы. Паводле П. Шпілеўскага, на кантрактовых кірмашах Нясвіжа «на сабраныя... грошы (ладзілі. — П. Г.) так званыя рэдуты, або рэсурсы, г. зн. нешта накшталт танцавальных збораў, дзе людзі «путаюць ногамі в танцах», а ў Кобрыне на кантрактовы кірмаш, які штогод арганізавалі з 22 чэрвеня на працягу тыдня, з усіх канцоў павета збіралася шляхта — «правінцыяльныя снобы ўсіх магчымых парод, франты ў венгерках і шарачковых сурдутах... фраках даўно мінулых гадоў, аканомы, валасныя пісары... падпанкі ў рыпсавых казакінах з аблавухімі шапкамі без казыркоў і з імі». На танцавальных вечарынах, за ўдзел у якіх кожны плаціў загадзя вызначаную суму грошай, пад гукі музыкі ў танцах «вырашаўся лёс не адной палескай панначкі». Танцавальныя вечары кантрактовага кірмашу ў Зэльве (Гродзенская губерня) праходзілі ў спецыяльным памяшканні на «Сабачай горке», дзе звечара і да самай раніцы танцы «абслугоўваў» аркестр скрыпак у складзе 15 музыкантаў. Падобныя вечары за кошт публікі ў сярэдзіне XIX ст. арганізавалі амаль што на ўсіх кантрактовых кірмашах у губернскіх і павятовых гарадах Беларусі. Найбольш распаўсюджанымі ў гэты час былі разнастайныя полькі, кракавякі, кадрылі, мазурка.

На вясковых кірмашах танцы таксама складалі неад'емную частку забаў. Так, П. Шэйн у апісанні кірмаша Чырвоналуцкай воласці Барысаўскага павета Мінскай губерні адзначаў, што «звычайна на кірмашы з'яўля-

юцца дамарослыя музыкі, большай часткай са скрыпкамі, а ў апошні час і з гармоніямі, пад музыку якіх моладзь скачыць мясцовыя танцы: крутуху, бычка, барыню, лавоніху, мяцеліцу, а таксама кадрылю, запазычаную ў мясцовай шляхты... Хлопцы паказваюць сваю ўдаласць моцным прытопваннем абцасамі ў такт музыцы, ламаннем шапкі набок, размахваннем рукамі і спяваннем далёка не сціплага зместу прыпевак і ў апошнім, дарэчы, дзяўчаты ніколькі не адстаюць ад хлопцаў, ніколькі не саромеючыся». П. Шэйн у сваіх работах заўважаў, што прыпеўкі часта спявалі самі дудары і скрыпачы, прыводзіць тэксты, якія выконвалі ў Лепельскім, Віцебскім і Барысаўскім паведах:

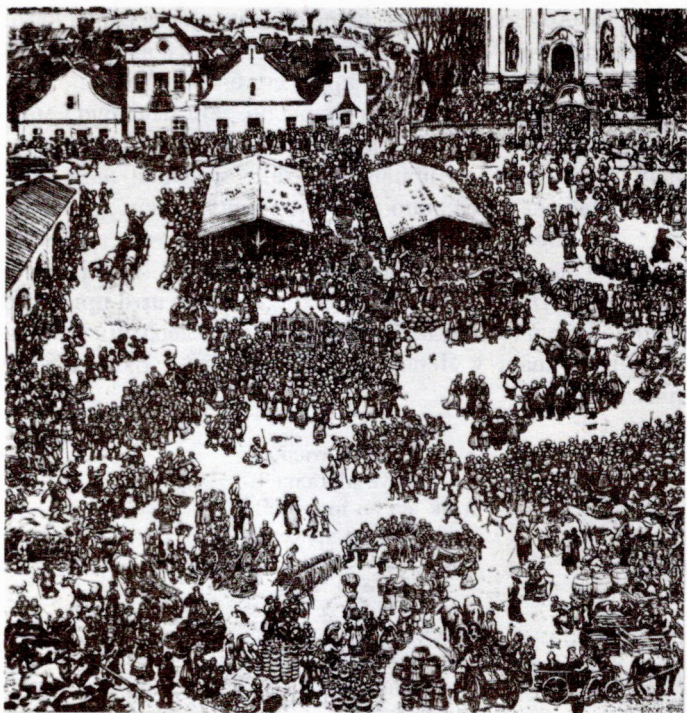
А ці відзіш Наталка
Як танцуе Міхалка?
А як жа ён нясецца,
Аж чупрына трасецца.

* * *

Хадзі дзеўка-чорнабрыўка
Смела ў скокі!
Прычашыся і вазьміся
Смела ў бокі!

Рускі мастак І. Захараў, вандруючы па Беларусі ў 50-ыя гг. XIX ст., таксама вылучае танцавальныя забавы як адметную рысу беларускіх кірмашоў: «Давялося мне быць на кірмашы ў Беларусі. На гэтыя святы збіраецца, звычайна, шмат народу, які... скача да позняй ночы... Да ліку абавязковых членаў кірмашу належаць музыкі, якіх у беларускіх вёсках называюць дударамі, згодна свайго інструмента — дуды, альбо рускай «валынкі». П. Шпілеўскі, робячы аналіз народнага гуляння на таргах вёскі

Кірмаш местачковы. XIX—XX стст. Мастак Пётр Драгаў

Сеняўка (каля Клецка) піша: «Плошча была ўсеяна рознакаляровымі касцюмамі, вопраткай, фізіяноміямі і тварамі... Адзін з хлопцаў... з'явіўся са скрыпкай, ударыў дугападобным смыком і жадаючыя скакаць мігам сабраліся каля музыканта, утварыўшы вялізны карагод дзяўчат. Паміж скокамі я заўважыў два танцы зусім не

падобныя на скокі велікарускага прастанароддзя: мяцеліцу і пацяруху». Этнограф XIX ст. Ю. Гарбатыўскі прысвяціў спецыяльны артыкул беларускім ігрышчам Магілёўскай губерні, у якім адзначаў танцы, як састаўную частку кірмашу.

У пачатку XX ст. на асобных кірмашах Беларусі (Расоны і інш.) танцы насілі характар своеасаблівага спаборніцтва, дзе ўдзельнікі як паасобку, так і ў парах імкнуліся заваяваць найбольшыя сімпатыі глядачоў. У Бабруйскім павеце ў час танцаў адбываўся неафіцыйны конкурс фальклорна-інструментальных ансамбляў. Відавочцы адзначалі, што на кірмаш збіраліся музыканты з усіх вакольных вёсак. Дамаўляліся аб гульні. Хто ў гэтым годзе лепшы на кірмашы, таму і перавага ігры на вяселлях усёй акругі. А ігралі ўсе разам адначасова ў розных месцах. Дзе больш народу спявае, скача — той аркестр і пераможца. У Паўночна-Усходняй і Паўночнай Беларусі на кірмашах ладзілі карагоды, а ў перапынках паміж танцамі моладзь спявала, праводзіла гульні. Напрыклад, у Браславе ігралі ў вельмі папулярную агульнавядомую гульню «фанты», любілі і гульню пад назвай «Галаўня», дзе ўдзельнікі станавіліся ў два рады на адлегласці 5 метраў, аднаму з іх завязвалі хусткай вочы і ён імкнуўся схапіць таго з гульцоў, хто стаіць насупраць.

Калі на кантрактовых кірмашах прапагандаваліся пераважна модныя тады бальныя танцы, запазычаныя ў заходнееўрапейскіх і суседніх народаў, то на агульнанародных кірмашах танцы і карагоды адлюстроўвалі традыцыйную харэаграфічную творчасць беларусаў. Толькі ў канцы XIX — пачатку XX ст. у выніку этнакультурных сувязей, у святочным жыцці беларускіх сялян з'явілася руская «барыня», а пад уздзеяннем шляхецкіх забаў — «кадрыль».

Беларускі музычны інструментарый узбагаціўся новым інструментам — на кірмашах зайграў гармонік.

На гарадскіх і вясковых кірмашах Беларусі XIX ст. пачынаюцца азартныя гульні. Адною з такіх гульняў, што панавала на кірмашы ў Зэльве, была рулетка. І. Казлоўскі, спасылаючыся на Ю. Крашэўскага, адзначае, што з'яўленне ігральнага дома ў Зэльве звязана з забаронай французскага ўрада іграць у рулетку ў Парыжы (1840). Парыжскія і расійскія купцы, якія там прысутнічалі, прывезлі яе да нас і назвалі фартунай. Менавіта рулетка прывабіла ў Зэльву велізарную колькасць памешчыкаў, чыноўнікаў і многіх іншых аматараў вострых адчуванняў. Няма чаго і казаць, што вынікі гульні былі для ўсіх часцей за ўсё мізэрныя. Затое ўладары ігральнага дома атрымлівалі вялікія барышы. На вясковых кірмашах у пачатку — сярэдзіне XIX ст. папулярнай з'яўлялася азартная гульня «тронка» наступнага зместу: на зямлі абцасам выкручвалі ямку, па баках якой рабілі роўныя равы глыбінёй у таўшчыню ўказальнага пальца. Праз 2—3 крокі праводзілі рысу — бар'ер. Гулец размяшчаў на сваёй далоні папарна тронкі (гліняныя або свінцовыя шарыкі дыяметрам 1 см, якіх часцей за ўсё было пяць) і, нахіліўшыся наперад, кідаў тронкі ў ямку. У няўдалага гульца частка тронак падала ў ровік альбо ззаду ямкі. Калі ніводная з тронак не трапляла ў ямку, то нешчаслівец перадаваў чаргу іншаму. У гэтай гульні магло ўдзельнічаць разам чалавек 20 і болей. Аднак яна прыйшла ў заняпад з прычыны ганенняў не толькі з боку сем'яў гульцоў, але і з боку вясковых і паліцэйскіх улад, дзякуючы чаму «тронкі» зніклі з грамадскіх месцаў на кірмашах.

У Заходняй Беларусі з сярэдзіны XIX ст. аж да пачатку Вялікай Айчыннай вайны на кірмашах існавала традыцыйная азартная гульня «цот-лішка». Напрыклад, у Лідзе,

як пішуць інфарматыры, «Сядзеў спрыгны чалавек. Меў цукеркі. Сядзеў і лічыў: «Пара, пара, пара...», але не ўгледзіш, як паложыць тры. Хто угадае, той забіраў цукеркі, а хто не — плаціць грошы. Трэба было ўгадаць — ці цот, ці лішка. Ён увесь час паўтараў: «Ваша дзела замячаць, маё дзела — замяшаць». Аналагічная гульня зафіксавана і ў Пружанах і іншых мясцовасцях Беларусі.

Картачныя азартныя гульні з'явіліся на кірмашах у XVII ст. Карты — гульня старажытная. Яшчэ Герадот паведамляў, што яны былі вядомы ў Мідзіі ў VIII—VII стст. да нашай эры. У XIV ст. карты распаўсюджваюцца ў Іспаніі, Італіі, куды іх завезлі ўдзельнікі крыжовых паходаў, а ў канцы гэтага ж стагоддзя пранікаюць і ў іншыя заходнееўрапейскія краіны. Спачатку іх ужывалі толькі для варажбы, потым увялі грамадскія альбо так званыя камерцыйныя гульні і, нарэшце, гульні азартныя. У XVII ст. карты як азартная гульня ўпамінаюцца ў актавых матэрыялах Беларуска-Літоўскага гаспадарства як забароненая форма адпачынку. Гульня ў косці і карты падвяргалася ганенню. Магілёўскі рэзнік Рыгор Гаўрылавіч Янчура і два яго хаўруснікі па гульні ў карты былі аштрафаваны за гэта як за парушэнне магдэбургскага права. У XVIII ст. з Германіі ў Расію пападаюць французскія ігральныя карты. Аляксандр I у 1801 г. пісаў Санкт-пецярбургскаму ваеннаму гебэрнатару Кутузову, што «сие зло признается вреднейшим в своих последствиях, нежели самое открытое грабительство». Азартныя картачныя гульні, нягледзячы на негатыўныя адносіны да іх з боку ўлад, квітнелі не толькі ў гарадах, але і ў вёсках Расійскай імперыі. Прычына ўмацавання іх у беларускіх вёсках сярод сялянства дваякая. З аднаго боку, як заяўляў журналіст XIX ст. А. Сас «імператар Мікалай I учыняў расправы з гульцамі, высылаў іх са

сталіц (Пецярбурга і Масквы. — П. Г.), што, у сваю чаргу, садзейнічала распаўсюджванню азартнай гульні ў правінцыях». З другога боку, як лічыць М. Запольскі, «многія хлопцы, без заробкаў на месцы, адпраўляліся ў Рыгу, а некаторыя і ў Пецярбург. Вяртаючыся, хлопцы грошай не прыносілі, затое вывучыліся... гуляць у карты і... перадалі сваё мастацтва таварышам». Азартныя картачныя гульні становіліся сапраўднай бядой для сем'яў, дзе меліся аматары картаў, якія прайгравалі велізарныя сродкі, нават даходзілі да поўнага разарэння. Урад на працягу XVIII—XIX стст. вёў з гэтым відам «забаў» упартую барацьбу (закрыццё ігральных дамоў, высылка гульцоў з гарадоў, ганенні на ўдзельнікаў азартных пацех на кірмашах), аднак карныя мерапрыемствы не дасягалі поспеху. Азартныя гульні працягвалі існаваць у клубах у якасці рознаварыянтных камерцыйных картачных гульніў.

Такім чынам, розныя па форме азартныя гульні з'яўляліся састаўной часткай пазагандлёвых кірмашовых дзеянняў, якія ладзілі ўладары ігральных дамоў і асобныя прыватныя прадпрымальнікі. Азартныя гульні карысталіся папулярнасцю пэўных катэгорый людзей як на кантрактовых, так і на вясковых кірмашах. Разам з танцамі гэты від «забаў» набыў распаўсюджанне амаль што на ўсёй Беларусі.

У астатнім пацехі і забавы, якія адбываліся на кантрактовых і агульнанародных кірмашах, істотна адрозніваліся: народныя пацехі ўвасабляліся ў масава-гульнівых дзеяннях, якія не патрабавалі спецыяльнай падрыхтоўкі і таму ядналі людзей розных узростаў, а забавы дваранскага грамадства, галоўным чынам прымалі форму разнастайных прадстаўленняў, дзе існаваў падзел на артыс-

таў і глядачоў, што дазваляла толькі сузіраць відовішча, а не ўдзельнічаць у ім.

Адметнай асаблівасцю кантрактовых кірмашоў Мінска з'яўлялася арганізацыя аматарскіх канцэртаў. Створаны ў 1803 г. у Мінску гарадскі аркестр у святочныя кірмашовыя дні іграў на адкрытай галерэі паміж каланадай будынка ратушы на плошчы Высокага рынку. Адным з кіраўнікоў аркестра быў Дамінік Сцефановіч — настаўнік, педагог маладога Станіслава Манюшкі. У 40-ыя гг. XIX ст. ніводнае свята, ніводны кірмаш не абыходзіліся без канцэртаў. Канцэрты давалі часам прыезджыя спевакі і музыканты, але часцей яны ладзіліся мясцовымі сіламі. Вялікім поспехам на гэтых аматарскіх канцэртах карысталіся харавыя народныя песні, якія выконвалі выхаванцы пансіянатаў. У тэатры, заснаваным у 1840 г. у Мазыры, ігралі актёры, якія прыезджалі сюды з Мінска ў час Спаскага кірмашу (з 1 па 16 жніўня. — П. Г.), а таксама музыканты, катрыншчыкі, вальтыжоры, канцэрцісты, што сцякаліся з розных старон. Разам з гэтымі відамі забаў на некаторых кірмашах (напрыклад, на Кобрынскім) пасля таргоў ладзілі карнавалы, якія рэгулярна праходзілі ў чэрвені.

Рускі вучоны, доктар, настаўнік, даследчык рускага цырка Ю. Дзімтрыеў, даследуючы грамадскае жыццё Шклова XVIII ст., згадваў водныя маскарады ці прадстаўленні, якія рэгулярна рабілі ў маёнтку памешчыка Зорыча пасля кірмашу ў канцы чэрвеня. На вадзе плавалі расквечаныя караблі, ішлі «марскія бітвы», інсцэніраваліся напаўдзенні «піратаў» на судны. Пазней падобныя водныя прадстаўленні знайшлі ўвасабленне ў цыркавых імпрэзах, першая з якіх адбылася ў Вільні ў 1895 г. у цырку Гадфруа.

Шклоўская ратуша і гандлёвыя рады. XVIII ст.

Грунтоўныя даследаванні аднаго з аўтараў гэтай кнігі паводле архіўных крыніц дазваляюць зрабіць вывад, што водныя маскарэды ў Шклове з'яўляліся пазагандлёвай часткай штогодняга чэрвеньскага кантрактовага кірмашу. Традыцыя правядзення водных маскарэдаў у кірмашовыя дні існавала таксама ў Кобрыне, Нясвіжы і іншых гарадах Беларусі.

У XIX ст. адной з папулярных відовішчных форм кантрактовых кірмашоў з'яўляліся тэатральныя дзеі. Творчыя работнікі беларускіх зямель і гастралёры з іншых краін паказвалі ў кірмашовыя дні спектаклі, якія карысталіся вялікім поспехам. П. Шпілеўскі ўспамінае аб тэатральных дзеях у Нясвіжы і Кобрыне, П. Баброўскі і І. Казлоўскі — аб існаванні тэатра на кірмашы ў Зэльве, В. Грыцкевіч і А. Мальдзіс — аб тэатральных спектаклях на кірмашах Мазыра і Оршы.

У Мінску тэатральныя прадстаўленні ў час штогодніх святочных таргоў адбываліся ў цэнтры горада на Высокім рынку, у доме купца Саламонава. У Зэльве для тэатральных спектакляў былі спецыяльна пабудаваны памяшканні. У артыкулах тых часоў, якія апісвалі забавы зэльвенскага кірмашу, намі знойдзены некаторыя несупадзенні. Калі Ю. Крашэўскі, артыкулы якога выйшлі ў свет у 40-ыя гг. XIX ст., пры абазначэнні будынка для відовішчаў у Зэльве карыстаецца тэрмінам «тэатр», то афіцэр Генеральнага штаба Расіі, палкоўнік П. Баброўскі, апісваючы Зэльву 1863 г., тэрмінам «тэатр» ужо не карыстаецца, а толькі ўказвае, што «відовішчная ўстанова ў Зэльве — гэта невялікі драўляны павільён, дзе няма саслоўных адрозненняў», і пералічвае розныя відовішчы, якія адбываліся ў гэтым будынку.

Ю. Крашэўскі ў апісанні зэльвенскага тэатра заўважае, што «насуперак звычаям тых гадоў у тэатры адсут-

нічалі ложы, дзе маглі б сядзець прадстаўнікі арыстакратыі. Ложы замяніў «дэмакратычны» балкон, які запаўняла розная публіка». У гэтай фразе аўтар адзначае незвычайнасць канструкцыі тэатральнай пабудовы. Аналізуючы план размяшчэння месцаў глядачоў у тэатральных памяшканнях XIX ст., няцяжка заўважыць, што адсутнасць ложкаў, а таксама падзел глядзельнай залы на першыя, другія месцы і загон (прастора, дзе публіка стаяла. — П. Г.) характэрна для архітэктурных канструкцый рускіх балаганаў. Матывавалася такая канструкцыя імкненнем размясціць у памяшканні максімальную колькасць людзей.

Параўноўваючы імператарскія тэатры Расіі з відовішчным памяшканнем у Зэльве, увагу звяртае на наступнае: калі ў імператарскіх тэатрах прадстаўленні складаліся толькі з тэатральных пастановак, то ў Зэльве яны былі рознажанравымі. Тут часта выступаў тэатр з Вільні, вандроўныя артысты з Расіі і з-за мяжы, дэманстраваліся цыркавыя праграмы, а таксама ладзіліся імпрэзы, складзеныя з танцаў і індыйскіх гульняў. Напрыклад, у 1860 г. французскі антрэпрэнёр Людвіг Персуар паказаў у Зэльве 12 цыркавых прадстаўленняў, а таксама ладзіў танцавальныя вечарыны. Зыходзячы з гэтага, становіцца зразумелым, чаму П. Баброўскі, раскрываючы змест загаў зэльвенскага кірмашу, не абазначыў будынак для відовішчаў тэрмінам «тэатр» — гэта супярэчыла звыклым паняццям. І хаця П. Шпілеўскі адзначае толькі факт правядзення рознажанравых відовішчаў, аднак, параўноўваючы дзеі, якія існавалі ў тэатральных памяшканнях Зэльвы, Кобрына, Мазыра і Оршы, можна канстатаваць, што іх рэпертуар вельмі нагадваў рэпертуар рускіх балаганаў (п'есы народнага тэатра, выступленні цыркавых калек-

тываў, фокуснікаў, акрабатаў, лялечнікаў, прафесійных артыстаў з тэатральнымі прадстаўленнямі і т. п.).

Але ні П. Шпілеўскі, ні Ю. Крашэўскі, ні іншыя даследчыкі гэтага часу пры апісанні кірмашовых відовішчаў не карыстаюцца тэрмінам «балаган», што няцяжка растлумачыць. Да сярэдзіны мінулага стагоддзя слова «балаган» на большай частцы тэрыторыі Расійскай імперыі азначала лёгкаую пабудову для гандлю (гэтае паняцце захавалася ў некаторых раёнах Беларусі і дагэтуль). Так, П. Шпілеўскі ўжывае слова «балаган» толькі для вызначэння гандлёвых збудаванняў.

Тэрмін «балаган» у прымяненні для кірмашовых відовішчаў упершыню з'яўляецца ў Расіі. Ёсць пісьмовае таму падцверджанне: у першай трэці XIX ст. Ніжыгародскі кірмаш наведваюць таксама акрабаты, вальтыжоры, фокуснікі і камедыянты, размясціўшыся вакол тэатра ў наўмысна пабудаваных для іх балаганах, прывабліваюць народ вялізнымі шылдамі і воклічамі паяцаў. Калі ў Расіі тэрмін «балаган» паступова замацаваўся за пабудовамі тэатральна-відовішчнага прызначэння аж да апошняй чвэрці XIX ст., то на тэрыторыі Беларусі гэтага не адбылося.

Улічваючы канструктыўныя асаблівасці тэатральных памяшканняў і рознажанравы характар відовішчаў на кірмашах Кобрына, Нясвіжа, Зэльвы, Мазыра і Оршы, можна зрабіць вывад, што гэта быў тыповы тэатр балаганнага тыпу. У адрозненне ад рускіх балаганаў, дзе атрымаў развіццё народны тэатр, на беларускіх кантрактовых кірмашах тэатры балаганнага тыпу існавалі выключна на патрэбы дваранскага грамадства, якое зняважліва ставілася да мастацтва «нізоў» і не дапускала народную творчасць на сцэнічныя пляцоўкі.

У Расіі да 80-ых гг. XIX ст. існавала манаполія імператарскіх тэатраў і таму кірмашовы тэатр як відовішча больш «нізкай» катэгорыі заставалася па-за межамі інтэрэсаў даследчыкаў. Нават у перыяд бурнага росквіту балаганаў на народных гуляннях Пецярбурга і Масквы і іншых гарадоў, паводле А. Аляксеева-Якаўлева, «аб прадстаўленнях у балаганах водгукі... у друку... насілі характар некалькі пагардлівых адносін: упаміналі аб гуляннях і як бы між іншым адзначалі аб балаганных прадстаўленнях. Рэцэнзенты як бы асцерагаліся страціць сваю годнасць». У другой палове XIX ст., у сувязі з памяншэннем эканамічнага значэння кірмашоў і развіццём прафесійнага тэатра ў Беларусі, тэатр балаганнага тыпу ў беларускіх губернях не атрымаў далейшага развіцця.

Калі на кантрактовых кірмашах забавы і пацехі насілі відовішчны характар і складаліся галоўным чынам з рознага роду прадстаўленняў (спектаклі, канцэрты, выступленні цыркавых калектываў, аматырскіх творчых груп і асобных выканаўцаў), то на агульнанародных кірмашах яны прымалі форму масава-імправізацыйных дзей. Так, у канцы XIX — пачатку XX ст. некаторыя віды забаў па існуючай традыцыі праводзілі як своеасаблівы конкурс паміж жыхарамі асобных вёсак. Прычынай гэтаму былі, на наш погляд, узросшыя духоўныя патрабаванні насельніцтва, якія былі выкліканы дыспропорцыяй паміж колькасцю і якасцю забаў агульнанародных і кантрактовых кірмашоў.

На кірмашах Полацкага павета адбываліся песенныя конкурсы жыхароў суседніх вёсак, у якім прымалі ўдзел прадстаўнікі розных пакаленняў. Як сведчаць інфарматыры, «на кірмашы збіраліся з адной кампаніі хлопцы, а дзеўкі і бабы з другой. Слаборнічалі, якая кампанія лепш спяе прыпеўкі. Вось адна з іх:

Замараўся бел-платочак
У мяне на галаве,
Загуляўся мой мілочак
У чужой, дальняй стране,
А я ўвосенькі сасніла,
Што ў палонцы ён утапіўся
Відна стоіў ён таго,
Што дзеўкі ўкінулі яго.

Хлопцы ў адказ спявалі:

Маю мілку зваць Хрысцінка —
Рукадзельніцай была:
Рашатом кароў даіла,
Тапаром авец стрыгла».

Параўнальны аналіз паказвае, што гэтыя прыпеўкі маюць аналогіі з купальскімі і вясельнымі песеннымі перапеўкамі, дзе юнакі і дзяўчаты ў песнях паджартоўвалі над недахопамі асобных удзельнікаў ці жыхароў іншых вёсак. Спаворніцтвы ў песнях і прыпеўках былі таксама распаўсюджаны на Браслаўшчыне. У вёсцы Ахрэмаўцы на кірмашах у перапынках паміж танцамі вадзілі караводы-жарты: чалавек дзесяць, седзячы ў крузе, спявалі песні, чатыры хлопцы выбіралі дзяўчат і хадзілі з імі па кругу, а астатнія падбіралі і прысвячалі прыпеўкі кожнай пары адпаведна асабістым якасцям удзельнікаў. Песенныя спаворніцтвы паміж вёскамі былі папулярны таксама ў Чачэрскай раёне на Гомельшчыне (вёска Бабічы), у Расонах (Віцебшчына), Пінску.

У Бабруйскім павеце праводзілі неафіцыйны конкурс народных музычных ансамбляў. Пераможцаў вызначалі па актыўнасці і масавасці прымаўшых удзел у музычна-гульнёвым дзеянні. Аналагічны конкурс, але ўжо без узамажы музыкі, праводзілі ў Полацкім павеце як сродак маральнага цвярджэння ўдзельнікаў музычных ка-

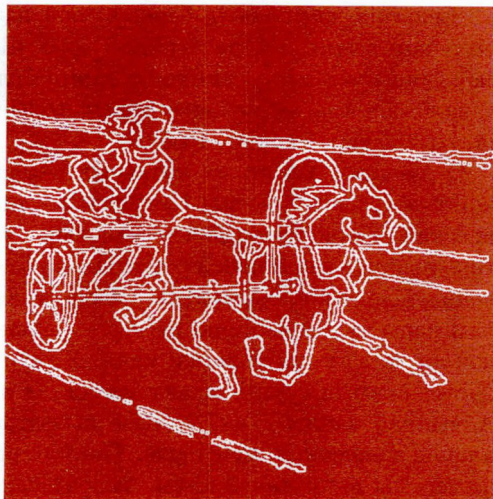

лектываў. У вёсцы Рабушкіна гэтага павета музычнае выкананне прымала тэатралізаваны характар: хлопцы ў вывернутых кажухах імітавалі мядзведзяў, ігралі на гармоніках, а потым хадзілі па кругу і праслі, каб іх адарылі. Разам з тым, як сведчаць інфарматыры, «на кірмашы ў Шацілаве збіралася вельмі многа музыкантаў... на гармоніках ігралі лоўка. Калі хлопцы з нашай, ці другой вёскі перайграюць на гармоніках другіх хлопчаў, тады іх усе хваляць, а яны фарсяць».

Неабходна адзначыць, што творчыя конкурсы на кірмашах Усходняй Беларусі мелі неафіцыйны характар і ўзнікалі стыхійна. Але гэта цікавая форма праявы народнай творчасці не атрымала падтрымкі арганізатараў кірмашоў і ў першыя дзесяцігоддзі XX ст. перастала існаваць.

У канцы XIX — пачатку XX ст. пад уплывам чэмпіянатаў барцоў, што праводзіліся ў цырках, на кірмашах Беларусі з'яўляюцца турніры асілкаў і барцоў, на якія кожная вёска выстаўляла свайго прадстаўніка. Жыхарка вёскі Стары Востраў Клічаўскага раёна Магілёўскай вобласці О. П. Калячка (1897 г. н.) успамінала, што да іх «цырк не прыязджаў, ну, мы і рабілі свае чэмпіянаты. Барцы высупалі з кожнай вёскі, усе скідваліся грашыма і куплялі барана. Хто пераможа ўсіх (каго пабаролі — той ужо не ўдзельнічаў), таму давалі прыз — барана». На аналагічным турніры ў вёсцы Пераброддзе Дзісенскага павета Віленскай губерні ў якасці ўзнагароды пераможца атрымліваў грошы, якія збіралі з усіх удзельнікаў спаборніцтва. Падобныя турніры праводзіліся на кірмашах Браслава, Пінска, Століна, Мінска. У Пінску, напрыклад, барацьба часам прымала тэатралізавааны характар: на кірмашы з'яўляліся «мядзведзі», апранутыя ў мядзведжую скуру хлопцы і мужчыны, дужаліся з жадаючымі, а пасля

Абгонкі
на «казе».
Рэканструкцыя

паядынкаў пераможаны даваў выкуп грашамі або таварам, які ён прывёз на продаж. Часам такая барацьба адбывалася па дамоўленасці старон — і тады гэта выглядала весела, прывабна, як у цырку пад ухваленне глядачоў і рогат. У Мінску сваімі выступленнямі на Ніжнім рынку набыў папулярнасць вядомы мясцовы асілак Мацей Цярэшка, які паказваў розныя нумары з цяжарам, а таксама выклікаў на паядынак.

Барацьба на кірмашах насіла характар сумленнага адзінаборства, дзе барцы дэманстравалі сваю сілу, спрыт, розум і таму сяляне асуджалі тых, хто пераступаў закон гонару. Напрыклад, у памяці сталых жыхароў Дзісенскага павета захавалася імя мясцовага барца — маскаля Парфунція, якога не хацелі браць у склад удзельнікаў турніру, бо ён заўсёды, калі прайграваў, кідаўся біцца, пачынаў бойкі на кірмашы, чым амрочваў свята.

Сельскія чэмпіянацы барцоў сталі адным з спосабаў далучэння людзей да ігравой дзеі кірмашу, рабілі забаўляльную частку святочных таргоў больш змястоўнай, давалі магчымасць кожнаму праявіць свае фізічныя якасці, рэалізаваць сябе як асобу.

У пачатку XX ст. на кірмашах Беларусі з'яўляюцца конныя гульні. У вёсцы Полцева Полацкага павета Віцебскай губерні праводзіліся скакавыя конныя спаборніцтвы, выпрабаванні коней рысістых парод, а ў вёсках Чэрчыцы, Клетчына, Ходараўка, Обаль незвычайным поспехам карысталіся «абгонкі на казе» — так называлі перадок ад воза, у які ўпрагалі каня. У заходніх раёнах Беларусі конныя гульні захаваліся аж да пачатку Вялікай Айчыннай вайны. Так, у Лідзе выязджалі навыверадкі хлопец з паненкай, дзве пары. Той, хто раней прыязджаў да загадзя вызначанай мэты, забіраў паненку саперніка, а потым за яе патрабаваў выкуп. У Століне, як сцвярджае інфарматар «была джыгітоўка. У нас Арцём Мельнік увесь час браў першыя прызы на джыгітоўцы. Потым праводзілі выпрабаванні цяглых коней: на дыстанцыі паўкіламетра клалі на зямлю торбы з пяском, а конь з возам ішоў міма іх. Людзі кідалі торбы або мяшкі з пяском на воз — колькі конь павязе. Конь, які спыняўся, выходзіў з гульні, а калі давозіў груз да мэты — тады прыз. Гаспадара каня ўзнагароджвалі грашовай прэміяй у 8 злотых і дармовай падкоўкай каня на чатыры нагі». Жыхары Століншчыны «самі недаядалі, а жарабкоў адкармлівалі к гэтым кірмашам».

У канцы XIX — пачатку XX ст. на штогодніх святочных таргах Беларусі пачалі ўсталяваць атракцыёны. У кірмашовую забаву ператварыўся старажытны веснавы магічны звычай беларусаў — гушканне на арэлях, якое ў народзе лічылі сродкам ачышчэння чалавека пры дапа-

мозе паветра. Арэлі ў Беларусі мелі тэрытарыяльныя канструктыўныя адрозненні: у Расонах іх рабілі на галінах паміж дрэў; у Мінску арэлі складаліся з двух слупоў і дошкі, перавязанай канатамі на папярэчным бярэвенні; у Сіроціне Віцебскай губерні — з двух слупоў з папярэчным бярэвеннем, да якога мацавалі два шасты з вярочачнымі петлямі для рук. У многіх мясцовасцях Беларусі на кірмашах працавала платная карусель.

На асобных кірмашах Беларусі карысталася папулярнасцю перацягванне каната, якое ў Віцебскай губерні мела адметную асаблівасць. Удзельнікі каманд прывязваліся вяроўкамі за пояс і да каната, каб ніхто не мог выйсці з гульты самастойна; канат цягнулі праз невялікую рэчку альбо ручаіну і тыя, каго сапернік перацягваў, валіліся ў ваду, што выклікала вясёлае ажыўленне ў прысутных. А на Міёршчыне такое перацягванне каната ўключала яшчэ і папярэдняе грашовае пары паміж камандамі-

Пінскі кірмаш. Пачатак XX ст.

ўдзельніцамі, а затым прайграўшыя запрашалі пераможцаў на келіх піва.

На многіх кірмашах арганізоўваўся атракцыён «прызавы слуп», у розных раёнах са сваімі канструкцыйнымі адрозненнямі. Так, у Паўночна-Усходняй і Цэнтральнай Беларусі (Браславе, Дзісне, Бабруйску) на верхавіну слу-

па клалі кола ад воза, да якога прывязвалі прызы. У Паўднёвай Беларусі (Столін, Тураў, Пінск, Пружаны, Целяханы) у слуп забівалі металічны стрыжань даўжынёй у адзін метр, на якім вертыкальна ўсталёўвалі вобад з рознымі прызамі. Для таго, каб выбраць і ўзяць прыз, удзельніку трэба было не толькі дабрацца да макаўкі слупа, але і сесці на яго. Такая дадатковая складанасць патрабавала ад удзельніка разам з сілай і спрытам яшчэ і пэўнай смеласці. Унікальны прызавы слуп меў на Гродзеншчыне арыгінальнае тэхнічнае рашэнне. Укапаная ў зямлю два слупы, злучаліся рухомай вяроўкай з прывязанымі прызамі. За адзін канец яе трымаў чалавек, які апускаў і паднімаў прыз. Гулец пачынаў лезці па бярвяну, а прыз падымаўся ўсё вышэй і вышэй. Калі гулец не вытрымліваў і пачынаў спускацца, прыз накіроўваўся за ім. Гэта падахвочвала гульца і ён зноў стараўся далезці да самага верху слупа, каб узяць прыз. Атракцыён меў ярка выражаны гульнівы характар, што садзейнічала стварэнню ўселякіх камічных сітуацый.

У 20—30-ыя гг. XX ст. на кірмашы ў Пружанах дзейнічаў унікальны атракцыён — шацёр-розыгрыш, верагодна, пераняты з заходнееўрапейскіх гульніў. Арганізатар будаваў будку з надпісам «Сакалова матка». Жадаючыя за 50 грошаў набывалі права ўвахода ў будку, дзе бачылі звычайную варону. Адною з умоў атракцыёна з'яўлялася захаванне тайны ўбачанага, і менавіта гэтая таямнічасць прыцягвала людзей. У вёсцы Дудкі Полацкага павета на кірмашы ўсталёўвалі гарызантальнае бярвяно на вышыні 1,5 м. Сэнс гульні заключаўся ў наступным: два чалавекі становіліся на бярвяно і імкнуліся спіхнуць адзін аднаго. Хто ўтрымаўся — сустракаўся з новым гульцом, пераможца пецярых удзельнікаў запар, ўзнагароджваўся прызам.

У першай трэці ХХ ст. на асобных кірмашах Беларусі (асабліва ў заходніх раёнах) актыўна праводзіліся спартыўныя гульні. У Пружанах арганізавалі спаборніцтвы па бегу, пераможцаў узнагароджвалі бронзавымі медалямі. У Століне перавага аддавалася спаборніцтвам на вадзе: грэбля ў бочках цераз раку Гарынь; класічнае плаванне; пераход рэчкі па дну з кавалкам дзёрну і камнем на галаве. Жартоўныя спартыўныя мерапрыемства прыдавалі кірмашам мясцовы каларыт і своеасаблівасць, далучалі да кірмашовых гульнівых дзей шырокія слаі насельніцтва.

ЗАНЯПАД
І АДРАДЖЭННЕ

THE
END

ПАСЛЯ СЕМНАЦЦАТАГА

У першыя гады пасля кастрычніцкіх падзей 1917 г. гаспадарка Беларусі была ў надзвычай складаным стане. Пачынаючы з 1915 г. па канец 1921 г. краіна амаль бесперапынна служыла тэатрам ваенных дзей і месцам дыслакацыі велізарных армейскіх мас. За перыяд першай сусветнай і грамадзянскай войнаў амаль 2/3 тэрыторыі Беларусі падвергліся глабальным разбурэнням. Эканамічная сітуацыя ўскладнялася яшчэ і тым, што 18 сакавіка 1921 г. у Рызе паміж Савецкай Расіяй і Польшчай (без прадстаўнікоў Беларусі) адбылося падпісанне мірнага пагаднення, згодна якога частка тэрыторыі Беларусі (сучасныя Брэсцкая і Гродзенская вобласці, некалькі заходніх павеятаў Мінскай і Віцебскай губерняў) адышлі да Польшчы.

Пазбаўленая сувязі з Захадам, Усходняя Беларусь страціла выгадныя пазіцыі, якія мела раней, будучы адным з ажыўленых гандлёвых шляхоў паміж Еўропай і Азіяй. Разам з тым штучная мяжа з Польшчай адрэзала ад сваіх былых цэнтраў прыцягнення многія раёны БССР, стварыла тупікі, якія парушылі тавараабменны паток. Застаўшыся без зручных шляхоў і знаходзячыся на значнай адлегласці ад сваіх адміністрацыйных і эканамічных

цэнтраў, многія прыкардонныя раёны, асабліва ў Мазыр-скай, Барысаўскай і Полацкай акругах, знаходзіліся ў цяжкіх умовах тавараабмену. Прадукты сельскай гаспадаркі там абясцэньваліся, прамысловыя ж тавары моцна даражэлі з-за транспарціроўцы. Каператыўныя арганізацыі і іншыя гандлёвыя ўстановы звычайна пазбягалі весці нарыхтоўку ў гэтых раёнах, акрамя закупкі найбольш ходкіх прадуктаў.

Вышэй названымі прычынамі тлумачыцца, чаму ў гэты перыяд на Беларусі кірмашы не ажыццяўляліся. Толькі з 1922 г. пачалася работа па аднаўленню разбуранай гаспадаркі. Аднак значэнне Мінска як аднаго з міжнародных цэнтраў гандлю ўпала. У значнай ступені гэтаму садзейнічала палітычная канфрантацыя з Польшчай, Літвой, Латвіяй, якія вялі прыхаваную эканамічную блакаду Савецкай Беларусі. Што тычыцца ўнутранага гандлю, то ў гэтыя гады ён меў, пераважна, дробны, рознічны характар. У 1921—1922 гг. у сувязі з узвядзеннем новай эканамічнай палітыкі ажыццэнне гандлю суправаджалася ростам нэпманскай буржуазіі. У гарадах і мястэчках Беларусі за кароткі тэрмін адкрылася вялікая колькасць прыватных гандлёвых устаноў. За гэты перыяд з 19 400 зарэгістраваных розных гандлёвых арганізацый 10 309 належала прыватным прадпрыемствам.

На долю прыватніка ў рознічным гандлі прыпадала 90 працэнтаў усіх гандлёвых прадпрыемстваў, а на долю кааператыўнага — усяго 10 працэнтаў. Абарот тавараў у прыватным гандлі адбываўся ў некалькі разоў хутчэй, чым у дзяржаўным і кааператыўным. Вывучаючы спажывецкі попыт, прыватны гандляр раней, чым кааператар, набываў неабходныя тавары і часта лепшай якасці. Ён прадаваў іх у крэдыт. З прычыны слабасці гандлёвага апарату кааперацыі і дзяржаўнага гандлю нэпман нярэдка выступаў пасрэднікам паміж дзяржаўнай прамысловасцю

і пакупніком. У 1922/23 гаспадарчым годзе праз прыватную гандлёвую сетку на шырокі рынак прайшло 41,5 працэнта прадукцыі прамысловасці.

Прыватны гандаль у БССР у 1922—1923 гг. характарызуецца большым распаўсюджаннем, чым у РСФСР. Гэта тлумачылася тым, што значная колькасць гандлёвых кропак, раскіданых далёка адна ад адной, садзейнічалі з даўніх часоў укараненню дробнага рознічнага гандлю.

З нацыяналізацыяй буйных гандлёвых прадпрыемстваў у паслярэвалюцыйныя гады, якая закранула толькі гарады і найбольш буйныя мястэчкі, маса дробных прадпрыемстваў засталася ў прыватных руках. Але дадзеныя аб стане прыватнага гандлю БССР у 1923 г. сведчаць, што калі ў першым квартале ў рэспубліцы было зарэгістравана 6238 гандлёвых прыватных прадпрыемстваў, то ў канцы года іх колькасць скарацілася амаль да 3000. Прычына гэтага бачыцца ў актывізацыі дзяржаўнай палітыкі ў нацыяналізацыі прадпрыемстваў. Тым не менш у 1923 г. гадавы абарот усяго прыватнага гандлю склаў 12 427 383 рублёў, г. зн. адпавядаў гандлёваму абароту ўсіх відаў кааперацыі і 63 працэнтам гандлёвага абароту па ўнутранаму гандлю дзяржорганаў.

У 1923 г. галоўным рынкам збыту экспартнай сыравіны і закупкі замежных тавараў для Дзяржгандальбела з'яўлялася Германія. Значэнне Польшчы ў гэтых адносінах першапачаткова (1921—1922 гг.) дамінуючае, стала падаць па меры таго, як высветлілася, што дзяржава іграе ролю выключна перадатачна-пасрэдніцкага звяна і транзітнага рынку для тавараў, якія прыходзяць з Германіі і іншых краін Еўропы. У дадзены перыяд з Савецкай Беларусі экспарціраваліся шчаціна, футра, конскі волас, дываны і мастацкія каштоўнасці, лекавая сыравіна, цялячыя страўнікі і г. д. Экспартныя тавары нарыхтоўвалі як у Беларусі, так і ў Расіі на міжнародным кірмашы ў

Ніжнім Ноўгарадзе. Імпарт складалі харчовыя прадукты, хімічныя тавары, металы і вырабы з іх, папера і канцэлярскія тавары, галантарэя і да т. п.

У гады нэпа кірмашовы і базарны гандаль БССР трохі ажывіўся, але ў параўнанні з дарэвалюцыйным часам таргі зараз адбываліся ў лічаных населеных пунктах. У гэты перыяд на Міншчыне налічвалася толькі 64 месцы кірмашовага гандлю (а ў 1913 г. — 252), на Віцебшчыне — 5, Магілёўшчыне — 26 кірмашоў. Акрамя таго, існавалі што-тыднёвыя базарныя таргі (1—3 дні) у шасці гарадах Міншчыны, на Магілёўшчыне і Віцебшчыне — у 14 гарадах.

У гарадах як на кірмашовых, так і на базарных таргах ішоў продаж галоўным чынам прадуктаў сельскай гаспадаркі, коней, жывёлы, саматужных вырабаў. Падлікам збытых тавараў спецыяльна не займаліся. На Віцебшчыне ў дарэвалюцыйныя гады лічылася, што сума гэтых продажаў складала ў сярэднім 2500 рублёў за адзін дзень гандлю. У Мінску, па дадзеных мясцовага разавага збору, з прыезджых на базарны гандаль з красавіка 1923 па сакавік 1924 г. было зарэгістравана 23 875 вазоў з прадуктамі сельскай гаспадаркі, дровамі, сенам, саломай, малочнымі прадуктамі, зернем, бульбай і інш., 5859 штук свіней, дробнай скаціны, 4048 штук буйной рагатай жывёлы і коней і 16 976 ручных карзін, мяхоў і інш. Ведаючы цэны таго часу (воз дроў каштаваў 4 рублі, карова — 50, конь — 100, свіння — 40, авечка і цяля па 5 рублёў, дзённы продаж з рук — 2,5 рублі), агульную суму базарных таргоў у Мінску можна вызначыць прыблізна ў 500—550 тысяч рублёў, ці 3500 рублёў у сярэднім за адзін дзень гандлю. Калі ж абарот аднаго базарнага гандлёвага дня прыняць па Віцебскаму памеру ў 2500 рублёў для ўсіх астатніх месцаў, то агульная сума кірмашовага і базарнага гандлю Беларусі ў год даходзіла да 4 мільёнаў.

Далейшаму развіццю кірмашоў у БССР вельмі шкодзіла тое, што Мінская таварная біржа, створаная 24 лістапада 1924 г., аддавала перавагу аптоваму набывццю тавараў і заключэнню здзелак не на беларускіх кірмашах, а на Ніжагародскім у Расіі, які адбываўся штогод у жніўні.

У 1924—1925 гг. у Беларусі дзейнічала дзве біржы (Віцебская і Мінская) з агульным таварным абаротам адпаведна ў 10 950 544 і 37 898 842 рублёў. Пераважна прадаўцом тавараў на біржах з'яўляліся дзяржаўныя органы, яны ажыццяўлялі 86,2 працэнтаў усіх продажаў, яны ж выступалі пакупнікамі 53,3 працэнтаў тавараў; прыватныя ж контрагенты ў пакупках удзельнічалі толькі на 10 працэнтаў. У гэтыя гады амаль 2/3 прадпрыемстваў аптовага гандлю ў Беларусі належала дзяржаве. У аптаразнічнай справе прыватнаму капіталу ўжо належала больш паловы ўсіх прадпрыемстваў. Рознічны рынак на 84 працэнта знаходзіўся ў руках прыватных гандляроў і на 13 працэнтаў у кааператараў. Нарэшце, базарны, дробязны гандаль амаль поўнасцю абслугоўваўся прыватным капіталам. Але, як сведчаць статыстычныя крыніцы БССР, ужо ў 1928 г. прыватны гандаль быў «амаль цалкам выціснуты з гуртовага, ды ў дробязным гандлі, дзе ён у першыя гады новай эканамічнай палітыкі займаў 70 працэнтаў, ён усё больш і больш уступае свае пазіцыі кааператыўнаму гандлю». Прычынай гэтага з'яўлялася тое, што савецкія і партыйныя органы ў сферы рыначных адносін сталі праводзіць палітыку актыўнай падтрымкі дзяржаўнага, а таксама грамадскага сектара гандлю — кааперацыі.

У барацьбе з капіталістычнымі элементамі дзяржава выкарыстоўвала кантроль над рыначнымі цэнамі. Крэдыты выдаваліся пераважна, грамадскаму сектару. З буржуазіі спаганялі прамысловы, падаходны і іншыя падаткі, што перашкаджала ёй замацаваць свае эканамічныя пазіцыі.

У 30-ыя гг. масавая калектывізацыя сельскай гаспадаркі, нацыяналізацыя прамысловасці і гандлёвых прадпрыемстваў, рост кааператыўнага гандлю, а таксама інтэнсіўнае распаўсюджанне крамнага гандлю прывялі да знікнення на тэрыторыі Савецкай Беларусі штогодніх кірмашоў. У гарадах і вёсках засталіся толькі штотдзённыя і штотыднёвыя базары. У Заходняй Беларусі, якая да 1939 г. знаходзілася ў складзе Польшчы, дзе ў эканоміцы панавалі рыначныя адносіны, кірмашы захаваліся да Вялікай Айчыннай вайны.

Разам з палітычнымі і эканамічнымі прычынамі, якія тармазілі далейшае развіццё штогодніх святочных таргоў Беларусі, існавалі і іншыя. У 20—30-ыя гг. у БССР пачаўся працэс стварэння новай сацыялістычнай абраднасці. У актыўную барацьбу са старымі формамі побыту ўключыліся некаторыя дзеячы культуры. Гэтая знішчальная навала пахавала не толькі традыцыйныя народныя святы каляндарнага цыклу (Каляды, гуканне вясны, Юр'я, Вялікдзень, Сёмуха, Купалле і інш.). Пад гарачую руку будаўнікоў новага ладу нават восеньскія кірмашы трапілі ў разрад «перажыткаў мінулага» і сталі забараняцца. Восеньскі каляндар беларусаў у гэтыя гады папаўняецца святам Ураджаю, у структуры якога пераважалі мітынговыя і рытуальна-відовішчныя формы (ушанаванне перадавікоў калгасаў і саўгасаў, парады сельгастэхнікі, выстаўкі дасягненняў сельскай гаспадаркі, канцэрты аматарскіх і прафесійных творчых калектываў). З кожным годам новае свята ўсё больш губляла галоўную вартасць — актыўны ўдзел людзей, бо, адышоўшы ад народнага гульнівага пачатку, яно стала мерапрыемствам па стандарту «сход-канцэрт», дзе прысутныя з'яўляліся толькі назіральнікамі, спажывцамі, а не стваральнікамі культуры. Таму святы ўраджаю даволі цяжка прывіваліся на беларускай зямлі.

ВЯРТАННЕ ЗАБЫТАГА СВЯТА

Пасля Вялікай Айчыннай вайны ў раёнах Заходняй Беларусі, дзе пачалі арганізоўвацца калгасы і саўгасы, праблема ўкаранення сацыялістычнага свята ўраджаю стаяла асабліва актуальна, таму што тут даволі ўстойліва захавалася традыцыя правядзення восеньскіх кірмашоў і фэстаў. У пасляваенныя гады ў многіх раёнах (а на Століншчыне нават і ў 60—70-ыя гг.) пасля завяршэння сельскагаспадарчых работ жыхары суседніх вёсак збіраліся на кірмаш, пасля царкоўнай службы ладзілі гандаль прывезенымі таварамі, затым прыходзілі да сваіх сваякоў альбо знаёмых на застолле, спявалі здравіцы ў гонар самых працавітых, танцавалі, гулялі ў розныя гульні (асабліва моладзь). Гэтыя рэлігійныя кірмашы, нягледзячы на ганенні з боку ўлад, працягвалі існаваць, прыносячы людзям радасць творчых кантактаў, становіліся месцам абмену гаспадарчым вопытам і рэалізацыі сельскагаспадарчых тавараў. Даволі часта ў адной і той жа вёсцы адбывалася так, што свята ўраджаю праводзілі «для галачкі», г. зн. як пройдзе, але затое кірмаш адзначалі пышна.

Дзеячы культуры задумаліся: як жа быць далей? Якую новую форму шукаць? І тут прагучалі мудрыя меркаванні знаўцаў народных звычаяў і традыцый: вынаходзіць нічога не трэба, спрадвеку народная, стагоддзямі правяраная форма ёсць — кірмаш! Многія даследчыкі лічылі неабходным адраджэнне кірмашу, звярталі ўвагу на старанную падрыхтоўку культурна-бытавога абслугоўвання ўдзельнікаў, а таксама стварэнне кірмашовых камітэтаў, куды б уваходзілі прадстаўнікі грамадскіх, культурных і відовішчых арганізацый.

Першыя спробы правядзення традыцыйнага раней кірмашу былі зроблены ў 70-ыя гг. у Брэсце, дзе ён увабодзіўся ў форме працоўных рапартаў раёнаў вобласці.

Цікава, які ж дастанецца прыз?

Састаўнымі фрагментамі кірмашоў з'яўляліся ўрачыстае адкрыццё-мітынг з прамовамі-справаздачамі сакратароў райкамаў партыі ці старшынь райвыканкамаў, гандаль сельскагаспадарчай прадукцыяй калгасаў і саўгасаў, канцэрты калектываў мастацкай самадзейнасці. На жаль, у правядзенні гэтых урачыстасцей не прадугледжваўся ўдзел шырокіх мас людзей, не ўдзялялася ўвага самадзейнай творчасці народа. Вось чаму асаблівай папулярнасцю гэтыя кірмашы не карысталіся.

Але ж ідэя адраджэння кірмашу ўжо існавала, і жаданне стварэння штогодняга гандлёвага свята на традыцыйнай народнай аснове прымусіла аўтараў гэтай кнігі звяртацца да дзяржаўных улад. Аднак сустракалі скеп-

тыцызм, недавер. Маўляў, навошта гэтыя кірмашы, калі кругом усё ёсць у магазінах, каму патрэбны старадаўнія гульні, калі зараз і на сучасныя нікога не выпцягнеш. Адным свята здавалася звычайнай «таўкучкай», ад якой больш шкоды, чым выгоды. Іншыя зусім шчыра не разумелі: традыцыі, абрады, рытуалы? Ды каму ж гэта ўсё трэба, калі можна пайсці на цікавы канцэрт або, нарэшце, уключыць тэлевізар? Некаторыя прызнаваліся, што ідэя добрая, але палохаліся арганізацыйнай работы. Нарэшце, у Століне Брэсцкай вобласці — адным з нешматлікіх куткоў беларускай зямлі, дзе ў некаторых вёсках жыла традыцыйная рэлігійная формы святкавання кірмашу, зберагліся многія віды народных рамёстваў, глыбокай пашанай карысталіся фальклорныя калектывы, з энтузіязмам упрынялі гэтую ідэю.

Як адзначаў карэспандэнт часопіса «Беларусь» В. Жук, першы кірмаш у Століне пачаўся, калі ўсё насельніцтва горада (нават гандлёвыя рады пусцеюць) збіралася на цэнтральнай плошчы-паляне, дзе дзяўчына Восень са снапом у руцэ сустракала ўдзельнікаў сёлетняга жніва. Ім уручаліся пульхныя боханы маладога хлеба... А затым усе кірмашоўцы накіроўваліся да выставак-продаж, якія прывезлі калгасы раёна. Прыглядаліся, чаго варты бульба, буракі, капуста... І адсутнасць дакладаў і звонкіх рапартаў не перашкаджала ўведаць, чым багаты Столінскі край, якія цудоўныя людзі тут жывуць і працуюць. Кірмашовае багацце было, бадай, самым важным сведчаннем добрых вынікаў працы жыхароў раёна.

Абрадам «Палескае жніво» пачаўся фестываль самадзейнага фальклорнага мастацтва. Шмат чаго цікавага пабачылі палешукі. Выступленні вясёлых скамарохаў і гумарыстаў-частушачнікаў, дэманстрацыя моднага адзення, прадстаўленага раённай службай быту і птушыны аўкцыён, атракцыёны і забавы для дзяцей і дарослых.

Галоўны прыз сельскагаспадарчай латарэі ў Століне

Выступае фальклорны тэатр «Жалейка»

Першы пасляваенны беларускі кірмаш, адраджэнне якога на народнай аснове з вялікім поспехам адбылося ў Століне ў кастрычніку 1981 г., з самага пачатку існавання значна пашырыў сваю геаграфію. У 1982—1984 гг. з завяршэннем сельгасработ ён праводзіўся ў Гродне, Свідзе-лі, Шчучыне, Ваўкавыску, Жыткавічах, Валожыне, Міёрах і іншых мясцовасцях Беларусі. Свята атрымала новае асэнсаванне. Яно стала днём падвядзення вынікаў працы, ушанавання лепшых работнікаў сельскагаспадар-чай вытворчасці. Беларускі кірмаш з'явіўся новым мно-гафункцыянальным святам, якое дало магчымасць кожнаму ўдзельніку праявіць свой талент, сваё майстэрства.

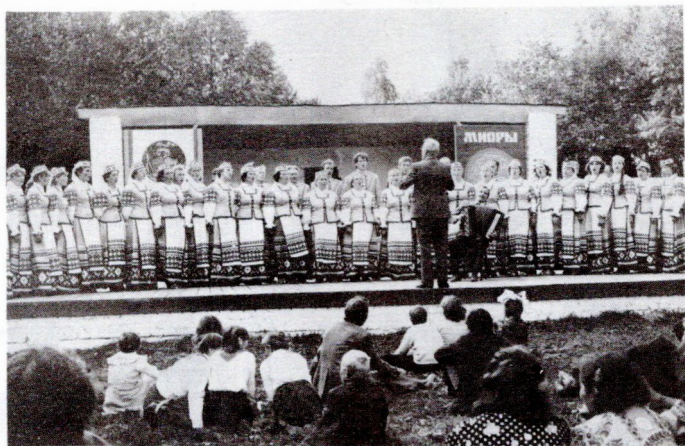
Аналіз сцэнарыяў гэтых кірмашоў, а таксама этнагра-фічныя назіранні паказалі, што ў большасці раёнаў кір-

Тэатралізаванае шэсце «Старажытны Полацк»,
прысвечанае 500-годдзю Ф. Скарыны

маш арганічна спалучаў у сабе гандаль і мастацкую творчасць народа. Звычайна свята складалася з пэўных момантаў: урачыстае адкрыццё, на якім па традыцыі падымалі кірмашовыя сцягі, узнагароджванне лепшых работнікаў калгасаў і саўгасаў прэміямі, каштоўнымі падарункамі, ганаровымі дыпламамі, а таксама разнастайныя гандлёвыя выстаўкі, фестываль мастацтваў і спартыўныя спаборніцтвы, конкурсы народнай музыкі і выканаўцаў прыпевак, народныя кірмашовыя атракцыёны, гульні, забавы. На конкурснай аснове работнікі кааператыўнага гандлю змагаліся за лепшае мастацкае афармленне свайго павільёна, рэкламу і продаж прадстаўленых тавараў, кал-

Гучыць песня

гасы і саўгасы арганізоўвалі конкурсныя выстаўкі-гандлі сельскагаспадарчай прадукцыі, кожны сельсавет выстаўляў на кірмаш народных умельцаў, вёска — асілка на турнір барцоў, сельскі клуб — калектыў мастацкай самадзейнасці, а таксама выканаўцаў прыпевак, гумарыста, гарманіста.

Нягледзячы на агульную драматургічную аснову, новае свята ў кожным раёне атрымлівала шырокія магчымасці для імправізацыі і арыгінальную трактоўку, розныя спосабы прасторавага вырашэння. Так, у Століне кірмаш праводзілі ў парку, у Скідзелі, Шчучыне і Гродне — на стадыёне, у Жыткавічах і Міёрах — на плошчах і вуліцах горада. Месца дзеяння патрабавала і адпаведнай формы мастацкага ўвасаблення, у выніку чаго кожны кірмаш набываў толькі яму ўласцівыя рысы. У значнай ступені гэтаму садзейнічалі і мясцовыя старажытныя забавы, якія

Тураўская рыбалка. Рэспубліканскі кірмаш у Жыткавічах

Спяшайцеся! Вас чакае прадстаўленне!
Тэатр «Валачобнікі»

выклікалі вялікую зацікаўленасць удзельнікаў свята. Напрыклад, у Століне папулярнасцю карысталася гандлёвая латарэя, дзе галоўнымі прызамі з'яўляліся бычкі, парсючкі, авечкі, у Скідзелі — птушыны аўкцыён, у Міёрах — рыбалка і «міёрскі павук», у Жыткавічах — гандлёвая рыбалка, дзе рыбу лавілі ў вялізным чане, а таксама гандлёва-гульнёвыя дзеянні «цыганскага табару» з ліку мясцовых цыган (конкурс кавалёў, гаданне, конкурс цыганскага танца, табарныя песні, конныя выпрабаванні).

Неабходна адзначыць, што першыя адроджаныя кірмашы насілі інтэрнацыянальны характар. У Скідзелі, Жыткавічах і Міёрах, напрыклад, у кірмашах удзельні-

Восеньскі кірмаш у Пінску

чалі дэлегацыі працоўных і творчыя калектывы з суседніх рэспублік, а палескі кірмаш, які штогод праводзіцца на Століншчыне, стаў сумесным святам жыхароў Столінскага і Дубровенскага (Украіна) раёнаў. Суседзі з іншых рэспублік старанна рабілі запісы ў бланках і прызнаваліся, што здзіўлены непаўторным каларытам беларускіх народных гуляняў, атракцыёнаў. Такого багацця яны нідзе яшчэ не бачылі, нават на славутым Сарочынскім кірмашы (Міргарадскі раён Палтаўскай вобласці). Удзел у беларускіх святах гасцей з суседніх рэспублік спрыяў духоўнаму ўзбагачэнню беларускага народа. Беларускія кірмашы ўзбагаціліся атракцыёнамі і «апетывнымі» радамі іншых нацый (літоўская карчма, украінскі шынок, рускі тракцір, польская кавярня, сярэднеазіяцкая чайхана, малдаўскі вінны склеп), а таксама конкурснымі выступленнямі творчых калектываў на фестывалі мастацтваў. Кірмаш нес на сабе вялікую эстэтычную нагрузку, стаўшы магутным стымулам развіцця народнай творчасці, мастацкіх промыслаў, вядома, меў эканамічную мэтазгоднасць. Нездарма ж так зацікавіўся кірмашамі Белкаапсаюз.

Аднак у працэсе адраджэння кірмашу выявілася і негатыўная тэндэнцыя: пры арганізацыі на асабісты гандаль звярталася нязначная ўвага, між тым, жадаючых прадаць лішкі сельскагаспадарчай прадукцыі хапала. Істотным недахопам з'яўлялася і недастатковая падрыхтаванасць райспажывсаюзаў, якія вырашалі праблемы харчавання на кірмашах: часта здаралася так, што кірмаш у поўным разгары, а прадуктаў ужо не засталася альбо ствараліся вялікія чэргі з-за нераўнамернага размеркавання па гандлюючых кропках. Такое становішча выклікала незадаволенасць удзельнікаў.

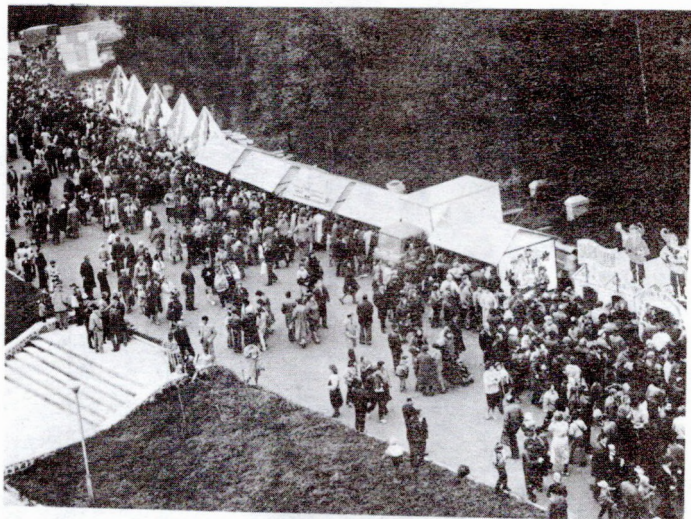
Палескія восеньскія кірмашы, у якіх спалучаюцца гандаль, відовішчы і забавы, атрымалі масавы характар. На

Саламаяная прыгажосць. Свята Магілёва

іх прысутнічалі ад 20 да 70 тысяч чалавек, г. зн. значная колькасць жыхароў раёна, што важна з эканамічнага пункту гледжання. Менавіта ў асенні перыяд гарадскія і сельскія жыхары праводзяць нарыхтоўку сельскагаспадарчых прадуктаў на зіму і ім вельмі зручна адразу набыць увесь неабходны тавар. Акрамя таго, на кірмашах адначасова гандлююць усе магазіны раёна. Эканамічная эфектыўнасць правядзення кірмашоў падцвярджалася і тым, што толькі за адзін дзень святочнага гандлю выручка райспажыўсаюзаў складала вельмі вялікія грошы. Разам з тым, як паказала практыка, кірмашы, у дзеючую структуру якіх не ўваходзілі гандлёва-гульнёвыя формы (аўкцыёны, латарэі, выстаўкі-продаж, гандлёвыя атракцыёны) і разнастайныя народныя забавы, не збіралі шмат пакупнікоў і іх эканамічны эффект рэзка зніжаўся (кірма-

Мнагалюдна на набярэжнай Сожа ў час кірмашу

шы ў Гродне і Гомелі — 1982 г., Мінску — 1983—1984 гг., Брэсце — 1982—1985 гг.). Такім чынам, відавочна, што старажытны прынцып арганізацыі кірмашу — своеасаблівы конкурс — павінен з'яўляцца асновай любога штогодняга святочнага гандлю, які існуе ў рамках свята заканчэння восеньскіх палявых работ.

У другой палове 80-ых — пачатку 90-ых гг. кірмашы заваявалі такую папулярнасць, што іх сталі ладзіць амаль што ва ўсіх раёнах Беларусі і не толькі ў гарадах і раённых цэнтрах, але і ў калгасах і саўгасах. Сярод вясковых кірмашоў Беларусі асабліва вылучыўся святочны гандаль у Кажан-Гарадку Лунінецкага раёна (рэжысёр І. Каратышэўскі), дзе ў традыцыю ўвайшло безалкагольнае застол-

Вырабы навучэнцаў аршанскага ПТВ-101 знойдуць месца
ў любой гаспадарцы

ле, на ім усе прысутныя частаваліся рознай садавінай, прахаладжальнымі напіткамі, кандытарскімі вырабамі. Сярод гандлёвых забавў вялікі поспех мела гандлёвая рулетка, пры дапамозе якой вельмі жвава рэалізоўваліся разнастайныя тавары, сельскагаспадарчая латарэя, турнір асілкаў, у якім змагаліся атлеты, падымаючы цяжкае бярвяно. Вельмі цікава прайшоў першы міжнародны вясковы кірмаш у Гомельскім раёне, які атрымаў назву «Улукаўскі» (рэжысёр В. Чорны). У гэтым кірмашы прынялі ўдзел творчыя калектывы Расіі і Украіны, якія прывезлі не толькі мастацкія праграмы, але і вырабы народных рамёстваў. Шматлікія беларускія кірмашовыя забавы гэ-

тага святочнага гандлю (разнастайныя рыбалкі, аўкцыёны, гульнівыя праграмы), загадзя разрэкламаваныя, з'явіліся дзейным сродкам зацікаўленасці ва ўдзеле многіх жыхароў Гомельшчыны.

У эпоху камандна-адміністрацыйнай сістэмы арганізацыя гандлю не патрабавала вялікіх намаганняў, усё ішло па загаду вышэйшых органаў улады. Таму сельскія гаспадаркі раёнаў і райспажыўсаюзы імкнуліся зарэкамендаваць сябе перад кіраўніцтвам з лепшага боку. Кірмашы напаўняліся такім чынам і вострадэфіцытнымі, і таннымі таварамі, што таксама ў пэўнай ступені арыентавала людзей на ўдзел у кірмашы. З прычыны гэтага на пачатковым этапе развіцця адроджанай кірмашовай культуры, арганізатары перш за ўсё ўдзялялі ўвагу пошуку, асэнсаванню і аднаўленню мясцовых гандлёвых кірмашовых дзей і забаў з тым, каб прыдаць штогоднім святочным таргам восеньскага цыклу прыцягальнасць, адметныя мясцовыя асаблівасці і нацыянальны каларыт.

У гэты перыяд найбольш цікавыя і змястоўныя па сваёй структуры кірмашы адбываліся ў Гродзенскай, Брэсцкай і Віцебскай абласцях. Хочацца асоба адзначыць ініцыятараў гэтых святочных гандляў: Ю. Сульжыцкі (Воранава), А. Стоўба (Столін), Э. і Н. Анецкі (Міёры), Д. Грышкевіч (Валожын), М. Котаў (Тураў). Дзякуючы іх супрацоўніцтву і пры дапамозе кафедры рэжысуры святаў Мінскага інстытута культуры аўтарам гэтай кнігі ўдалося наладзіць у вышэйазначаныя раёны надзвычай плённыя фальклорна-этнаграфічныя экспедыцыі, у выніку якіх былі расшуканы забытыя кірмашовыя забавы беларусаў.

Адным з самых запамінальных гандлёвых атракцыёнаў Воранаўскага кірмашу (Гродзенская вобласць 1986—1990 гг.) стала жырмунская рыбалка (па назве вёскі Жырмуны), дзе рэалізавалі рыбу сродкамі гульні.

У «Воранаўскі чыгун» зараз гуляюць і дзеці...

Гульцы за невялікую плату атрымлівалі берасцяныя маскі, распраналіся і на працягу некалькі секунд па камандзе вядучага арганізатара лавілі рыбу ў драўляным чане даўжынёй 10 м і шырынёй 2 м. Гэты атракцыён карыстаўся велізарным поспехам, вакол яго пастаянна гучаў рогат, ён прыцягваў увагу амаль усіх удзельнікаў кірмашу і, зразумела, даваў прыбыткі, намнога перавышаючыя кошт злоўленай рыбы. Мясцовая кірмашовая гульня пад назвай «Воранаўскі чыгун» таксама збірала шмат народу. З маскай на твары і вілкамі ў руках гулец перакручваўся тры разы вакол сябе і ішоў да фанернай печкі, дзе павінен быў падняць вілкамі чыгун. Правіла гэтай простае гульні патрабавала ад удзельніка дакладнай арыентацыі ў прасторы, каб не пераблытаць і не накіравацца прама на гледача, выклікаўшы тым самым над сабой смех. Гульня

... і дарослыя

«Воранаўскі чыгун» атрымала шырокае распаўсюджанне на ўсёй Беларусі і зараз яе ладзяць не толькі на кірмашах, але і на іншых святочных мерапрыемствах.

Тэрытарыяльнай асаблівасцю палескіх кірмашоў стала тураўская рыбная латарэя, у якой гульцы за плату выцягваюць вудачкамі з разнастайных водных ёмкасцей паплаўкі, да якіх прывязаны як каштоўныя, так і жартоўныя прызы. У Століне нязменны поспех мае турнір атлетаў, якія спаборнічаюць у тым, хто больш разоў падыме з «козлаў» вялікае бярвяно.

У апошнія гады ўдалося знайсці, аднавіць і ўключыць у структуру штогодніх святочных гандляў і кірмашовыя забавы Міншчыны. Напрыклад, на Валожыншчыне існа-

Зловіць ці не?

ваў раней, ды і цяпер сустракаецца на кірмашах старадаўні атракцыён «Не ляпніся ў лужыну». Змест заключаецца ў наступным: у начоўках, поўных вады, плавае прыз. Гулец павінен з маскай на твары прайсці дзесяць крокаў і апусціць рукі ўніз. Калі рукі пападаюць на прыз — бярэ яго, як узнагароду, а калі не — то выбывае з гульні.

У Івянцы вярнулі з забыцця кірмашовую забаву «Івянецкія гаршкі»: на пяціметровай падоўжнай жэрдцы, якая мацуецца на двух слупах (і можа мяняць сваю вышыню) вісяць гаршкі на адлегласці 70 см адзін ад аднаго. Прыз атрымлівае той, хто з гаршком на галаве пройдзе «змейкай» уздоўж жэрдкі і не зачэпіцца за падвешаныя гаршкі. Але выканаць умовы гульні можа далёка не кожны, і тады... пад звон гаршкоў і вясёлыя рогаты прысутных удзель-

нік выбывае з гульні. Гэты атрыкцыён раней існаваў таксама у Ракаве, вёсцы Падневічы на Валожыншчыне.

У Дзяржынску ўсім жадаючым даецца магчымасць правесці свю дакладнасць — з маскай на твары з аднаго ўдару разбіць палкай гаршчок, які вісіць на дрэве. Можна таксама паспрабаваць сябе на спрыт і сілу — адразу забіць кувалдай у пень доўгі цвік (па самую шляпку), што аказваецца вельмі нялёгкай справай. На раённых кірмашах Мінска аднавілі старажытныя ходы на ківілах, дзе каманды школ імкнуцца хутчэй прайсці вызначаную дыстанцыю.

Мясцовыя кірмашовыя забавы стваралі на кірмашах вясёлую, нязмушаную атмасферу, надавалі таргам адметныя асаблівасці, спрыялі далучэнню людзей да святочных гульніх дзяў.

Разам з традыцыйнымі беларускімі кірмашовымі забавамі ў праграмы святочных гандляў уваходзяць і новыя

Яшчэ існуюць сапраўдныя мужчыны

атракцыёны, і гульні. Ва ўсіх раёнах Беларусі абавязковай часткай кірмашу стала спартыўная праграма. Паколькі на раённых, ці рэгіянальных кірмашах прысутнічае, як правіла, большасць насельніцтва гэтай мясцовасці, то спартсмены выкарыстоўваюць гэтую сітуацыю для папулярызацыі розных відаў спорту. Ладзяць фіналы раённых спаборніцтваў па барацьбе, футболу, валейболу, шахматам, шашкам, перацягванню каната, а ў асобных месцах — па найбольш папулярнаму віду спорту — веславанню (Скідзель), коннаму спорту (Вілейка, Шуміліна, Гродна, Воранава) і г. д. На некаторых кірмашах паказальныя выступленні праводзяць баксёры, фехтавальшчыкі, майстры баявых адзінаборстваў, майстры гімнастыкі, культурысты. Людзі розных узростаў катэгорый удзельнічаюць у старажытных і сучасных забавах: вызначэнне «караля курка» (стральба з арбалета, вінтоўкі, паляўнічая стрэльба), лепшага лучніка ў стральбе са спартыўнага лука, спаборніцтва на лепшага кольцакідальніка, самага спрытнага «канатаходца», які ідзе па тонкай жэрдыцы, самага дужага ў атракцыёне «сіламер». Новай спартыўнай забавай на кірмашах Беларусі стаў атракцыён «Грунвальд». На гімнастычным бяравенні зыходзяцца два саперніка ў шлемах. Абодва ў правай руцэ трымаюць сетку, у якую закручаны вялізны дзіцячы гумавы мяч, а ў левай — шчыт. Задача гульцоў — абараняючыся шчытом, збіць шлем, альбо саперніка на зямлю мячом, які знаходзіцца ў сетцы. Як паказвае практыка, гэты атракцыён карыстаецца вялікім поспехам, у ім з задавальненнем удзельнічаюць як дарослыя, так і малыя.

Спартыўныя праграмы на кірмашы сталі дзейсным сродкам актывізацыі ўдзельнікаў свята, садзейнічаюць вырашэнню праблемы фізічнага выхавання чалавека, уносяць дынамізм у святочны штогодні гандаль.

Хто дужэйшы?

Разам з тым існуе факт з'яўлення на кірмашах бадай што на ўсёй тэрыторыі СНД, надзвычай разнастайных азартных гульняў. «Тры лісты», «косці», «платочная латарэя», «напарстак» і інш. апусташальнай навалай пракацілася па кішэнях многіх даверлівых грамадзян.

Не аднойчы ў перыёдыцы друкаваліся папярэджванні аматарам «ліхіх грошай» не спакушацца на запрашэнне прыняць удзел у той ці іншай гульні. Але ж і дагэтуль «саманадзейныя» людзі становяцца ахвярамі махляроў.

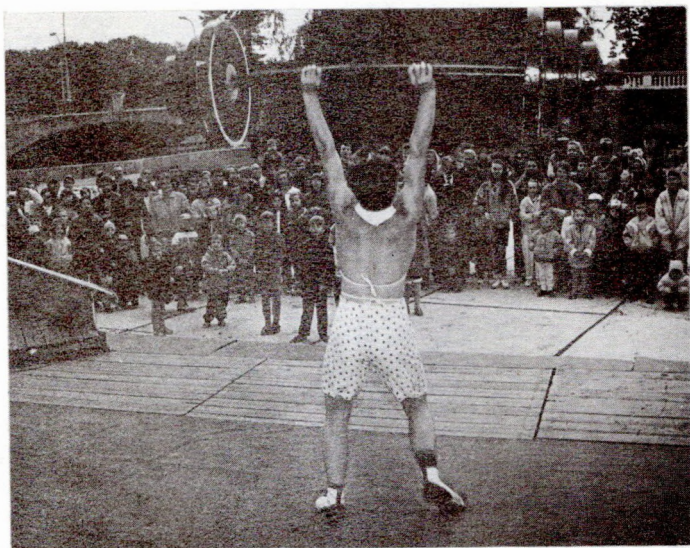
Правілы «рулеткі XX века», як называюць гульні «напарстак» самі арганізатары, здаецца, простыя і зразумелыя. Трэба адгадаць пад якім з трох каўпачкоў альбо «напарсткаў» знаходзіцца шарык. Увесь сакрэт у тым, што шарык знаходзіцца пад напарсткам пакуль у гульні ўдзельнічаюць падстаўныя асобы. Але калі пачынае гуляць выпадковы прахожы, які паверыць у сваю назіральнасць і

На пляцоўках артысты цыркавой студыі ДК МАЗ

заплаціць грошы за ўдзел, шарык адразу шляхам маніпуляцый «напарстачніка» знікае з-пад напарстка. У гэты момант падстаўныя гульцы спрабуюць адцягнуць увагу найўнага, або загарадзіць напарстачніка, калі той пераварачвае каўпачок. «Напарстачнікі» — сапраўдны злачынны сындыкат, нягледзячы на шматлікія сутычкі з міліцыяй, паспяхова «дзеінічалі» на кірмашах, рынках і базарах Беларусі, а затым перанеслі свой бізнес у Польшчу, Чэхаславакію, Германію, Данію, Галандыю, дзе і працягваюць ашукваць людзей.

На Чэрвеньскім кірмашы і Мінску адзін час існавала мадэрнізаваная старажытная беларуская гульня «тронка».

А вы так зможаце?

У 1986—1988 гг. многія спакушаліся набыць за тры рублі (а тады яны яшчэ нешта каптавалі) каляровы тэлевізар, піяніна або транзістар. Каб атрымаць жадаемую рэч патрабавалася набраць пэўную колькасць балаў. Для гэтага ўдзельнік імкнуўся закаціць шэсць шарыкаў у прасверленыя на драўлянай пляцоўцы ямкі, размешчаныя ў шэсць радоў па шэсць штук. 6 балаў «каштаваў» каляровы тэлевізар, 8 — піяніна, 38 — транзістар, а калі набіралася іншая сума, гульцу ўручаўся невялічкі дробязны прыз (аловак, блакнот, паштоўка і г. д.). Але верагоднасць закатаціць усе шарыкі ў ямкі аднаго радка была вельмі малая

і пакуль гульцы ў гэтым не пераконваліся, яны фактычна проста аддавалі свае грошы дзялку-арганізатару.

Зараз азартныя гульні згубілі сваю папулярнасць, бо многія зразумелі эканамічную і маральную шкоду гэтай з'явы. Таму думайце самі — гуляць у іх ці не гуляць.

Аналіз развіцця сучасных кірмашоў Беларусі сведчыць, што ў іх актыўна ўдзельнічаюць людзі розных узростаў. Таму на многіх святочных гандлях арганізатары шмат увагі ўдзяляюць дзецям, спецыяльна для якіх ладзяць гульнівыя зоны, дзе выступаюць дзіцячыя калектывы мастацкай самадзейнасці школ, Дамоў і Палацаў культуры, Палацаў піянераў, дзяцінства, юнацтва, культурарганізатары праводзяць разнастайныя беларускія сюжэтна-гульнівыя праграмы для дзяцей, вялікую цікавасць выклікаюць і сучасныя дзіцячыя пацехі. Паспрабуйце адгадаць імя жывога пеўня, якое напісана на паперцы, прывязанай да яго лапкі? Адгадаеце — ваш певень. А вось дзіцячая рыбалка: за двухмятровай чатырохграннай шырмай сядзіць чалавек з прызамі, а перад размалёванай пад возера шырмай стаіць скамарох. За невялікую плату дзіця атрымлівае вудачку, закідвае за шырму... і выцягвае прыз (які чапляе яму ўдзельнік, што сядзіць за шырмай). А там бацька з маці і дзецьмі становяцца на шалі, і калі іх вага будзе складаць, напрыклад, 160 кг 300 г — яны заслужваюць прыз (падарунак)...

На дзіцячых пляцоўках амаль заўсёды арганізуюцца выстаўкі-продаж дзіцячых вырабаў, конкурсы юных канструктараў, майстроў малюнка і лепкі, паказальныя выступленні клубавых службовага сабакаводства, спаборніцтвы авія і судамадэлістаў і да т. п. Гульнівыя дзіцячыя пляцоўка — адметная асаблівасць сучаснага беларускага кірмашу — дазваляе з маленства далучаць дзяцей да нацыянальнай культуры, выхоўваць у іх павагу і любоў да спадчыны бацькоў і дзядоў.

На дзіцячай пляцоўцы

Такім чынам, кірмаш, як форма святкавання завяршэння сельгасработ, увабраўшы народныя традыцыі і здабыткі сучаснай святочнай культуры, з'явіўся многафункцыянальным святам, якое дало магчымасць раскрыць прыгажосць і грамадскае значэнне працы, ушанаваць чалавека-працаўніка, выклікаць пачуццё задаволенасці вынікамі сваёй працоўнай дзейнасці, рэалізаваць разнастайныя матэрыяльныя і духоўныя запатрабаванні людзей.

Разам з тым кірмаш, як унікальная форма арганічнага спалучэння гандлю, відовішчаў і забаў, стаў асновай стварэння новай з'явы беларускай духоўнай культуры — свята народных рамёстваў. Гэта падзея ў культурным жыцці

Прапануюць народныя ўмельцы

беларусаў аказала значную падтрымку развіццю народных промыслаў.

Справа ў тым, што за гады Савецкай улады многія народныя рамёствы прыйшлі ў заняпад. На Гомельшчыне, напрыклад, ужо к сярэдзіне 80-ых гг. амаль знікла аплікацыя саломкай, не атрымала развіцця гліняная цацка, ганчарства, мастацкая апрацоўка дрэва і інш. Такое ж становішча было характэрна ў цэлым і для рэспублікі. У многім гэта тлумачылася тым, што народныя майстры свае вырабы маглі прадэманстраваць на выстаўцы, але без наступнага збыту. Манаполія на збыт вырабаў дэкаратыўна-прыкладнога мастацтва і мастацкіх промыслаў

стала належыць прадпрыемствам і аб'яднанням Упраўлення мастацкай прамысловасці міністэрства мясцовай прамысловасці БССР, якія праз сетку фірменнага гандлю малымі серыямі рэалізоўвалі высакаякасную прадукцыю. Многім народным майстрам, асабліва тым, хто вырабляў рэчы для хатняга спажывання і для працы ў гаспадарцы, на гэтыя прадпрыемствы проста немагчыма было прабіцца.

У 60—70-ыя гг. у раёнах Гомельскага Палесся там-сям стыхійна ўзнікалі таргі саматужнымі вырабамі. Майстры гандлявалі сельскагаспадарчымі прыладамі, бочкамі, цэбрамі, лапцямі (у якіх вельмі зручна працаваць на касьбе ва ўмовах вільготнага клімату Палесся), кошыкамі, прыгожымі пляценнямі з лыка і саломкі, косамі, граблямі і г. д. Але мясцовыя ўлады чамусьці не дазвалялі афіцыйна ўсталяваць у пэўным месцы такія таргі. Таму майстрам даводзілася кожны раз дамаўляцца аб будучых таргах, пераносячы іх на новае месца. Такім чынам, гэты вандроўны кірмашок з'яўляўся то ў адным, то ў другім раёне, і працаваў толькі адзін дзень.

На прапанову аўтараў кнігі аб арганізацыі свята народных рамёстваў першым адгукнуўся дырэктар гродзенскага навукова-метадычнага цэнтра культасветработы М. А. Копп — удумлівы, энцыклапедычна адукаваны чалавек, сапраўдны энтузіяст адраджэнчаскага руху Беларусі, які адразу зразумеў вялікую карысць і перспектыву прапанаванай ідэі.

Першае на Беларусі свята майстроў народных промыслаў, якое адбылося ў траўні 1986 г. у гарадскім пасёлку Воранава Гродзенскай вобласці (рэжысёры П. А. Гуд і Н. І. Гуд) дало магчымасць не толькі правесці наглядную дэманстрацыю творчых дасягненняў народных умельцаў Гродзеншчыны, але і рэалізаваць іх прадукцыю, заключыць пагадненні з прадпрыемствамі аб іх далейшым

Запрашаем на кірмаш

вырабе, пазнаёміць шырокае кола насельніцтва з багаццем творчасці народных майстроў. Свята пачалося шэсцем народных майстроў са старажытнымі гербамі рамесных цахоў гродзенскай зямлі, на ўрачыстым адкрыцці Воранаўскі краязнаўчы музей атрымаў у якасці падарункаў лепшыя вырабы. У рамках мерапрыемства прайшоў конкурс народных мастакоў, кірмаш народных рамёстваў, фестываль фальклорнага мастацтва і народнае ігрышча з традыцыйнымі і кірмашовымі забавамі Гродзеншчыны.

У воранаўскім парку, які быў пераўтвораны ў сапраўдны горад майстроў, на вазах, фурманках, брычках, падводах, размясціліся народныя ўмельцы. Пакупнікам тут прапанавалі плеченыя сывенькі, гарцы, карабы. Раз-

Па вуліцах вярблюдаў вадзілі

ныя кұфэркі цешылі гаспадарскае вока. А на сялянскіх вазах стракацелі дываны колераў вясёлкі, вытканыя «дымкай», «у гурочкі», «у акенцы», бела-блакітныя альбо залаціста-шэрыя. А побач — посцілкі «у кветкі», «зорачкі», «пеўнікі», «вавёркі». Тут жа на вачах у людзей спрытна ткалі ткачыхі, апанутыя ў прыгожыя беларускія нацыянальныя касцюмы, ганчары ляпілі ўсялякія збаны, кватры, цацкі, прапанавалі керамічныя вырабы, сталяры выстругвалі лыжкі, дэкаратыўныя дошкі, бандары — вёдры і бочкі ўсіх памераў. Вялікім попытам у модніц карысталіся беларускія ўзоры з нітак (наміткі), сувенірныя лапці з лазы, кұфэркі, кошыкі, сумачкі. Разчыкі выставілі драўляныя статуэткі, кавалі — металічныя вырабы. Раз-

Фальклорны ансамбль «Валачобнікі» віншуе маладых

настайны асартымент страў апетытных радоў так і прыцягваў: вяндліна, каўбасы, дранікі, рыба смажаная, вэнджаная, печаная, пірагі і піражкі, медавуха і збіцень, прахаладжальныя напіткі і кандытарскія вырабы.

Але свята рамёстваў прываблівала не толькі сваім гандлёвым зместам. Шматлікіх наведвальнікаў захаплялі фрай і балаганы з цыркавымі нумарамі Навагрудскага народнага цырка, выступленнямі акрабатаў, наезднікаў Шальчынінкайскай конна-спартыўнай школы, праграмы самадзеіных фальклорных калектываў, пацехі скамарохаў, незвычайныя атракцыёны і цікавыя гульні. Завершылася свята эфектным вялікім феерверкам, здзейсне-

ным на аснове ўвасаблення старадаўніх піратэхнічных фігур беларускіх феерверкаў XVIII ст.

Увага да чалавека, жаданне прынесці яму задавальненне ад сваяцкіх, сяброўскіх, зямляцкіх кантактаў, магчымасць прыемна і з карысцю правесці час — гэта вызначала поспех свята.

Вопыт воранаўскага свята народных рамёстваў быў выкарыстаны на рэспубліканскім свяце народных майстроў, якое адбылося ў гэтым жа годзе ў Гомелі. Практыка паказала, што святы народных рамёстваў у форме кірмашу аказваліся настолькі прыцягальнымі, што іх пачалі ладзіць па ўсёй Беларусі не толькі як самастойныя мерапрыемствы: цяпер яны абавязковая састаўная частка амаль што кожнага свята горада.

У 1992 г. беларускі кірмаш у Мсціславе стаў асновай першага ў рэспубліцы народнага свята Пакровы, якое сумесіла народныя і хрысціянскія традыцыі святкавання (рэжысёр — В. Басько).

Калакольны звон-благавест запрасіў усіх гасцей на святочную службу ў саборнай царкве Аляксандра Неўскага. Пасля заканчэння боскай літургіі, на якой прысутнічалі экзарх Беларусі, мітрапаліт Мінскі і Слуцкі Філарэт, архіепіскап Магілёўскі і Мсціслаўскі айцец Максім, а таксама члены Сінода Беларускага Экзархата, адбылася брацкая трапеза і хрэсны ход на цэнтральную плошчу горада.

На ўрачыстым адкрыцці свята з пранікнёнымі царкоўнымі песнапеннямі выступілі хор духоўнай музыкі Магілёва, мітрапаліт Мінскі і Слуцкі Філарэт справіў на плошчы ўрачысты малебен, у час якога асвятціў дары Восені — вазы са снапамі жыта, ячменю, льну, сена, а таксама сталы з хлебам хатняга вырабу і рознымі стравамі, прыгатаванымі жыхарамі вакольных вёсак. Адбыўся цікавы дыялог-размова аб гістарычных і народных каранях свята, які перамяжоўваўся пакроўскімі жартамі, пры-

Эх, пракачу!

маўкамі, паданнямі, выступленнямі фальклорных калектываў з Мсціслаўшчыны, Магілёва, Мінска.

Стрыжань свята — пакроўскі кірмаш сабраў шматлікіх гасцей і жыхароў Мсціслаўшчыны. Цэнтральным мізансцэнічным пунктам кірмашу з'яўлялася канструкцыя вялікай дэкаратыўна аформленай карзіны, якая была запоўнена садавінай, гароднінай, снапамі збажыны, льну і т. п. Вакол гэтай канструкцыі фарміраваліся зоны дзеяння кірмашу — гандлёвыя рады, сцэнічная пляцоўка, плошча народных майстроў, фотабалаган, сельгаслатарэя, дзіцячая гульнёвая пляцоўка, аўкцыён кулінарных вырабаў. Рэалізацыі тавараў на кірмашы ў пэўнай ступені

Гульнёвы тэатр «Жарт» са сваёй праграмай

садзейнічалі скамарохі, якія хадзілі па гандлёвых радах і рэкламавалі розныя тавары.

Паглядзіце, калі ласка,
Тут вяндліна і каўбаска,
Пірагі і пернікі —
Ласункам усім сапернікі.
Ай, людцы, сала, ой, якое сала!
Ешце, ешце сала, каб душа скакала.
Аладкі, аладкі,
Для дзеда і бабкі,
Для малых рабяткаў —
Па сто рублёў дэсятак.
Налятайце, купляйце!
А вось квас у самы раз!
Мсціслаўскі з ільдом,
Дарам грошай не бяром —
Пробкі рве, дым ідзе,
У нос шыбае, аж рот перасыхае.
Не бойся! Гэты квас зачынаўся,
Калі белы свет пачынаўся,
Купляй квас, пі ў запас.
А вось і мядок — душу пасаладзіць,
Ды на хвіліну пра ўсе турботы забыць.

Музычныя, акрабатычныя і вакальныя выступленні скамарохаў, стваралі асабліваю атмасферу старадаўніх часоў, надавалі святу каларыт. Яскравай падзеяй пакроўскага кірмашу ў Мсціслаўе стала тэатралізаванае прадстаўленне, пабудаванае на аснове інсцэнізацыі фальклорных кірмашовых замалёвак мінулых часоў з персанажамі з беларускай народнай вусна-паэтычнай творчасці (Несцерка і Цярэшка, дзед Тамаш і бабка Еўка, скамарохі, цыганы, яўрэй-карчмар і інш.).

Мсціслаўскае свята, заснаванае на лепшых народных традыцыях, выклікала вялікую зацікаўленасць у удзельнікаў і мела пэўны рэзананс у Беларусі. Поспех і папулярнасць

Дзеці — самая ўдзячная публіка

адроджанага агульнанароднага беларускага кірмашу, а таксама яго ўнікальная магчымасць адначасова задаволіць многія запатрабаванні чалавека аказалі значны ўплыў на развіццё сучаснай святочнай культуры гарадоў Беларусі.

Пачынаючы з сярэдзіны 80-ых гг. ніводны юбілей, ці свята горада, ніводная ўрачыстасць гарадскога, абласнога, тым больш рэспубліканскага маштабу не абыходзіліся без святочнага гандлю з відовішчамі і забавамі. Сапраўды грандыёзная дзея такога роду на працягу 1986—1990 гг. адбывалася на свяце Мінска (рэжысёры — П. Гуд, Г. Ададаў, Н. Осіпава, В. Мароз). Спецыфічная асаблівасць гэтага кірмашу заключалася ў тым, што ён уяўляў сабой шэраг спецыялізаваных таргоў, якія ахоплівалі знач-

І на вадзе свята

ную тэрыторыю цэнтральнай часткі беларускай сталіцы. Так, на праспекце Машэрава працавалі выстава народных рамёстваў, кветкавы рынак, птушыны базар, прапаноўваліся бытавыя паслугі, прамысловыя і сельскагаспадарчыя тавары. У Траецкім прадмесці і скверы імя Я. Купалы наладжваліся выстаўкі-продаж вырабаў беларускіх мастакоў, экспазіцыі, абмен і продаж экспанатаў прыватных калекцыянераў, а ў дзіцячым парку імя А. М. Горкага — выстаўка-продаж вырабаў навучэнцаў прафесіянальна-тэхнічных вучылішчаў, а таксама дзіцячы кірмаш, дзе юныя жыхары горада гандлявалі таварамі асабістай вытворчасці. Папулярнасці гэтага кірмашу ў жыхароў горада спрыяла не толькі тое, што яны, у адпаведнасці са сваім густам, ці інтарэсамі маглі вырашыць свае спажывецкія

праблемы, але і тое, што кожны спецыялізаваны гандаль меў свой спецыфічны комплекс гульніў і забаў. Таму не дзіва, што гэты аднадзённы святочны гандаль наведвала большасць жыхароў Мінска, а таксама шматлікія госці з розных куткоў Беларусі і з-за мяжы.

У пачатку 90-ых гг. у кірмашовай культуры Беларусі адбылася новая падзея — у Гродне на штогодніх святочных гандлях у рамках свята горада сталі арганізоўваць спецыялізаваныя нацыянальныя таргі для розных этнічных груп насельніцтва. Ужо некалькі год запар тут на свяце ладзяць беларускі кірмаш, польскі рынак і літоўскую ярмарку як асобныя гандлёва-гульнівыя зоны. На гэтыя святочныя таргі прывозяць прамысловыя і сельскагаспадарчыя тавары з Польшчы, Літвы, Беларусі, гандлююць імі ў адпаведных нацыянальных зонах, дзе наладжваюць таксама выступленні нацыянальных творчых і спартыўных калектываў, праводзяць нацыянальныя гульні і танцавальна-забаўляльныя праграмы.

Ва ўмовах горада, з яго поліэтнічным складам насельніцтва такая форма ўвасаблення мае перспектыву далейшага развіцця, асабліва ў мясцовасцях, дзе жывуць кампактна расселеныя групы рускіх, украінцаў, палякаў, літоўцаў, яўрэяў, татар і інш. Такія кірмашы спрыяюць людзям нацыянальных меншасцяў Беларусі далучыцца да здабыткаў сваёй нацыянальнай культуры, пагаварыць на роднай мове, паслухаць родную музыку, песні, пагуляць у гульні, затанчыць, адным словам, не адчуваць сябе чужынцамі ў Рэспубліцы Беларусь.

Такім чынам, новая праява беларускай святочнай культуры — кірмаш, адрозніўшыся на нацыянальнай аснове, стаў многафункцыянальным святам, якое дае магчымасць чалавеку рэалізаваць разнастайныя матэрыяльныя і духоўныя запатрабаванні.

МІНСКІ КАМЕРЦЫЙНЫ КІРМАШ

1990 г. стаў годам нараджэння Мінскага міжрэгіянальнага камерцыйна-кантрактовага кірмашу харчовых і прамысловых тавараў. Яе заснавальнікі — выканкам Мінскага гарадскога Савета народных дэпутатаў і Мінскі гарадскі Саюз кааператараў, даручылі арганізацыю і правядзенне кірмашу Савіну Аляксандру Альбертавічу, які вывучаў міжнародную кірмашовую культуру як у Савецкім Саюзе, так і за мяжой. Узначаліўшы дырэкцыю «Мінскага кірмашу», ён здолеў аб'яднаць сапраўдных энтузіястаў, якія паставілі сваёй мэтай адраджэнне традыцый старадаўняга мінскага кантрактовага кірмашу, усталяванне прамых камерцыйных сувязяў, развіццё міжнароднага гандлю і таварасыравіннага абмену паміж рэгіёнамі і рэспублікамі СССР.

Першая ластаўка рыначнай эканомікі Беларусі — «Мінскі кірмаш. Восень-90», які праходзіў ва ўмовах вострага таварнага дэфіцыту, складаных палітычных абставін і аслаблення гаспадарчых сувязей у дзяржаве, адбыўся 30 кастрычніка — 1 лістапада 1990 г. у памяшканні і вакольнай тэрыторыі выставачнага комплексу «Мінскэкспо». Фінансаванне гэтага мерапрыемства ўзялі на сябе заснавальнікі кірмашу, а таксама спонсары, амаль усе гандлёвыя арганізацыі горада і Камерцыйны цэнтр Дзяржбанка БССР. Агульная сума сродкаў фінансавання складала 283 тысячы рублёў. На экспазіцыі былі прадстаўлены сыравіна, прамысловыя і харчовыя тавары, паслугі, сучасная тэхніка і тэхналогіі. Кірмаш даваў магчымасць аптовага гандлю таварамі народнага спажывання, сыравіннымі рэсурсамі за свабодна канвертуемую валюту і за рублі, садзейнічаў устанаўленню дзелавых кантактаў, заключэнню доўгатэрміновых пагадненняў, пратаколаў намераў з прадпрыемствамі ўсіх рэгіёнаў дзяржавы і замеж-

Выставачны комплекс «Мінскэкспа» па праспекце Машэрава

нымі фірмамі. На Першым камерцыйным мінскім кірмашы 628 савецкіх удзельнікаў і 65 замежных фірм заключылі шэраг выгадных кантрактаў. Як сведчыць справаздача дырэкцыі «Мінскага кірмашу», агульны абарот таргоў перавысіў 1 мільярд рублёў. Рэспубліка атрымала дадаткова неабходных тавараў на суму 75 мільёнаў рублёў, 90 працэнтаў якіх прыйшлося на Мінск.

Поспех Першага камерцыйнага мінскага кірмашу як рыначнай структуры не вызывае сумнення. У цяжкія часы палітычнага распаду былога Савецкага Саюза і глыбокага эканамічнага крызісу ён з'явіўся, па сутнасці, адной з форм усталявання і замацавання міжрэспубліканскіх гарызантальных эканамічных сувязяў.

Аналіз развіцця кірмашовай культуры Беларусі 90-ых гг. паказвае, што з пачаткам увахода ў рынак у рэспубліцы значна павялічылася колькасць рыначных структур. Напрыклад, толькі восенню 1991 г. кірмаш як своеасаблівая форма святкавання завяршэння сельгасработ і масавага продажу сельгасгаспадарчых прадуктаў прай-

Сустрэкаем пакупнікоў

шоў у большасці раёнаў Беларусі, як выстаўка-продаж вырабаў навучэнцаў прафтэхвучылішчаў — у Гомелі, як прыкардонныя рэчавыя таргі — на Гродзеншчыне і Брэстчыне, як спецыялізаваныя таргі — у Мінску. Пашырылася геаграфія і камерцыйных ярмарак. Так, аб'яднанне рамеснікаў г. Бяла-Падляска запрасіла жыхароў Брэста на міжнародны прыкардонны кірмаш з мэтай устанаўлення прамых кантактаў вытворцаў Польшчы і Беларусі. Значнай падзеяй у жыцці Магілёва стаў межрэгіянальны кірмаш месных і польскіх дзяржаўных і ўласных прадпрыемстваў. Арганізатары гэтага мерапрыемства — Магілёўскі гарадскі Савет народных дэпутатаў і рэгіянальная гандлёвасувярэдавальная біржа ўмела падрыхтавалі таргі, у

Тут заключаюцца кантракты

выніку якіх былі заключаны дагаворы на агульную суму 2,5 млн. рублёў. І хаця, на жаль, гэтае пачынанне не знайшло падтрымкі ў такіх кітоў магілёўскай эканомікі, як «Хімвалакно», «Тэхнапрыбор», «Электрарухавік», — першая спроба магілёўскіх бізнесменаў заслужыла ўвагу мясцовых улад і падзяку жыхароў горада за насычэнне рынку таварамі.

Самай яркай зоркай у гандлёвым жыцці Беларусі ў 1991 г. стаў міжрэгіянальны камерцыйны «Мінскі кірмаш. Восень-91», які адбыўся 13—15 лістапада. Удзельнікі кірмашу з'ехаліся практычна з усіх рэгіёнаў СНД, а таксама з Прыбалтыкі, Афганістана, Польшчы, Германіі, Швейцарыі, Балгарыі, Англіі, Індыі, Чэхаславакіі. У іх

ліку — пастаянныя ўдзельнікі мінскіх кірмашоў — італьянская фірма «Рэсціталл», польская «Іта», савецка-афганскае сумеснае прадпрыемства «Афгест», электрамеханічны завод (Рыга), маскоўскі завод «Мікрон», вытворчае аб'яднанне «Электрамашына» (Чалябінск), фірма «Вольва» (Вільнюс), завод «Аргтэхніка» (Краснадар), мінскія заводы «Камергон», «Калібр», імя Леніна, завод «Оптык» (Ліда) і інш. А ўсяго 36 замежных фірм з Еўропы, Азіі, 577 арганізацый былога Саюза прынялі ўдзел у рабоце мінскага кірмашу. На гэтым універсальным гандлі пакупнікам прапанаваліся разнастайныя тавары. Польская фірма «Абіс» прадставіла прадукты харчавання, шкло, пластмасавыя вырабы; швейцарская фірма «Вагнер» — лакарасачнае абсталяванне, ад аўтаматычных ліній да невялікіх майстэрняў; індыйскія фірмы — касметыку, фармацэўтычныя тавары, камп'ютэры, вязальныя машыны, інжэнернае абсталяванне; афганскія бізнесмены — мэблю, абутак, вопратку і г. д. Не горш замежных выглядалі і шматлікія стэнды нашых прадпрыемстваў. Так, вытворчае аб'яднанне індывідуальнага пашыву абутку «Праца» выставіла каля 30 узораў сваёй прадукцыі, сярод навінак — мадэль бота «батфорт», па сваёй якасці лёгка пайшла б на экспарт, але калектыў аб'яднання вырашыў яе прадаваць толькі ў межах сваёй рэспублікі. Пастаянны ўдзельнік кірмашу завод «Калібр» дэманстраваў першыя плады канверсіі — вучэбны камп'ютэрны клас «Няміга», асцылографы, праграматары, вымяральнікі, аналізатары. Трэба адзначыць, што прадукцыя беларускіх прадпрыемстваў карысталася значным попытам. Абарот гэтага кірмашу склаў 177 мільёнаў рублёў.

Адметнай асаблівасцю мінскага камерцыйнага кірмашу 1991 г. з'явіўся конкурс народных кірмашоў, удзельнікамі якога сталі дзевяць раёнаў горада. Справа ў тым, што штогоднія восеньскія таргі, якія адбываліся ў Мінску

Блакітная мар

ў розныя тэрміны, ператварыліся ў звычайныя базары па продажу сельгаспрадукцыі. Адсутнасць адзінага тэрміну правядзення восеньскага кірмашу ў розных раёнах горада, каардынацыйнага кірмашовага камітэта, традыцыйных гандлёвых і гульнівых забаў перашкаджалі развіццю беларускіх кірмашовых традыцый, стварэнню ў горадзе святочнай атмасферы, збяднялі духоўнае жыццё гараджан. Таму дырэкцыя «Мінскага кірмашу» ўнесла прапанову правесці штогодні гарадскі восеньскі гандаль разам з міжнародным камерцыйным кірмашом і ўвасобіць яго ў форме конкурсу адначасова ва ўсіх раёнах Мінска. Меркавалася, што камерцыйныя структуры ў гэты дзень арганізуюць льготны продаж тавараў народнага спажывання,

Ля парфумнага стэнда

продаж з рознымі скідкамі. З мэтай максімальнага насычэння рынку таварамі ўдзельнічаць у таргах запрашаліся гарадскія прадпрыемствы гандлю, аграфіры, калгасы і саўгасы рэспублікі, кааператыўныя і прыватныя фірмы. У рамках гандлю прапанаваўся таксама фестываль фальклору: выступленні творчых калектываў розных этнічных груп насельніцтва горада, кірмашовыя атракцыёны, спаборніцтва спартсменаў. Усе гэтыя мерапрыемствы павінны былі выклікаць практычную зацікаўленасць у жыхароў сталіцы.

Вынікі конкурсу паказалі, што ўжыты прынцып арганізацыі восеньскага кірмашу ва ўмовах вялікага горада — гэта не толькі дзейсны сродак дапамогі жыхарам у

нарыхтоўцы сельскагаспадарчай прадукцыі на зіму, але і яркая форма дэманстрацыі і прапаганды беларускай народнай творчасці. Напрыклад, на кірмашы Партызанскага раёна, які стаў пераможцам конкурсу, сваю прадукцыю прадставілі розныя гандлёвыя і творчыя арганізацыі, гаркаапандаць, гаспадарчы гандаль, спорткультгандаць, райхарчгандаль, трэст сталовых і рэстаранаў, малыя прадпрыемствы і кааператывы. Прадстаўнікі самахвалавіцкага інстытута раслінаводства выставілі на продаж высякаякасныя сарты флянсаў-сіджанцаў яблынь, груш і т. п. У культурную праграму ўвайшлі выступленні фальклорных і іншых мастацкіх калектываў, духовага аркестра. Асаблівай папулярнасцю карысталася праграма тэатра-гульні «Скамарохі», артысты якога выступалі і на імправізаваанай эстрадзе, і сярод натоўпа, уцягваючы людзей у гульнівыя дзеянні. Рэклама кірмашу ў газетах «Вячэрні Мінск», «Известия», «Аргументы і факты», расшыраныя выстаўкі-продажы гародніны і садавіны, кулінарных вырабаў, беларускіх нацыянальных страў, менавіта ўсё гэта прывабіла людзей. Конкурс народных кірмашоў — адзін з перспектывных напрамкаў у развіцці кірмашовай культуры, таму што з'яўляецца асновай унікальнага ў сваім родзе зліцця кантракта-камерцыйнага і агульнанароднага кірмашоў, сродкам задавальнення матэрыяльных і духоўных патрэб людзей усіх сацыяльных катэгорый.

У апошнія пяць гадоў на айчынным рынку, як адзначаюць даследчыкі, паралельна з адраджэннем кірмашовага руху адбывалася станаўленне і біржавых структур. Маючы, на першы погляд, схожыя функцыі, гэтыя камерцыйныя структуры, тым не менш, займалі зусім розныя эканамічныя нішы. У краінах з адрэгуляванай эканомікай біржа ў якасці прадаўца сыравінай першай узаемадзеінічае з вытворцамі тавару. У сваю чаргу вытворцы

Замежныя госці

шукаюць пакупніка, аптковыя базы, спецыялізаваныя магазіны, экспертна-імпартныя фірмы і т. п. Айчынныя ж фірмы прымушаны былі выступаць у выглядзе даволі складаных кангламерацый, сумяшчаючых рысы вышэй-пералічаных структур. Зараз знойдзены найбольш аптымальны варыянт: свайго пакупніка прадавец знаходзе на спецыялізаваным кірмашы, напрыклад, па мэблі, хіміі, таварам народнага спажывання і г. д.

Параўноўваючы характар работы на біржах і кірмашах, нельга не ўлічваць наступныя асаблівасці. Удзел у кірмашах з'яўляецца адным з неабходных этапаў выпрацоўкі стратэгіі паводзін вытворцы, т. е. прадавец, выстаўляючы свой тавар, клапаціцца аб яго рэалізацыі. Многія вытворцы прапануюць зусім новыя мадэлі, яшчэ не

Выстаўка-продаж —
гэта дыялог прадаўца з пакупніком

ўкаранёныя ў масавую вытворчасць. Мэта кірмашу — атрымаць водгукі пакупнікоў, заключыць дагаворы паставак, правесці своеасаблівыя маркетынжавыя даследаванні цаны, якасці, дызайну тавару, абмяняцца вопытам з іншымі вытворцамі. У ходзе кірмашу вырашаецца задача наглядна прадэманстраваць і як мага хутчэй і даражэй прадаць тавар.

На пачатку 90-ых гг. беларускія прадпрыемствы рэалізоўвалі свой тавар толькі праз мясцовыя біржы, дапускаючы тым самым стратэгічную памылку. Дастаткова прааналізаваць работу беларускіх бірж за красавік 1992 г. (агульная сума здзелак складала 60 млн. рублёў) з

трохдзённым Мінскім універсальным міжнародным кірмашом, эфектыўнасць якога была ў 35 разоў больш.

Аб устойлівай папулярнасці Мінскага міжнароднага універсальнага кірмашу гавораць і працэнтныя суадносіны пастаянных кліентаў ад агульнай колькасці ўсіх удзельнікаў, а таксама рост удзельнікаў сярод дзяржаўных прадпрыемстваў, якія на тым жа кірмашы дасягнулі 55 працэнтаў усіх экспанентаў. «Між іншым, на адбыўшыхся раней кірмашах дзяржаўныя прадпрыемствы чамусьці пасіўнічалі. Але часы крута змяніліся. Цэны на тавары і паслугі дзяржаўнага і кааператыўнага, або камерцыйнага сектараў калі не зраўняліся, то адрозненне стала нязначнае. Гэтыя абставіны не маглі не змяніць і іх адносіны да кірмашоў»¹.

Самы буйны кантрактова-камерцыйны кірмаш у Беларусі адбыўся 8—10 красавіка 1992 г. у Мінску. У ім прынялі ўдзел прамысловыя і сельскагаспадарчыя прадпрыемствы, Глаўснабы, камерцыйныя цэнтры, навукова-даследчыя ўстановы, арэндныя калектывы, закупачныя, пасрэдніцкія і брокерскія канторы, рэгіянальныя саюзы прадпрымальнікаў, кааператывы, малыя і сумесныя прадпрыемствы, замежныя фірмы, т. е. усе прадпрыемствы ўласнасці. Да гэтага кірмашу праявілі інтарэс 1122 бізнесмена з усіх краін СНД, дзяржаў Балтый, а таксама з Польшчы, Германіі, Бельгіі, Швейцарыі, Іспаніі, Індыі, Кітая — усяго больш чым за 30 краін.

Тут экспанаваліся: лес і папера, метал і металічны пракат, легкавыя і цяжкавагавыя аўтамабілі, будматэрыялы і электроніка, медыкаменты і аўтазапчасткі, адзенне, абутак, прадукты харчавання, біжутэрыя, мастацкія вырабы з керамікі і саломкі і г. д.

---

¹ О. Билан. Быть ли акционерному обществу «Белорусский кирмаш» // Республика. 1992. 2 красавіка.

Прапануе Мінская фабрыка мастацкіх вырабаў

На працягу таргоў інфармацыйны адрдзел кірмашу прадстаўляў камерцыйную інфармацыю аб таварах і паслугах, а таксама даведкі аб удзельніках. У каардынацыйным цэнтры па рабоце з замежнымі ўдзельнікамі спецыялісты ў галіне міравога рынку давалі кансультацыі аб сярэднеміравых узроўнях цэн на розныя тавары і паслугі, дапамагалі складаць кантракты, афармляць пратаколы аб намерах, запоўніць грузавую мытную дэкларацыю. Радыецэнтр пастаянна трансляваў рэкламныя ролікі і аб'явы вытворцаў. Праводзіліся прэзентацыі замежных і савецкіх прадпрыемстваў. На кірмашы працавалі тэлефакс, ксеракс, міжнародны тэлефон.

За тры кірмашовыя дні 650 прадпрыемстваў заключылі 300 дагавораў на суму 3,5 мільярда рублёў. Самы

Ствараючы цудоўны настрой

буйны дагавор — на рахунку беларуска-германскага сумеснага прадпрыемства «Рахако» і райпрадгандлю Бухары. Адна з буйнейшых фінансавых, гандлёвых і вытворчых кампаній Індыі — «Сіфка» прапанавала шляхам паставак сыравіны і абсталявання для харчовай прамысловасці, касметыкі, іншай прадукцыі вырашыць праблему інвестыцыйнага доўга дзяржавам, якія ўваходзілі ў СССР, а таксама адкрыць сумесныя прадпрыемствы, закупліваць прадукцыю, выпушчаную ў Беларусі.

Як і на ўсіх кірмашах свету, на мінскіх універсальных кірмашах назіраецца тэндэнцыя дэфіцыту пакупніка. У Беларусі гэта тлумачыцца наступным: з ростам сабекошту тавараў і іх канчатковай цаны многія прадпрыемствы, сярод якіх большасць дзяржаўных, аказаліся неплаце-

жаздольнымі. Таму ў гэтым плане адбыўся пералом у карысць камерцыйных структур, якія знаходзілі крэдыты і хутчэй пускалі капітал у абарот. Як паказала практыка, не дзяржаўныя, а менавіта малыя і прыватныя прадпрыемствы сталі асноўнымі ўдзельнікамі Мінскага кірмашу вясной 1992 г. Аб'ём здзейсненых прыватнымі структурамі дзелак і заключаных дагавораў пераважаў дзяржаўныя па ўсіх паказчыках у некалькі разоў. Адсюль галоўная мэта Мінскага універсальнага кантрактовага кірмашу — не столькі купля-продаж, сколькі наладжванне гарызантальных сувязяў паміж рэгіёнамі і рэспублікамі, заключэнне ўзаемавыгадных кантрактаў.

Удзельнікі «Мінскага кірмашу. Вясна 1992 г.» адзначалі высокую арганізаванасць і добрае абслугоўванне універсальных таргоў. У значнай ступені гэтаму спрыяла і разнастайная культурная праграма, якую падрыхтаваў культурны цэнтр, створаны дырэкцыяй «Мінскага кірмашу». Вялікае ўражанне на ўсіх зрабілі ўрачыстае адкрыццё і закрыццё кірмашу, што правёў фальклорны ансамбль «Валачобнікі» Беларускага ўніверсітэта культуры. Свае дзелавыя сустрэчы бізнесмены працягвалі на семінары «Арганізацыя і фінансава-эканамічныя аспекты дзейнасці», а таксама ў бізнес-клубе, дзе ў нязмушаных умовах яны абмяркоўвалі вынікі перагавораў, намячалі перспектыву, ды й проста маглі адпачыць.

Міжнародны «Мінскі кірмаш» карыстаецца высокім аўтарытэтам сярод бізнесменаў многіх краін, таму вопыт фірмы вывучаецца рознымі рыначнымі структурамі рэспублікі.

Адсутнасць цывілізаванага валютнага заканадаўства Беларусі, вялікія дзяржаўныя падаткі, прымітыўны мытны рэжым, калі тавары затрымліваюцца на мяжы па некалькі дзён, — скарачаюць аб'ём продажу тавараў за межы рэспублікі і негатыўна адбіваюцца на іміджы нашай краіны.

У мінулых стагоддзях на Беларусі было некалькі міжнародных кірмашоў. Нават у далёкіх краінах ведалі аб кірмашах Мінска і Зэльвы, Свіслачы і Гомеля, а купцы сваёй фінансавай дзейнасцю ўмацоўвалі эканамічнае і духоўнае жыццё гарадоў. Напрыклад, у канцы XIX—пачатку XX ст. магілёўскія кірмашы давалі ў бюджэт губерні да трэці фінансавых паступленняў.

І сёння кірмашы аказваюць вялікі ўплыў на развіццё гандлю, ажыўляюць, падтрымліваюць эканоміку рэгіёнаў, станоўча ўздзейнічаюць на інфраструктуру гарадоў. Кірмашы, выстаўкі-продаж могуць істотна палепшыць работу сферы абслугоўвання, гасцініц, транспарту, турызму.

Адрадзіўшыся на палескай зямлі, у маленькім Століне, беларускі кірмаш шырыцца і набірае сілу. Увасобіўшыся ў розныя формы, ён падараваў народу свята рамёстваў, спецыялізаваныя таргі Мінска, таргі этнічных груп Гродна, стаў асновай восеньскага свята «Пакровы», даў свету унікальны Мінскі кірмаш, які з'яднаў у адно цэлае кантрактова-камерцыйны і агульнанародны кірмашы.

ПОЗІРК У БУДУЧЫНЮ

У 1993—1995 гг. кірмашовая культура Беларусі развівалася ў двух напрамках: кантрактова-камерцыйныя кірмашы-выставы, штогоднія святочныя гандлі, прымеркаваныя да пэўных падзей у грамадскім і духоўным жыцці рэспублікі.

Новай праявай станаўлення кірмашоў гэтага перыяду стала арганізацыя спецыялізаваных выставак-таргоў. Пачынаючы з 1993 г. у Беларусі пачаўся сапраўдны выставачны бум, які, несумненна, перашкаджаў далейшаму развіццю кірмашовага руху. У гэты від бізнесу з прычыны, як мяркуюць, вялікіх прыбыткаў, былі ўцягнуты дзесяткі

У Мінску свята

сярэдніх і малых фірм, якія самастойна ладзілі «разавыя» салоны з «разавымі» партнёрамі, звычайна замежнымі. Таму патэнцыянальныя кліенты літаральна губляліся перад узнікшым мноствам рэкламуемых экспазіцый, тэматыка і тэрміны правядзення якіх нярэдка супадалі. У выніку вырастаў толькі кошт арэнды выставачай плошчы. Пры гэтым дадзеная з'ява ніяк не садзейнічала развіццю здаровай канкурэнцыі, паколькі арганізатары не імкнуліся да спецыялізацыі ў дадзенай галіне, а атрымаўшы разавы даход (пры мінімальнай эфектыўнасці мерапрыемстваў) уступалі «даходнае» месца новым канцэсіянерам.

У 1993 г. у Беларусі вызначалася выставачная кампанія «Экспасервіс», якая стала праводзіць мэтанакіраваную палітыку ў арганізацыі спецыялізаваных таргоў. З 30 лістапада па 3 снежня 1993 г. гэтая кампанія наладзіла

На праспекце Машэрава

ў Мінску першы ў Беларусі фестываль міжнародных выставак-кірмашоў, у рамках якога ў выставачным комплексе «Мінскэкспа» былі размешчаны Міжнародны салон «Сучасны офіс і банкі» і Міжнародны універсальны кірмаш «Балтэкспа», у Палацы мастацтваў Міжнародны кірмаш «Усё для дома» і Мінскі перадкалядны кірмаш. Разам на выставачных комплексах працавала 500 экспанентаў з Беларусі, а таксама краін блізкага і далняга замежжа. Але найбуйнейшай гандлёвай дзеяй, тавараабарот якой склаў 180 мільярдаў рублёў, працягваў заставацца «Мінскі кірмаш «Восень-93», які атрымаў міжнародны серты-

Урачыстае адкрыццё восеньскага кірмашу 1994 г.

фікат якасці і ўпершыню адбыўся пад эгідай Міжнароднага саюза кірмашоў і выставак. У гэтым мерапрыемстве прынялі ўдзел усе краіны СНД, Балтыі, Польшчы, Германіі, Чэхіі, Іспаніі, Італіі, Бельгіі, Канады. Усяго 20 краін прадстаўлялі 250 экспанентаў.

Сапраўднай дамінантай свята стаў традыцыйны конкурс народных кірмашоў, у якім прынялі ўдзел усе раёны горада. Шматлікіх пакупнікоў вабілі да сябе гандлёвыя плошчы каля Палаца спорту, універсамаў «Серабранка», «Талін», «Валгаград», універмага «Беларусь», Палаца культуры і адпачынку чыгуначнікаў, на Камароўскім рын-

Кірмашовыя айцы

ку, плошчы Калініна і на бульвары Трактарабудаўнікоў. Тут быў наладжаны продаж насельніцтву сельскагаспадарчай прадукцыі, тавараў гандлёвых прадпрыемстваў і грамадскага харчавання не толькі з Беларусі, але і з Малдовы, Украіны і іншых рэгіёнаў. Разам з тым ішоў сустрачны гандаль харчовымі і прамысловымі таварамі, працавалі буфеты, быў арганізаваны школьны базар, прадстаўлены вырабы навучэнцаў прафтэхадукцыі, прапанавалася прадукцыя Белкаапсаюза, мясакамбінатаў Мінскай вобласці, запрашалі да сябе рады садавіны і гарод-

Апошнія прыгатаванні

ніны, рады народных промыслаў мастакоў і калекцыянераў, кіёскі ўласных прадпрымальнікаў.

Конкурс народных кірмашоў стаў вялізарнай арэнай народных талентаў. На Першым Кірмашовым Фестывалі Фальклорнага Мастацтва сваімі святочнымі нумарамі глядачоў парадавалі ўдзельнікі 87 творчых калектываў з Мінска і Мінскай вобласці, Віцебска, Полацка, Гомеля, Баранавіч, Пінска, Гродна. З дзелавымі прапановамі на ўніверсальны Мінскі восеньскі кірмаш звярнуліся 260 прадстаўнікоў замежных краін.

Значнай падзеяй кірмашовага руху Беларусі з'явіўся калядны кірмаш-шоу, арганізаваны ў 1994 г. выставачай кампаніяй «Экспасервіс». Больш за сто прадпрыемстваў і фірм было запрошана на гэты кірмаш, дзе ўдзельнічалі фірмы, якія вырашылі знізіць цэны на свае тавары

Багаты выбар

і паслугі, многія прадавалі сваю прадукцыю са скідкай ад 5 да 40 працэнтаў. Менавіта такі падыход да перадсвяточнага гандлю вызначаў мнагалюддзе ў «Мінскэкспа». Тут можна было набыць сувеніры, вырабы мастацкіх промыслаў, прадукты харчавання, тавары для дома, парфуму, абутак і адзенне розных фірм.

Аднак мінчан вабіла сюды не толькі магчымасць зрабіць пакупкі, але і з густам складзеная культурная праграма. На працягу ўсіх дзён таргоў раніцай і вечарам выступалі творчыя калектывы. Многія здзіўляліся прыгажосці і непаўторнасці харэаграфічных малюнкаў ансамбля старажытнага танца «Менуэт». Для замежных гасцей сапраўдным адкрыццём з'явіўся спектакль беларускага тэатра лялек

Весяліся, народ

«Батлейка». Свае канцэртывы давалі фальклорны ансамбль «Крупіцкія музыкі», ансамбль танца «Лявоніха», ансамблі сучаснага і класічнага танца, клуб танцавальнай аэробікі «Эдэм», маладзёжны эстрадны аркестр, дзіцячыя і дарослыя самадзейныя калектывы, камерны аркестр Дзяржтэлерадыё. Агенцтвы мадэлей рабілі паказы моднага адзення, якое можна было набыць пасля дэманстрацыі.

Цікава, што гэты кірмаш-шоу «Экспасервіс» праводзіў без усялякага прыбытку для сябе, проста дапамог роднаму гораду правесці свята, зрабіў мінчанам своеасаблівы навагодні падарунак.

У інтарэсах далейшага развіцця выставачнай справы ў рэспубліцы было створана выставачнае грамадства «Эк-

Ля духмянага кандытарскага прылаўка

спафорум», якое планава і мэтанакіравана займаецца ўкараненнем кірмашовай культуры ў нашай краіне. Для іншых выставачных кампаній, фірм і ўстаноў можа служыць узорам тэматычная разнастайнасць і прадуманасць мерапрыемстваў «Экспафорума». Пэўны інтарэс прадстаўляе «Мінскі кірмаш — жанчынам», арганізаваны выставачнай кампаніяй «Экспафорум» у 1995 г. (з 1 па 6 сакавіка). Ён адбыўся як вялікае святочнае шоу, дзе акрамя гандлёвых арганізацый былі прадстаўлены калекцыі цэнтра моды, трыкатажнага аб'яднання «Алеся», прыватных фірм «Эксклюзіў Т.С.І.», «Кантакт». Наведвальнікі змаглі ацаніць творчыя калекцыі вядучых дызайнераў рэспублікі, паслухаць вядомых артыстаў і музыкантаў. Завіталі на кірмаш і ўладальнікі гран-пры заходнепалескага фестывалю песні «Етвызь».

Вясковыя спявачкі

Не толькі пабачыць, але і купіць падарункі жанчынам, паслухаць саветы спецыялістаў, мадэльераў, касметолагаў, візажыстаў і харэографаў, атрымаць кваліфікаваную кансультацыю і добра адпачыць — вось такая палітра кірмашу, які напярэдадні веснавога свята стаў сапраўднай падзеяй у жыцці горада. 120 фірм з Беларусі, Расіі, Украіны, Літвы, Балгарыі, Чэхіі, Польшчы даказалі, што ў складаных эканамічных умовах ініцыятыва прадпрыемальнікаў шукае і знаходзіць шляхі выхаду з крызісу. Кірмаш становіцца яшчэ і своеасаблівым клубам, аб'яднаннем тых, хто смела ўваходзіць у рынкавыя адносіны.

Кірмашы і выстаўкі Беларусі пачынаюць актыўна ўдзельнічаць у ажыўленні гаспадарчых і гандлёвых кантактаў беларускіх прадпрыемстваў, садзейнічаць развіццю нацыянальнага рынку. Расце і прафесіяналізм арганізацый, якія займаюцца выставачным бізнесам.

Цёплыя колеры восені

На сучасным этапе неабходна каардынацыя выставачна-кірмашовай дзейнасці Беларусі, знішчэнне дэмпінга і іншых відаў недабрасумленнай канкурэнцыі паміж выставачнымі кампаніямі, каардынацыя тэрмінаў правядзення і тэматыкі выставак-кірмашоў. Важным накірункам развіцця кірмашовага бізнесу з'яўляецца арганізацыя беларускіх экспазіцый на замежных кірмашах. Ужо вядуцца перамовы аб правядзенні такіх экспазіцый на выставах-гандлях Польшчы, Балгарыі, Чэхіі, Венгрыі, Славакіі, Македоніі, Ізраіля, Грэцыі. Створана сумесна беларуска-германскае прадпрыемства «Беларускі цэнтр міжнароднага гандлю», якое займаецца будаўніцтвам у Мінску новага кірмашовага комплексу каля «Мінскэкспа».

Геапалітычнае становішча Беларусі вызначае ўзрастаючую ролю выставачных мерапрыемстваў у адраджэнні эканомікі нашай дзяржавы, аднаўленні гаспадарчых су-

вязей паміж прадпрыемствамі, выхаду айчыннай прадукцыі і тэхналогій на знешні рынак.

Пры гэтым трэба памятаць, што кожны кірмаш Беларусі меў своеасаблівыя рысы, свой каларыт. Тлумачыцца гэта спецыялізацыяй гандлю пэўных рэгіёнаў, этнічным і сацыяльным складам удзельнікаў, традыцыямі і звычкамі, спецыфічнымі гандлёва-гульнёвымі дзеямі і забавамі нават стравамі і вырабамі народных рамёстваў, уласцівымі кожнай мясцовасці.

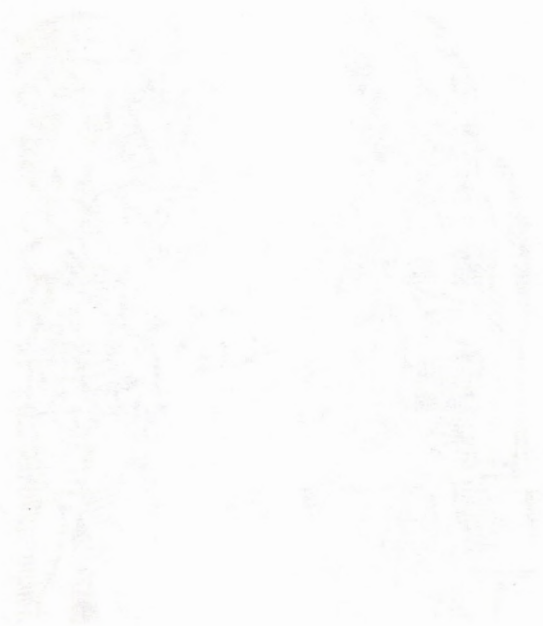
Крочыць па беларускай зямлі штогодні святочны гандаль, захоўваючы і развіваючы гандлёва-гульнёвыя традыцыі продкаў, узбагачаючы сябе творчым вопытам іншых народаў, крочыць, каб прынесці ў кожную хату матэрыяльнае і духоўнае багацце, створанае рукамі і розумам чалавека.

У добры шлях, беларускі кірмаш!

ЯК ВЕСЯЛІЦЦА
НА КІРМАШЫ

PLU 0100 2 79
11 12 42 AM

ВАКОЛ КІРМАШУ

ПРЫКАЗКІ І ПРЫМАЎКІ

*Па матэрыялах фальклорных экспедыцый
на Беларусі ў 1976—1990 гг.*

Дзе Андрэй і Тамаш — там цэлы кірмаш.
Усё ён кірмашуе, пакуль грошы за пазухай чую.
Які купец, такі і тавар.
Ніхто не знае, як купец купляе.
Без меры няма веры.
Калі купіць — сам ідзі, калі прадаць — бабу пасылай.
Якія грошы, такі і тавар.
Таргаваць таргавалі, а купляць не куплялі.
Што ж тут таргаваці, калі няма чым аддаці.
Мілы мой цару, ні грошы, ні тавару.
На кірмашы што хочаш брашы, а пра барышы маўчы.
Шынок мужыка губіць.
Шынок пры дарозе, цягні, што ў возе.
Купляць не куплялі, толькі час змарнавалі.
Мяняй, мяняй, п'яны будзеш.
Твае грошы — мой тавар.

Як паехаў той рок на кірмаш, то і сядо́дня нямаш.
У торгу гневу няма.
Без злодзеяў кірмаш не живе.
Які купец, такі і прадавец.
Абы тавар, купец будзе.
Абы купец, тавар ёсць.
Кожны купец свой тавар хваліць.
Бачылі вочы, што куплялі, а цяпер плачце, хоць па-
вылазце.

Не купляй ката ў мяшку.
Калі не заплаціў, то не трэ́ба есці.
Не ганячы, не купіш, не хвалячы не прадасі.
Бяры на веру, пішы на сцену.
Ехаў тавар купляць, трэ́ба было грошы браць.
Вачыма месца не закупа́ш.
Сёння не на тваім рынку торг.
Добры тавар сам сябе хваліць.
Што за Дзяні́са — прадаў сабаку за лі́са.
Чаго не купляць — таго не шкадаваць.
З сваёй цаной на кірмаш не прыедзеш.
Дзесяць раз мерай, пакуль адрубі́ш.
Купіў бы сяло, ды грошай гало.
З прыбытку галава не баліць.
Мы за свае грошы ўсюды хорошы.
Над сваім таварам усяк панам.
За што купіў, за тое і прадаў.
За морам цялушка палушка, ды руб перавозу.
Дараванаму каню ў зубы не глядзяць.
Сказана — звязана.
За спрос не б'юць у нос.
Купіць, не купіў, а патаргава́цца можна.
Барышны хорошы на чужыя грошы.
З худым таварам нечага тыка́цца на торг.
Важыш на рыбку, важ і на юшку.

У карчме і ў бане ўсе роўныя дваране.

Першага торгу ніколі не мінай.

Не хапайся з козамі на торг: і коз прадасі, і грошы праясі.

Дорага — міла, дзёшава — гніла.

Хоць нарадзі, а даўгі аддай.

Як пана нямаш, дык і кірмаш.

Калі не верыш, нам, то пашчупай сам.

Не спяшы на торг, а спяшы з торга.

За вялікім барышом не ганіся, а маленькі барышок — кладзі яго ў мяшок.

Прамяняў быка на індыка.

Баш на баш — прыдачы нямаш.

Не там траціш, дзе прадаеш, а там, дзе купляеш.

На гандлі, на кірмашы весяліся ад душы.

На кірмашы гандлюй, ды за злодзеям пільнуй.

Калі тавар харошы, будуць добрыя грошы.

Гандлюй — не злуй.

На кірмашы злавацца — без пакупніка застацца.

На кірмашы не даражыся, цаны сярэднй дзержыся.

Калі думаеш ежу купляць, трэба яе пакаштаваць.

У карчме для рота знойдзеца работа.

У карчме добра гуляць, калі грошы ў кішэні звіняць.

Калі добрага каня маеш, на кірмашы прыз атрымаеш.

Пайшлі ногі ў скокі, на кірмашы — скамарохі.

Глядзі дзевак на кірмашы, можа знойдзеш для душы.

Будзе вока як кока, не заглядай у чарку глыбока.

На таргу музыка грае, на забавы запрашае.

ПЕСНІ АБ КІРМАШЫ, РЫНКУ, ТАРГАХ

«АБ КІРМАШЫ БАЮЧЫ»

Свяці, свяці сонейка
Каб было нам цёпленька,
Ай, люлі-люлі, люленькі-люлі.

Пад хаткаю седзячы,
Лусту хлеба дзержачы,
Ай, люлі-люлі, люленькі-люлі.

Песенькі спяваючы,
Аб кірмашы баючы.
Ай, люлі-люлі-люлі, люленькі-люлі.

«У НЯДЗЕЛЮ НА КІРМАШ»

У нядзелю на кірмаш
Я ж паеду гандляваці,
Ой, гандляваці, гандляваці,
Сваю працу ўслаўляці.

Як прыеду на кірмаш
Буду я тавар наш,
Добрым людзям прадаваці,
Ды і грошыкі збіраці.

Пасля гандлю я пайду,
Сваёй жонцы я куплю
Хустку, боты і фартух,
Завушніцы і спадніцы.

«ОЙ, ПАЙДУ Я ДА МЕСТА»

Ой, пайду я да места,
Куплю сабе курачку,
А курачка, ходзячы, ту-ру-ру.

Ой, пайду я да места,
Куплю сабе качачку,
А ў качачкі ножкі плоскі,
А курачка, ходзячы, ту-ру-ру.

Ой, пайду я да места,
Куплю сабе бурачку,
А бурачка бур-бур-бур,
А ў качачкі ножкі плоскі,
А курачка ту-ру-ру.

Ой, пайду я да места,
Куплю сабе авечачку,
Авечачка ме-ме-ме,
А бурачка бур-бур-бур,
А ў качачкі ножкі плоскі,
А курачка, ходзячы, ту-ру-ру.

«ПАЕДЗЕМ МЫ, ЖОНАЧКА, НА ЯРМОЛАК ГУЛЯЦЬ»

Паедзем, мы жоначка, на ярмолак гуляць,
Будзем мы, жоначка, хазяйства нажываць,
Купім мы, жоначка, курачку сабе.
Эх, курачка па сенечках пахаджвае.
Тра-ля-ля, тра-ля-ля.
Эх, курачка па сенечках прахаджвае.

Паедзем мы, жоначка, на ярмолак гуляць,
Будзем мы, жоначка, хазяйства нажываць,

Купім мы, жоначка, вутачку сабе.
Эх, вутачка ге-ге-ге-ге,
А курачка па сенечках пахаджвае.
Тра-ля-ля, тра-ля-ля.
Эх, курачка, па сенечках прахаджвае.

Паедзем мы, жоначка, на ярмолак гуляць
Будзем мы, жоначка, хазяйства нажываць,
Купім мы, жоначка, гусачку сабе.
Эх, гусачка ска-ска-ска-ска,
А вутачка ге-ге-ге-ге,
А курачка па сенечках пахаджвае,
Тра-ля-ля, тра-ля-ля.
Эх, курачка па сенечках пахаджвае.

Паедзем мы, жоначка, на ярмолак гуляць,
Будзем мы, жоначка, хазяйства нажываць,
Купім мы, жоначка, дзюсачку сабе.
Эх, дзюсачка дзю-дзю-дзю-дзю,
А гусачка ска-ска-ска,
А вутачка ге-ге-ге-ге,
А курачка па сенечках пахаджвае,
Тра-ля-ля, тра-ля-ля.
Эх, курачка па сенечках пахаджвае.

Паедзем мы, жоначка, на ярмолак гуляць,
Будзем мы, жоначка, хазяйства нажываць,
Купім мы, жоначка, індзюсачку сабе.
Эх, індзюсачка кэ-кэ-кэ-кэ,
А дзюсачка дзю-дзю-дзю-дзю,
А гусачка ска-ска-ска-ска,
А вутачка ге-ге-ге-ге,
А курачка па сенечках пахаджвае,
Тра-ля-ля, тра-ля-ля.
А курачка па сенечках пахаджвае.

«НАША БАБАЧКА ПІРАГІ ПЯКЛА»

Наша бабачка пірагі пякла,
А ў панядзеляк мўку сеяла,
А ў аўторак ваду грэла,
А ў сераду дзяжу чыніла,
А ў чацверг жа дзяжу кісліла,
А ў пятніцу дзяжу мясіла,
А ў суботу ў печ садзіла,
А ў нядзелю умывалася,
На кірмаш збіралася.

«ХТО НА СТАЁНЦЫ ЗАЗВОНІЦЬ»

Хто на стаёнцы зазвоніць,
Рана-рана зазвоніць,
А там Косцячка выходзіць,
Рана-рана выходзіць,
Сівога каня выводзіць,
Рана-рана выводзіць,
За ім мамачка выходзіць,
Рана-рана выходзіць.
— Куды, сыночак, паедзеш,
Рана-рана паедзеш?
— Паеду, мамачка, на кірмаш,
Рана-рана на кірмаш,
Буду выбіраці там дзевак.
Рана-рана там дзевак.

«А Ў НЯДЗЕЛЮ РАНА...»

А ў нядзелю рана
Сонейка ўсходзіць,

А мой міленькі
Кірмашову павозку гатовіць,
Тавары цяжкія
На ручаньках носіць
У павозку кірмашову,
У павозку кірмашову,
А жонцы прыгаварвае,
А жонцы прыгаварвае:
— Уставай, мілая,
Кароўкі рыкаюць,
Выпушчай цялятка,
Няхай высысаюць!
Уставай, мілая,
Коні ў стайні ржуць!
Выпушчай на вулячку,
Няхай пагуляюць!
Уставай, мілая,
Жата ўрадзіла!
Няхай родзіць,
Хоць у трубы ўецца.
А я прыеду
З кірмашу вясёлага,
Прывязу тавару
Разнастайнага.

«ПАЙШЛА, ПАЙШЛА Я, ДЗЕЎКА КРАСНА»

Пайшла, пайшла я, красна дзеўка
На кірмаш гандляваці,
Забылася я, маладая,
Да гэі, запыгтаці,
Забыла я, маладая,
Да гэі запыгтаці,

— Ці дазволіш, міла маці
Ты мне пагуляці?

— Гуляй, гуляй, красна дзеўка,
Да гэі, як гуляла,
Тапчы, тапчы ты чаравічкі,
Да гэі, як таптала,
Тапчы, тапчы ты чаравічкі
Да гэі, як таптала,
Не стой, не стой так з малойцамі,
Да гэі, як стаяла!

Бо малойцы здрадныя людзі,
Да гэі, цябе здрадзяць,
Яны тваю русую касу
Да гэі, растрапаюць,
Яны тваю русую касу,
Да гэі, растрапаюць,
Яны твае бела лічка,
Да гэі, памараюць.

«СЕЛЯЗЕНЬКА ЛЯЦІЦЬ, ЛЯЦІЦЬ...»

Селязенька ляціць, ляціць,
А вугачка крача
Пайшоў хлопчык на кірмаш,
А дзяўчына плача.

— Ой, не плач, не плач, дзяўчына,
Я назад вярнуся,
Да й на табе маладзенькай,
Ой, да ажанюся.

«А ЖОНАЧКІ — ЛЯБЁДАЧКІ»

А жоначкі — лябёдачкі
Пойдзем разам на кірмаш,
Каб усе глянулі на нас,
Праца надаела,
Сярэдзіна забалела,
Нам няволя надакучыла,
Сярэдзінка адмучыла.
Трэба танцы станцаваць,
Свае байкі расказаць,
Шмат тавараў пакупляць,
Потым хлопцаў чараваць.

«ОЙ, НЕ ШУМ ШУМІЦЬ, НЕ ДУБРОВАНЬКА...»

Ой, не шум шуміць, не дуброванька,
І не рэчка-рака цячэ,
То ідзе-гудзе наш кірмаш,
Калі спіш-ляжыш, так божа з табой,
А не спіш-ляжыш, гавары з намі,
Падыйдзі, у акно паглядзі на двор,
Калі ўбачыш нас — ідзі з намі,
А пачуеш нас — заспявай з намі,
Да нас ідзі, на наш кірмаш.

«ДОБРЫ ВЕЧАР, РАМАНЕ!»

— Добры вечар, Рамане!
— Добры вечар, васпане!
— Куды едзеш, Рамане?

- На кірмаш, васпане!
- Што вязеш, Рамане?
- Воз хлапцоў, васпане!
- Пачом хлопец, Рамане?
- Па шэлігу, васпане!
- Што так дзёшава, Рамане?
- Дзёшаў тавар, васпане!
- Добры вечар, Рамане!
- Добры вечар, васпане!
- Што вязеш, Рамане?
- Воз дзевак, васпане!
- Пачом дзеўка, Рамане?
- Па сто рублёў, васпане!
- Што так дорага, Рамане?
- Дарагі тавар, васпане!

«КУДЫ ЕДЗЕШ, РАМАНЕ?»

- Куды едзеш, Рамане?
- Ой, вір-вір, бом-бом!
- (паўтараецца пасля кожнага радка)
- На кірмаш, маспане.
  - А што вязеш, Рамане?
  - Воз дзяўчат, маспане.
  - Пачом цэніш, Рамане?
  - Па чырвонцу, маспане.
  - Куды едзеш, Рамане?
  - На кірмаш, маспане.
  - А што вязеш, Рамане?
  - Воз хлапцоў, маспане.
  - Пачом цэніш, Рамане?
  - Па талеру, маспане.

ЗАКЛІКАННЕ ГАНДЛЯРКІ- МАЛОЧНІЦЫ

— Хадзі-ка, сыноч,
Маляваны чаўнок,
К табе мамка прыйшла,
Табе есці прынясла,
Малачка й тваражку,
Падыходзь хутчэй к латку.
Хадзі-ка, дзяўчына,
Чароўная шыршына,
К табе мамка прыйшла,
Табе есці прынясла,
Малачка й тваражку,
Падыходзь хутчэй к латку.

ЗАКЛІКАННЕ ГАНДЛЯРОЎ КОНЕЙ

Стараной не абхадзі,
Паглядзі-ка малады,
Ёсць жарэбчык дарагі
І сядло лязовае.
Ёсць кабылка смаляна
У гарохава кута,
Грошыкі даставай
І коней забірай!

ЗАКЛІКАННЕ ГАНДЛЯРОЎ КУРЭЙ

Ай, куры, куры, куранятчкі,
Вашы хвосцікі, як лапатачкі,

І грабуць, і мятуць, і ў засекі нясуць,
З засека нясуць, куранятам даюць,
Кураняткі ядзяць і болей гняздзяць!

ЗАКЛІКАННЕ ГАНДЛЯРОЎ КАЖУХОЎ

А, дзевачкі, да нас, да нас,
У нас палуяркі лепш за ўсіх.
Будзеце насіць усе дзянёчкі:
У пятніцу — па суніцы,
У суботу — на работу,
У нядзелю на вячоркі,
У панядзелак — зноў на працу.

«БЫЧОК»

— Ой, да прадай, бабушка, бычка (2 р.)
Вот бычка, вот бычка, вот бычка, бычка, бычка.
— Ну якога? — Палавога.
— Ён у мяне палавы, ён у мяне дарагі:
Яго не прадам!

— Ой, да прадай, бабушка, бычка (2 р.)
— Вот бычка, вот бычка, вот бычка, бычка, бычка.
— Ну якога? — Рабага.
— Ён у мяне рабы, рабы, ён мне робіць вілы, граблі;
Ён у мяне палавы, ён у мяне дарагі:
Яго не прадам!

— Ой, да прадай, бабушка, бычка (2 р.)
— Вот бычка, вот бычка, вот бычка, бычка, бычка.
— Ну якога? — Шэрага.
— Ён у мяне шэры, шэры, зачыняе вокны, дзверы;

— Ён у мяне рабы, рабы, ён мне робіць вілы, граблі;
Ён у мяне палавы, ён у мяне дарагі:
Яго не прадам!

— Ой, да прадай, бабушка, бычка (2 р.)
Вот бычка, вот бычка, вот бычка, бычка, бычка.

— Ну якога? — Лысага.

— Ён у мяне лысы, лысы, ён памые лыжкі, місы;
Ён у мяне шэры, шэры, зачыняе вокны, дзверы;
Ён у мяне рабы, рабы, ён мне робіць вілы, граблі;
Ён у мяне палавы, ён у мяне дарагі:
Яго не прадам!

— Ой, да прадай, бабушка, бычка (2 р.)
Вот бычка, вот бычка, вот бычка, бычка, бычка.

— Ну якога? — Бурага.

— Ён у мяне буры, буры, заганяе свінні, куры;
Ён у мяне лысы, лысы, ён памые лыжкі, місы;
Ён у мяне шэры, шэры, зачыняе вокны, дзверы;
Ён у мяне рабы, рабы, ён мне робіць вілы, граблі;
Ён у мяне палавы, ён у мяне дарагі:
Яго не прадам.

«БАБА ЕВА, ДЗЕД ТАЛАШ»

Баба Ева, дзед Талаш, го-го-го,
Паехалі на кірмаш, го-го-го,
Што павезлі прадаваць, го-го-го,
Гэта трэба зрахаваць, го-го-го.
Баба пару петуноў, го-го-го,
А дзед вёз кабана, го-го-го,
Заехаўшы на кірмаш, го-го-го,
Сталі ўсё распрадаваць, го-го-го,
Пайшлі выпіць сінівар, го-го-го,

Дзед кажа: паўбутэлькі, го-го-го,
Баба, цэлую бутэльку, го-го-го,
Напіліся, наеліся ўраспдох, го-го-го,
Ледзь пралезлі праз парог, го-го-го,
Дзед сеў за пана, го-го-го,
Баба села за хурмана, го-го-го,
Пакуль баба не спала, го-го-го,
То й кабылка драпатала, го-го-го,
Як дзед з бабкай заснулі, го-го-го,
То й кабылку пацягнулі, го-го-го,
Прачыхаецца дзед, го-го-го,
Глядзь, кабылкі ўжо нет, го-го-го,
Дзед на бабу зароў, го-го-го,
— Ах ты, старая псякроў, го-го-го,
Дзе кабылку ты падзела, го-го-го,
Ці не ў кашы яе з'ела, го-го-го,
Ці не ў кашы яе з'ела, го-го-го,
Ты ж наперадзе сядзела, го-го-го.
І ў нас так бывае, го-го-го,
Што кабылка прападае, го-го-го,
Хто кабылкі не мае, го-го-го,
Пехатой дамоў шагае, го-го-го.

«БАБА ЕВА, ДЗЕД ТУМАШ»

Баба Ева, дзед Тумаш, о-го-го-го!
Паехалі на кірмаш, о-го-го-го!
Што павезлі прадаваць, о-го-го-го!
Гэта можна зрахаваць, о-го-го-го!
Дзве курыцы, кабана, о-го-го-го!
Паўасміны пшана, о-го-го-го!
Баба села прадаваць, о-го-го-го!
А дзед пайшоў мазі ўзяць, о-го-го-го!
Распрадаўшы ўвесь тавар, о-го-го-го!

Пайшлі выпіць сіневар, о-го-го-го!
Наеліся, напіліся да трыбухоў, о-го-го-го!
Ледзь пралезлі праз парог, о-го-го-го!
Дзед усеўся за пана, о-го-го-го!
А баба за хурмана, о-го-го-го!
Пакуль баба не спала, о-го-го-го!
Дык кабылка драпатала, о-го-го-го!
Як дзед з бабай заснулі, о-го-го-го!
Дык кабылку ўцягнулі, о-го-го-го!
Прачыхаецца дзед, о-го-го-го!
Глядзь, кабылкі ўжо нет, о-го-го-го!
Як на бабу ён зароў, о-го-го-го!
— Ах ты, баба, псякроў, о-го-го-го!
Дзе кабылку ты падзела, о-го-го-го!
Каб ты, баба, прапала, о-го-го-го!

«БАБКА ЕВА, ДЗЕД ТАМАШ»

Бабка Ева, дзед Тамаш, го-го-го!
Паехалі на кірмаш, го-го-го!
Што павезлі прадаваць? го-го-го!
Можна хутка зрахаваць, го-го-го!
Дзве курыцы й певуна, го-го-го!
Паўасміначкі пшана, го-го-го!
Баба села прадаваць, го-го-го!
А дзед пайшоў лекі браць, го-го-го!
А як тавар прадалі, го-го-го!
У карчомачку пайшлі, го-го-го!
Дзедка кажа: паўбутылёк, го-го-го!
Бабка кажа: паўтарачак, го-го-го!
Дзед да таго ў карчме спіўся, го-го-го!
Што аж з лавы ён зваліўся, го-го-го!
Пакуль бабка не драмала, го-го-го!
То кабылка трапятала, го-го-го!

А як бабулька заснула, го-го-го!
То кабылка не цягнула, го-го-го!
Ішоў злодзі па дарозе, го-го-го!
Забраў кабылку з воза, го-го-го!
А як дзядуля прачнуўся, го-го-го!
Ён на бабу ўзвярнуўся, го-го-го!
— А дурную тваю кроў, го-го-го!
Ён на бабу зароў, го-го-го!
Ты бутылікі захацела, го-го-го!
Дзе кабылку ты падзела, го-го-го!

«КАЦЯРЫНА І ТАМАШ»

Кацярына і Тамаш, га-га-га!
Паехалі на кірмаш, оха-ха-ха-ха!
Як паехалі ўчора, га-га-га!
То й сягоннейка няма, оха-ха-ха-ха!
Як павезлі прадаваць, га-га-га!
То й не можна распрадаць, оха-ха-ха-ха!
Зайшлі ў шынок на момант, га-га-га!
Налыкаліся ўшчэнт, оха-ха-ха-ха!
Баба дзеда за пасок, га-га-га!
Ды кульнула ў вазок, оха-ха-ха-ха!
Пакуль бабка не драмала, га-га-га!
То кабылка чапыляла, оха-ха-ха-ха!
А як бабка задрамала, га-га-га!
Кабылка ў балоце стала, оха-ха-ха-ха!
Выйшаў злодзі з пастухом, га-га-га!
Украў кабылку з хамутом, оха-ха-ха-ха!
— Ой ты, баба, ой, халера, га-га-га!
Дзе кабылку ты падзела, оха-ха-ха-ха!

«КАЦЯРЫНА І ТУМАШ»

Кацярына і Тумаш, го-го-го!
Паехалі на кірмаш, го-го-го!
А дзед узяў петуха, го-го-го!
Баба ўзяла парася, го-го-го!
І кабылячку прапілі, го-го-го!
— Ах, дзед, ты мой дзеду, го-го-го!
На чым я дамоў заеду, го-го-го!
— А дзед бабу запражэ, го-го-го!
Баба дамоў завязе, го-го-го!
Дзед бабу пугай лупяне, го-го-го!
А баба вышэй падбрыкне, го-го-го!

«АХ, БЫСІНЬКА, МОЙ БЫСІНЬКА»

Ах, бысінька, мой бысінька,
Залатая твая лысінка,
А ў быка не бычыны стан,
А ў галуба галубіны калтан,
Ах ты, Хвеня, Хвенюшка,
Старадаўняя купечаска жана,
Пайдзем мы, Хвеня, на таржок,
Купім мы пенечкі пудок,
Саў'ем мы вяровушку,
Круценьку, пазалацісценьку,
Возьмем мы быка за рогі,
Павядзём мы быка на торгі,
Сталі бысіньку пашчупываці,
Сталі дзенежкі пастуківаці.

**«ОЙ, ТАМ, НА ТАРГУ,
НА БАЗАРЫ...»**

Ой там, на таргу, на базары,
Жонкі мужыкамі таргавалі.
Як прыдзецца да ладу,
То я свайго павяду да й прадам.

Ой, з ніт матузка ісукала,
Узяла свайго чалавека, залыгала.
Да й павяла на базар,
Да церніцы прывязала.

Як наехалі таргавалі,
Як наехалі таргавалі,
Сталі думаць і гадаць,
Што за тога мужа даць.

А за майго мужа трэба даці,
А за майго мужа трэба даці:
Пару коней вараных
Да й сто рублёў залатых.

А я стала, падумала,
А я стала падумала:
З коньмі трэба вадзіцца,
З грошмі трэба насіцца.

З коньмі трэба вадзіцца,
З грошмі трэба насіцца.
А мой мілы чарнабрывы,
Да работы не лянівы —
Ён для мяне знадабіцца.

Ён пасее, паарэ,
Не для каго, для сябе.
А мой мілы, сэрданька,
Пажалею я цябе! (Не прадам!)

«ОЙ, НА КІРМАШЫ Ж НА ТЫМ»

Ой, на кірмашы ж на тым,
Ды мужык каня прадаваў,
Добры конь, удалы,
Ніхто за яго цаны не даваў.

Ой, на кірмашы ж на тым
Другі мужык барана таргаваў,
Добры баран, спраўны,
Ніхто за яго цаны не даваў.

Ой, на кірмашы ж на тым
Ды дзяўчына малада,
Ды дзяўчына малада
Увесь дзень стаіць адна.

Ці адна, ці не адна —
А на руках яе дзіця,
А на руках яе дзіця,
А ў вачах яе сляза.

— Ой, дзяўчыначка мая,
А чаму ж не весяла?

— А таму не весяла,
Што маці родна не пускае.

Не пускае родна маці
У хату сваю з дзіцяцем
Кажэ маці — у падоле
Я дзіця ёй прынясла

Я дзіця ёй прынясла,
Да каб пайшла ды прадала,
Я дзіця ёй прынясла,
Да каб пайшла, ды прадала.

Ой, на кірмашы ж на тым
Ды дзяўчына сваю дзяціну прадавала,
Прадавала шкадавала,
Яе слязамі палівала.

«СТУКАЛКА- ГРУКАЛКА»

Пайшоў дзед на базар
Люльку прадаваці,
Як дазналіся мужыкі,
Ды сталі ругаці.

Стукалка-грукалка,
Барабалка-гукалка,
Сама грае, сама б'е,
Сама песенькі пле.

Хацеў люльку прадаць,
Каб і не курыці,
Як дазналіся мужыкі —
Хацелі пабіці

Стукалка-грукалка,
Барабалка-гукалка,
Сама грае, сама б'е,
Сама песенькі пле.

Як пачаў ён уцякаць
Праз усе гароды,
Зачапіўся за гарбуз —
Нарабіў там шкоды.

Стукалка-грукалка,
Барабалка-гукалка,
Сама грае, сама б'е,
Сама песенькі пле.

«ПАРА ДАМОЎ З КІРМАСШУ»

Пара дамоў з кірмашу,
Халодная раса пала,
Халодная раса пала,
Цёмная ночка стала.

Ой, пара дамоў, пара,
Ужо пара мінаецца,
А свята кірмашовае
Не заканчваецца.

А ў мяне дома не мамачка,
А ў мяне дома свякраватка
Не скажа, што прадавала,
А скажа, што гуляла

Не скажа, што прадавала,
А скажа, што гуляла,
Не скажа, што ўмарылася,
А скажа, што лянілася.

Ужо пара дамоў, пара,
Ужо пара спарылася,
Ужо пара спарылася,
Я дамоў спазнілася

Да пара дамоў з кірмашу,
Хопіць гандляваці,
Трэба грошы падлічыць,
Ды да хаты падкаціць.

«А ПАЙШОЎ КАЗЁЛ У ГАРОД»

А пайшоў казёл у гарод,
Паламаў казёл лук-часнок.
Вазьму казла за рогі,
Павяду казла на таржок.
Прадала казла на таргу,
Яна прасіла тры рублі,
А ў прыдачу тры кані;
Прыйшла дамоў — скаялася,
Што дзёшава аддала.

«ОЙ, Я ВЧЭРА НА КІРМАСУ БУВ»

Ой, я вчэра на кірмашу був,
Я сёгодня на кірмашу був
— А хто ж тобі, да мій мілэнькі,
Да обідаць подносяв?

— Подносяла дівчына,
Подносяла рыбчына,
Чорнява ды бялява
Да галубка мая.

— Ой, я вчэра продавав,
Я сёгодня продавав
— А хто ж тобі, да мой мілэнькі
Лычыць гроші памагав?

— Помогала дівчына,
Помогала рыбчына,
Чорнява да бялява
Да галубка мая.

«ЧАМУ НЕ БЫЎ?»

— Ой, чаму не быў,
Чаму не прыбыў,
Хлопец на кірмаш?
Ці дома не быў,
Ці каня не меў,
Ці маці не пусціла?

— А я дома быў
Коніка карміў,
Мяне маці выпраўляла.
А ў мяне сястра,
Лет не дарасла,
Яна ж мяне не пусціла.

— Не едзь, братнейка,
Не едзь, родненькі,
Не едзь на кірмаш:
Там ты увап'ешся,
З каня звалішся,
З хлопцамі пасварышся.

Ай, людзі будуць
Усе прымячаці,
Для цябе смяяціся,
Ай, чэята сын,
Кастусь-п'яніца,
Ды Лявонаў сыночак!

ГАНДЛЁВА-ГУЛЬНЁВЫЯ АТРАКЦЫЁНЫ

«ПАЛЕСКАЯ РЫБАЛКА»

Запісалі Б. В. Каралёў і П. А. Гуд у 1983 г. у Пінску ад мясцовых жыхароў К. Ф. Невядомскага (1911 г. н.) і У. У. Баравікова (1902 г. н.).

«Палескую рыбалку», як адну з форм гандлёва-гульнёвага дзеяння, у старадаўнія часы ладзілі на кірмашах Пінска, Століна, Турава, Жыткавіч, Кажан-Гарадка Лунінецкага раёна.

Змест: у драўляны чан з вадой запускалі жывую рыбу. Удзельнікі, заплаціўшы пэўную суму грошай (заўсёды невялікую), рыхтаваліся да рыбалкі. Адначасова ў атракцыёне маглі ўдзельнічаць да двух дзесяткаў чалавек. У час гульні ім дазвалялася або стаяць з краю чана, або залазіць прама у чан, але лавіць рыбу яны павінны былі толькі голымі рукамі.

Па свістку арганізатара атракцыёну гульцы пачыналі лавіць рыбу. Тэрмін — толькі 5 секунд, якія ўсе гледачы лічылі хорам. Каб злавіць рыбіну за гэты кароткі час, трэба было праявіць нямала кемлівасці, рашучасці, сілы і хуткасці. Усё што зловіш — тваё! Некаторыя гульцы стваралі своеасаблівыя кааператыўныя саюзы: адзін з іх залазіў у чан і гнаў рыбу ў другі канец, а астатнія выцягвалі яе з вады і ўжо затым дзялілі паміж сабой.

Гэты атракцыён і раней, і цяпер збірае мноства людзей як назіраючых, так і ўдзельнікаў. Смех, рогат, разнастайныя рэплікі-парады, жарты заўсёды суправаджаюць дзеянне гэтага атракцыёна.

Чан для «Палескай рыбалкі» ўяўляе сабой прамавугольную канструкцыю з дрэва даўжынёй 7—10 м, шырынёй 1,5 м і вышынёй 0,75—1 м. Спачатку гэтыя чаны

рабілі на драўляных стыках і загадзя запаўнялі вадой, каб шчыліны разбухлі і не прапускарлі ваду, а ўжо непасрэдна ў час свята ваду ў чане замянялі. Гэтая канструкцыя ў старыя часы на кірмахх стаяла два — чатыры тыдні і выраблялі яе звычайна з драўляных дошак, або цэлых слупоў. У наш час з мэтай захавання сухога дрэва, якое затым можна выкарыстаць на іншыя патрэбы, на дно драўлянай канструкцыі укладваюць паліэціленавую плёнку, каб чан не прапускаў ваду.

«ЖЫРМУНСКАЯ РЫБАЛКА»

Запісаў П. А. Гуд у 1984 г. у гарадскім пасёлку Воранава Гродзенскай вобласці ад Ю. К. Сульжыцкага (1950 г. н.) і Я. В. Жукава (1948 г. н.), якія занатавалі гэтую кірмашовую забаву з успамінаў бацькоў.

«Жырмунская рыбалка» — кірмашовы гандлёвы атракцыён, які ладзілі ў вёсцы Жырмуны Воранаўскага раёна і які быў адноўлены ў 80-ыя гг. у парку гарадскога пасёлка Воранава на раённых кірмахх, свяце народных рамёстваў і іншых святах. Арганізатары гэтай дзеі сродкамі гульні рэалізуюць рыбу, вырашчаную ў сваёй гаспадарцы. Дзякуючы арыгінальнай адметнасці гульнівага зместу, гэты атракцыён напаўняе святочныя дзеянні Воранаўшчыны непאўторным мясцовым каларытам. «Жырмунская рыбалка» мае прынцыповыя адрозненні ад «Палескай».

У агароджанай ілавым плотам пляцоўцы стаіць канструкцыя драўлянага чана, які запоўнены вадой і жывой рыбай. Гульцы, заплаціўшы грошы за ўдзел, заходзяць на пляцоўку і становяцца на адлегласці трох крокаў ад чана. Арганізатары на твар кожнага ўдзельніка надзяваюць закрытую маску з берасты. Па камандзе распарад-

чыка атракцыёна ўдзельнікі павінны тры разы павярнуцца вакол сябе, падайці да чана і пачаць лоўлю рыбы рукамі. Час дзеяння адной групы ўдзельнікаў, пачынаючы ад каманды распарадчыка да фіналу лоўлі, — 15 секунд.

Чан для «Жырмунскай рыбалкі» — гэта прамавугольная канструкцыя з неабглябаваных дошак, якія знутры пакрыты толлю, або паліэціленавай плёнкай. Памеры чана: дліна — 10 м, шырыня — 1,5 м, вышыня — 0,8 м.

«ПЕРАБРОДСКАЯ РЫБАЛКА»

Запісалі Э. Г. Анецька і П. А. Гуд у 1980 г. ад жыхара вёскі Пераброддзе Міёрскага раёна Віцебскай вобласці К. В. Рудзь (1900 г. н.).

«Перабродская рыбалка» — старадаўні кірмашовы гандлёвы атракцыён у мястэчку Пераброддзе Дзісенскага павета, які быў адроджаны ў 1983 г. на свяце 350-годдзя Міёраў у гарадскім парку.

Месца дзеяння атракцыёна мае наступнае дэкаратыўнае афармленне: частка возера на мелкаводным месцы каля берага агароджана рыбацкімі сеткамі з мелкімі вочкамі. Частка берага агароджана плотам і мае ўваходную браму, перад якой прадаюць білеты жадаючым паспытаць сваё шчасце. У атракцыёне адначасова могуць прымаць удзел да 30 чалавек (пераважна падлеткі, **маладыя хлопцы, мужчыны**).

Па камандзе арганізатара гульцы заходзяць у возера і, трымаючы дзвюма рукамі сачок-падхватнічак, на працягу адной мінуцы імкнуцца падчапіць рыбу, якая ў вялікай колькасці плавае ў агароджаным садку.

Але злавіць рыбіну прапанаваным чынам — справа даволі нялёгкая з-за вельмі вузкай гарлавіны сачка-пад-

хватнічка. Той хто не злавіў ні воднай рыбіны — выбывае з гульні, або за дадатковыя грошы працягвае «спаборніцтва». Рыба, якая трапіла ў сачок, застаецца ў гульца.

Як паказала статыстычная справаздача свята 350-годдзя Міёраў у гэтым атракцыёне прынялі ўдзел 608 чалавек, што гаворыць аб мэтазгоднасці яго арганізацыі.

«ПАВУК»

Запісалі Э. Г. Анецька і П. А. Гуд у 1980 г. ад жыхара вёскі Пераброддзе Міёрскага раёна Віцебскай вобласці К. В. Рудзь (1900 г. н.).

Рыбны гандлёвы атракцыён «Павук» з'яўляўся адметнай асаблівасцю гандлёва-гульнівых кірмашовых дзей асобных раёнаў Віцебшчыны, і сёння гэтая своеасаблівая забава прыцягвае да сябе шматлікіх удзельнікаў і гледачоў.

На канцы ашкуранага бярвяна (даўжынёй 8—10 м), пад нахілам укапанага пад вадой, замацоўваўся кошык з некалькімі буйнымі рыбінамі. Гулец, заплаціўшы загадзя вызначаную суму грошай за ўдзел у атракцыёне, павінен быў прайсці па бярвяне, змазаным воскам, дастаць кошык з рыбай і вярнуцца назад. І калі ўдзельнік не зваліваўся ў ваду, рыбу пакідалі яму ў якасці прыза.

Больш складаны варыянт гэтага атракцыёна існаваў у мястэчку Міёры і Пераброддзе Дзісенскага павета.

У запоўненую вадой яму памерамі 12 × 16 м і глыбінёй 1,5—2 м укапвалі змазанае вапшчынай дзевяціметровое бярвяно. Да яго канца, якое ўзнімалася над вадой доўгай вяроўкай замацоўвалі рыбацкую прынаду пад назвай «павук». Гэты «павук» ляжаў на дне штучнага вадаёма, які «кішэў» рыбай. Патрабавалася прайсці па бярвяне, і ўзяць з «павука» рыбы і вярнуцца назад. Перамагчы ў гэтым атракцыёне ўдавалася далёка не ўсім.

Рыбны гандлёвы
атракцыён
«Павук».
Рэканструкцыя

Гэты гандлёвы атракцыён уяўляў гульнівае дзеянне, якое несла трайную функцыю: магчымасць праявіць удзельніку свой спрыт, кемлівасць, у незвычайнай форме рэалізаваць тавар і зацікавіць, далучыць пакупніка да свайго гандлёвага рада.

Рыбачкі атракцыён «Павук» дагэтуль карыстаецца вялікай папулярнасцю на святах у Міёрах.

«БРАСЛАЎСКАЯ РЫБАЛКА»

Запісаў М. Э. Вялічка ў 1983 г. ад жыхаркі вёскі Ахрэмаўцы Браслаўскага раёна Віцебскай вобласці М. І. Ажышкоўскай (1920 г. н.).

Гандлёвая рыбалка на Браслаўшчыне праводзілася раней і адбываецца зараз у форме змагання двух удзельнікаў.

На гандлёвай плошчы ўсталёўваліся дзве вялізарныя драўляныя бочкі, запоўненыя вадой і азёрнай рыбай. Двое

гульцоў, заплаціўшы грошы за ўдзел, надзявалі на твары закрытыя маскі і па камандзе арганізатара спрабавалі рукамі выпцягнуць рыбу з бочкі. Каму раней гэта ўдавалася (т. е. чыя рыбіна першай паказвалася над паверхняй вады і падала на зямлю), той лічыўся пераможцам і атрымліваў рыбу. У час гэтага дзеяння гледачы заключалі паміж сабой пары, хто з удзельнікаў першым зловіць рыбу, і гэтыя пары дасягалі даволі значных сум. Па існуючай традыцыі кожны выйграўшы пары павінен быў заплаціць гульцу і гаспадару атракцыёна кошт удзелу ў гэтай забаве. Такім чынам, гэты своеасаблівы рыбны таталізатар заахвочваў многіх людзей, для якіх «рыбалка» становілася відовішчам, магчымасцю паказаць свой спрыт, а таксама вызначыцца сярод астатніх удзельнікаў сваёй прадбачлівасцю.

«Браслаўская рыбалка» прыносіла даволі значныя прыбыткі арганізатарам, якія імкнуліся наладжваць шматгадзінныя змаганні паміж жыхарамі розных вёсак, а той, хто перамагаў сем сапернікаў запар, атрымліваў пяцілітровую бутлю гарэлкі.

«НЕ ЛЯПНІСЯ Ў ЛУЖЫНУ»

Запісаў П. А. Гуд у 1982 г. ад жыхара Валожына Д. У. Грышкевіча (1937 г. н.), які зафіксаваў гэтую забаву па ўспамінах бацькоў.

На Валожыншчыне яшчэ да Вялікай Айчыннай вайны на кірмах захаваліся старадаўні гандлёвыя атракцыён «Не ляпніся ў лужыну», які праводзілі звычайна на Спас.

На агароджанай плоце пляцоўцы на «козлах» паметрамі 13 × 6 м стаялі некалькі начовак з вадой. На паверхні вады плавалі вялізарныя прыгожыя смачныя яблыкі. Начоўкі былі так замацаваны на «козлах», што лёгка пераварочваліся.

Гулец, заплаціўшы дробязь, выходзіў на пляцоўку і адмерваў ад начовак 10 крокаў. Затым яму завязвалі вочы. Падняўшы рукі ўгару па камандзе арганізатара гулец павінен быў тры разы павярнуцца вакол сябе, зрабіць 10 крокаў і рэзка апусціць рукі. Калі рукі пападалі на яблык, гулец атрымліваў яго ў якасці прыза, а калі няўдала кранаў начоўкі — з іх на ўдзельніка вылівалася ўся вада, што выклікала рогат і кпіны назіраючых. Калі ж гулец пайшоў не ў тым напрамку, ён выбываў з гульні, страціўшы грошы дарма. Спустошаныя начоўкі зноў запаўняліся вадой, і гульня працягвалася.

Выйграць у гэтым атракцыёне на Валожыншчыне лічылася справай ганаровай. Існавала традыцыя: на Спас хлопец дарыў сваёй дзяўчыне (каханай, ці сяброўцы) яблык з атракцыёна «Не ляпніся ў лужыну».

У 1984 г. на першым народным кірмашы Мінскай вобласці ў Валожыне гэтая гульня мела вялікі поспех і хутка распаўсюдзілася па ўсёй Беларусі.

«ВОРАНАЎСКІ ЧЫГУН»

Запісаў П. А. Гуд у 1982 г. у гарадскім пасёлку Воранава Гродзенскай вобласці ад Ю. К. Сульжыцкага (1950 г. н.) і Я. В. Жукава (1948 г. н.), якія занатавалі змест атракцыёну ад бацькоў.

Гандлёвы кірмашовы атракцыён «Чыгун» ладзілі на кірмашах Воранаўшчыны яшчэ да Вялікай Айчыннай вайны, і ў ім разыгрывалі самыя разнастайныя прызы.

Канструкцыя атракцыёна ўяўляла сабой чатырохвугольны фанерны макет печы, у якой на падстаўцы стаяў чыгун з прызам. Гулец, заплаціўшы грошы за ўдзел, адыходзіў на 10 крокаў ад печкі і становіўся да яе тварам.

Гандлёвы
кірмашовы
атракцыён
«Чыгун».
Рэканструкцыя

Уладар альбо арганізатар атракцыёну завязваў гульцу вочы хусткай і даваў у рукі вілкі. Па камандзе арганізатара гулец павінен быў тры разы павярнуцца вакол сябе, зрабіць 10 крокаў, засунуць вілкі ў печку і выцягнуць чыгунок. Калі гэта ўдавалася — ён атрымліваў прыз, што знаходзіўся ў чыгуне, а калі не — то выбываў з гульні.

Гледачы маглі падказваць гульцу што рабіць, у якім напрамку крочыць і г. д., і таму заўсёды вакол гэтага атракцыёна гучалі харавыя падказкі, лямант і рогат. Вельмі часта гульцы ў час трохкратнага пераварочвання вакол сябе гублялі арыентацыю ў прасторы і ішлі з вілкамі ў руках прама на гледачоў, што выклікала іх бурную рэакцыю.

Зараз атракцыён «Воранаўскі чыгун» ладзяць на розных кірмашах і святах па ўсёй Беларусі.

Запісаў П. А. Гуд у 1976 г. у вёсцы Падневічы Валожынскага раёна ад А. Мядоўскай (1902 г. н.).

Гандлёвы атракцыён «Чыгуны» да 1917 г. быў адметнай асаблівасцю кірмашоў у вёсцы Падневічы (цяпер Валожынскі раён), мястэчках Івянец і Ракаў. Гэты атракцыён меў цікавы і даволі складаны гульнівы змест і карыстаўся папулярнасцю як у мужчын, так і ў жанчын.

Канструкцыя атракцыёна мела наступныя адметныя асаблівасці: на адлегласці 6—7 м адзін ад аднаго ў зямлю забівалі два драўляныя шасты вышыняй 2,5 м, на якіх праз кожныя 10 см забівалі цвікі. Наверх шастоў ускладалі шасці-, сяміметровы шэст, і вышыню знаходжання гэтага шаста можна было мяняць шляхам апускання яго на цвікі вертыкальных шастоў.

На гарызантальны шэст на адлегласці 50 см адзін ад аднаго прывязвалі вяроўкамі чыгуны, а ўнізе, на зямлі ля аднаго вертыкальнага шаста, клалі прызы (невялікую бочачку мёду, ці пяцілітровую бутлю гарэлкі).

Гулец, які плаціў за ўдзел у атракцыёне невялікія грошы, станаўіўся каля аднаго з вертыкальных шастоў і яму на галаву надзявалі вялізны чыгун так, каб чалавек мог бачыць толькі зямлю каля сваіх ног. Трэба было змейкай абыйсці ад аднаго шаста да другога (дзе ляжалі на зямлі прызы) і па гэтай дарозе не зачэпіць ніводны з чыгуноў, што віселі над галавой. Калі правіла гульні выконваліся, удзельніка чакаў прыз. Але перамагчы ў гэтым атракцыёне было даволі складана, і часцей за ўсё пад звон закранутых чыгуноў і рогат глядачоў удзельнік выбываў з гульні.

«ПАЛЕСКАЯ РЫБНАЯ ЛАТАРЭЯ»

Запісаў П. А. Гуд у 1979 г. у Століне Брэсцкай вобласці ад М. І. Мельніка (1929 г. н.).

Латарэя-рыбалка была адным з папулярных кірмашовых дзеянняў Століншчыны, якую ладзілі яшчэ ў 20—30-ых гг. XX ст.

У вялізных бочках, ці драўляных чанах, або проста на рацэ Гарынь на ваду пускалі паплаўкі — кавалачкі дрэва, у якіх з двух бакоў замацоўвалі загнутыя ў пятлю цвікі. Да ніжняй пятлі паплаўка завязвалі вяроўку, або леску (з такім разлікам, каб яна дасягала дна ракі, або драўлянай канструкцыі), а да свабоднага канца вяроўкі замацоўвалі прыз. У латарэі-рыбалцы на 50—60 паплаўках знаходзіліся, не бачныя ўдзельнікам, разнастайныя прызы. Разам з каштоўнымі знаходзіліся і жартоўныя: пляшка гарэлкі, рваны бот, нягодны хамут, кансервная банка, дзіравы тазік, маленькая плотачка, ці салёная цюлька і да т. п.

Гулец, заплаціўшы 20 грошаў, атрымліваў вуду і за адну хвіліну павінен быў выцягнуць выбраны паплавок. Ну, а які прыз — гэта каму як пашанцуе.

Як сведчыць інфарматар, гэтая латарэя мела вялікі поспех. За адну хвіліну надзвычай рэдка камусьці ўдавалася здабыць прыз, што прымушала ахвотнікаў па некалькі разоў удзельнічаць у латарэі, а гэта — прамая матэрыяльная мэтазгоднасць правядзення гэтага гандлёва-гульнёвага дзеяння.

Разам з тым, латарэя-рыбалка з'яўлялася сапраўдным відовішчам, на якое збіралася шмат людзей, якія рабілі разнастайныя парады гульцам, радаваліся іх поспехам, ці жартавалі з іх няўдалай рыбалкі.

Запісала Л. Б. Каменева у 1983 г. ад жыхара вёскі Тулаўшчына Пружанскага раёна Брэсцкай вобласці У. А. Казловіча (1903 г. н.).

Да Вялікай Айчыннай вайны на кірмашах Пружанскага і Івацэвіцкага раёнаў Брэсцкай вобласці штогод ладзілі латарэю-рулетку, у якой разыгрывалі кандытарскія вырабы, ці разнастайныя рэчы. Канструкцыі гэтых латарэй у кожнай мясцовасці мелі свае адметныя асаблівасці.

Пружанская латарэя-рулетка ўяўляла сабой гарызантальны палутараметровы драўляны круглы шчыт, які круцілі па ходу сонца, ці наадварот. Па акружнасці шчыта змяшчаліся прызы. У цэнтры знаходзілася свабодна замацаваная драўляная рыба з загнутым цвіком у роце. Гулец плаціў грошы за ўдзел у латарэі, сам раскручваю шчыт у адзін бок, а рыбу — у другі, прычым загадзя ён клаў грошы каля выбранай ім рэчы. Калі па заканчэнні руху круга рыба чаплялася цвічком за цвік выбранай гульцом рэчы, то ён забіраў прыз і грошы, а калі не — то грошы пераходзілі ва ўласнасць гаспадара латарэі.

У Івацэвіцкім раёне вертыкальны драўляны шчыт быў двухметровы. Па вялікаму знешняму кругу набівалася 8 цвікоў, да якіх чапляліся кандытарскія вырабы. Ад цвікоў да цэнтра круга вялі намаляваныя крэйдай прамыя лініі, а вызначала прызы фанерная рука, якая была сціснутая ў кулак з выцягнутым уперад указальным пальцам. Удзельнік латарэі, які заплаціў загадзя абумоўленыя грошы, раскручваю фанерную руку, і калі яна спынялася дакладна на любой з ліній, атрымліваў у падарунак кандытарскі выраб, які быў падвешаны да цвіка гэтай лініі.

«СЕЛЬСКАГАСПАДАРЧАЯ ЛАТАРЭЯ»

Запісаў А. П. Гуд у 1979 г. ад жыхара Століна Брэсцкай вобласці М. І. Мельніка (1929 г. н.).

На Столінскіх кірмах да Вялікай Айчыннай вайны вялізарную цікавасць удзельнікаў штогодніх святочных таргоў выклікала бяспройгрышная сельскагаспадарчая латарэя. Тут разыгрываліся каштоўныя прызы (бычкі, парсючкі, бараны, пеўні, куры, гусі) і сущыяшальныя (морква, бульба, яблык, сліва, груша і да т. п.).

Месцам правядзення латарэі з'яўляўся парк, або луткаля ракі Гарынь. Латарэйную пляцоўку агароджвалі плотам, рабілі ўваходную браму, каля якой ставілі стол з латарэйным барабанам. Непасрэдна на пляцоўцы рабілі выстаўку тых тавараў, якія рызыгрывалі ў латарэі. Асобна стаялі хатнія жывёлы, птушкі, ляжалі горкі гародніны, садавіны. А глядачы ціснуліся да плота, разглядаючы, што там яшчэ засталася, ці варта пайграць у латарэю, паспытаць сваё шчасце, удачу.

Удзельнік плаціў 20 грошаў і апускаў руку ў вялізны латарэйны барабан, які перад гэтым сам раскручваў. Выцягваў раскручаную паперку-білецік, разгортваў яе і бачыў напісаны на ім прыз: ці бычок, ці морква — як пашанцуе...

Свой прыз гулец павінен быў сам забіраць з латарэйнай пляцоўцы. Часта гэта ператваралася ў цэлае відовішча, калі «шчаслівец» ганяўся па пляцоўцы за пеўнем, гусем ці баранам, што выклікала жывы водгук у прысутных і жаданне самім паўдзельнічаць у латарэі.

У некаторых мясцінах Беларусі сельскагаспадарчая латарэя набыла форму латарэі-алегры, дзе разыгрыш прызоў праводзіцца адразу пасля набыцця білета. Ёсць раёны, дзе загадзя рэалізуюць білеты на права ўдзелу ў

латарэі, а ўжо затым на свяце ўдзельнікі, прад'явіўшы пэўны квіток, запускаюць руку ў латарэйны барабан.

Сельскагаспадарчая латарэя, як паказвае практыка, заўсёды з'яўляецца адным з самых яскравых і запамінальных святочных дзеянняў, якое вызначаецца высокім эмацыянальным напалам і масавасцю ўдзелу.

МІНСКАЯ ЛАТАРЭЯ «КУБІКІ»

Занатаваў П. А. Гуд у 1979—1992 г. згодна этнаграфічных назіранняў на разнастайных святах у парку імя Чалюскінцаў у Мінску.

Латарэя «Кубікі» на працягу многіх гадоў карысталася папулярнасцю і прыносіла пэўныя прыбыткі яе арганізітарам. У латарэі звычайна разыгрывалі спажывецкія тавары.

Умовы латарэі, на першы погляд, вельмі простыя. Гульцу, які заплаціў азначаны кошт за ўдзел, выдавалі тры кубікі. На кожнай грані кубікаў былі выбіты лічбы ад 1 да 6.

Гулец павінен быў кінучь кубікі такім чынам, каб адначасова выпалі тры шасцёркі — у гэтым выпадку ён атрымліваў любы приз.

«ДЗІЦЯЧАЯ ЛАТАРЭЯ-РЫБАЛКА»

Дзіцячая латарэя-рыбалка — сучасная бяспройгрышная латарэя, якую ў апошнія 15 гадоў ладзяць на святах у многіх гарадах Беларусі.

Канструкцыя латарэі ўяўляе сабой чатырохгранную шырму вышыняй 2—2,5 м, адзін з бакоў якой размаляваны пад возера, на беразе якога сядзіць рыбак з вудай.

У цэнтры канструкцыі стаіць адзін з арганізатараў, каля якога знаходзяцца прызы латарэі — пераважна тан-

ныя цацкі. Другі культарганізатар прымае ад удзельнікаў грошы і выдае ім вуду. Гулец закідвае праз шырму вуду, арганізатар, які знаходзіцца ў цэнтры шырмы, чапляе на кручок прыз... і па камандзе другога арганізатара дзіця выпягвае прыз.

Дзяцей вельмі прываблівала гэтая латарэя. Ужо толькі з-за шчаслівых вачэй, радаснага святочнага настрою малышоў варта праводзіць дадзеную гульню.

НАРОДНЫЯ ЗАБАВЫ НА БЕЛАРУСКІХ КІРМАШАХ

«СЛУП-КОЛА»

Запісалі ў 1980 г. Э. Анецька і П. А. Гуд ад жыхара вёскі Пераброддзе Міёрскага раёна К. В. Рудзь (1900 г. н.)

Забава «Прызавы слуп», якую ладзілі на кірмашах Віцебшчыны, патрабавала ад удзельніка значнай фізічнай сілы і спрыту, таму ў гэтым гульнівым дзеянні прымалі ўдзел, пераважна, маладыя хлопцы і мужчыны.

Для падрыхтоўкі атракцыёна выбіралі роўнаствольнае дрэва даўжынёй прыблізна 15 м, якое папярэдне апрацоўвалі: знімалі кару і націралі ствол воскам.

На вяршыні ствала замацоўвалі ў гарызантальным становішчы кола ад воза, да якога прывязвалі на вяроўках разнастайныя прызы: боты, пляшку гарэлкі, гармонік і да т. п. Слуп закапвалі ў зямлю. Удзельнік атракцыёну павінен быў залезці да канца слупа і зняць адзін з прызоў. Узлезці па слізкім слупе задача не з лёгкіх і патрабуе значных намаганняў гульца, каб перамагчы.

Гэты атракцыён быў адроджаны ў парку Міёраў у 1983 г. на свяце 350-годдзя горада.

«ПАЛЕСКІ ПРЫЗАВЫ СЛУП»

Запісаў у 1979 г. П. А. Гуд у Століне ад М. І. Мельніка (1929 г. н.).

Палескі прызавы слуп быў падобны да віцебскага слупа-кола, але меў свае канструктыўныя і тэхнічныя асаблівасці.

Для гэтага атракцыёна выбіралася роўнаствольнае дрэва не менш як 16 м. Дрэва ашкурывалі, закапвалі ў зямлю, на канцы ўбівалі тоўсты, паўтараметровай даўжыні металічны драб, да якога мацавалі ў вертыкальным становішчы кола ад воза з прызамі. Удзельнік павінен быў залезці на самы спічак слупа, стаць на калена ці на ногі, ухаліўшыся за прут і варочаючы кола, выбраць сабе і адвязаць любы з прызоў.

Задача гульца была надзвычай складанай, тым не менш гэты атракцыён карыстаўся вялікай папулярнасцю і знаходзілася нямала ахвотнікаў паказаць сваю смеласць, сілу, рашучасць і дабыць каштоўны прыз для сябе, ці сваёй каханай.

Гэты атракцыён быў вернуты з забыцця ў верасні 1982 г. у гарадскім пасёлку Жыгкавічы Гомельскай вобласці на Першым Рэспубліканскім кірмашы.

«ГРОДЗЕНСКІ СЛУП-ПАДКАВЫРКА»

Запісаў Д. М. Волчак у 1982 г. ад жыхаркі вёскі Дзямброва Шчучынскага раёна Гродзенскай вобласці П. Л. Волчак (1904 г. н.).

Слуп-падкавырка, зафіксаваны ў многіх месцах Гродзеншчыны, з'яўляецца ўнікальным атракцыёнам, які вызначаецца з усіх прызавых слупоў беларускай зямлі арыгінальнасцю тэхнічнага вырашэння і гульнівага зместу.

У зямлю на адлегласці 4 метраў закапвалі два ачышчаныя ад кары ступы, памерамі адпаведна 5 м і 15 м. У вяршынях ступоў прарэзвалі пазы (5 × 5 см), праз якія прапускарлі вяроўку даўжынёй 35 м. Над пазамі ў бяровенні забівалі цвікі, якія скручвалі дугаабразна, каб вяроўка не звалілася на зямлю, а вольна праходзіла праз вяршыні ступоў. Адзін канец вяроўкі навязвалі на цвік, забіты ў меншае бервяно на вышыні 1 м, а за другі канец вяроўкі прывязвалі прыз.

Вядучы, перабіраючы рукамі вяроўку, дастаўляў прыз да вяршыні вялікага ступа і прапанаваў удзельнікам свята выпрабаваць сваю сілу і спрыт, дастаць прыз.

Гулец пачынаў лезці па вялікаму ступу. Калі ён не дабіраўся да вяршыні, а спыняўся недзе пасярэдзіне, арганізатар трохі прыпускаў прыз, які ўжо вісеў амаль над галавой гульца. Гэта часта давала ўдзельніку дадатковыя сілы, і ён імкнуўся забрацца вышэй і вышэй, услед за прызам, які падымаўся, натуральна, патроху ўверх.

Такім чынам, адбывалася своеасаблівая гульня паміж гульцом і вядучым, у выніку якой удзельнік або даставаў прыз, або пад рогат і кпіны прысутніх скатваўся ўніз. Калі ж у атракцыёне ўдзельнічалі дзеці, прыз вісеў не надта высокая і заўсёды аддаваўся ў падарунак смеламу дзіцяці.

Гродзенскі слуп-падкавырка, упершыню адроджаны ў парку Скідзеля на кірмашы 1982 г., вельмі хутка распаўсюдзіўся па ўсёй вобласці і стаў адметнай гульнівай асаблівасцю святаў Гродзеншчыны.

«ПЕРАХВАТ»

Запісаў у 1983 г. П. А. Гуд ад жыхароў вёскі Стары востраў Клічаўскага раёна Магілёўскай вобласці А. М. Вікторчыка (1884 г. н.) і Е. М. Вайцешыгай (1903 г. н.).

«Перахват» — старадаўні кірмашовы атракцыён у канцы XIX — пачатку XX ст. штогод ладзілі на святочных гандлях.

Канструкцыя атракцыёна «Перахват» мела даволі няпростую пабудову. У зямлю закапвалі два слупы (памерамі 2,5 і 3,5 м) на адлегласці 7 м адзін ад аднаго. Вяршыні слупоў пры дапамозе цвікоў знітоўвалі бярвяном. Да гарызантальнага бярвення праз кожныя 50 см прыбівалі тоўстыя вярвачныя канаты даўжынёй 30 см кожны (усяго 14 канатаў). Пачынаючы ад малага вертыкальнага слупа (2,5 м) канцы першых сямі канатаў завязвалі ў вузлы, а канцы астатніх сямі канатаў пакідалі распушчанымі. На вяршыню вялікага вертыкальнага слупа (3,5 м) ускладалі прыз.

Гулец павінен быў залезці на малы вертыкальны слуп, учапіцца за першы канат і, перабіраючы рукамі канаты, дасягнуць вялікага вертыкальнага слупа і зняць прыз.

Умовы атракцыёна ставілі перад гульцом складаную задачу. Справа ў тым, што першыя 7 канатаў можна было адолець даволі лёгка, бо рукі ўдзельніка кожны раз абпіраліся на вузел каната. У астатніх сямі канатах вузлы ўпоры адсутнічалі, і аслабеўшыя рукі часцей за ўсё саскальзвалі ўніз. Таму толькі удзельнік з добрай фізічнай падрыхтоўкай мог выканаць умовы атракцыёна.

Падобны па канструктыўным асаблівасцям, але больш складаны па ўмовах дзеяння атракцыён ладзілі на кірмашах Друцка Талачынскага раёна Віцебскай вобласці.

Друцкі «Перахват» меў адрозненне ад атракцыёна вёскі Стары Востраў толькі ў некалькіх дэталях: вертыкальныя слупы былі па 3 м кожны, а на сяміметровым гарызантальным бярвенні праз кожны метр замацоўвалі канаты з распушчанымі канцамі.

Атракцыён «Перахват» быў адроджаны ў кастрычніку 1981 г. на першым беларускім кірмашы ў Манькавіцкім

парку Століна Брэсцкай вобласці. На працягу 80-ых гг. гэтая забава набыла папулярнасць на ўсёй Беларусі і зараз яго ладзяць на святах у многіх раёнах.

«ПЕНЬ І ЦВІК»

Умовы гэтай сучаснай народнай забавы вельмі простыя: трэба з аднаго ўдару молатам загнаць у пень па самую шляпку вялікі цвік. Здавалася б, задача нескладаная, але паспрабуйце самі і зразумееце, што зрабіць гэта вельмі нялёгка.

ТУРНІР «КАРОЛЬ КУРКА»

У сярэдзіне XVIII ст. у Слуцку і Нясвіжы па загаду князя Радзівіла ладзілі турніры стральцоў «Кароль курка», на якіх павінны былі выступаць усе дарослыя мужчыны горада, а пераможцы атрымлівалі прызы.

На аснове гэтых гістарычных падзей культурнага жыцця старажытнага беларускага горада студэнты кафедры рэжысуры святаў Мінскага інстытута культуры ў 1981 г. аднавілі дадзенае спартыўнае змаганне ў Манькавіцкім парку Століна. Захаваўшы змест старажытнага спаборніцтва, забава набыла новыя мастацкія рысы.

На вялікім драўляным шчыце памераў 2,5 на 16 м праз кожныя 50 см на цвік падвешвалі рознакаляровыя шарыкі, да якіх на вярэвочках замацоўвалі розныя прызы. Гулец, заплаціўшы грошы за ўдзел, становіўся на лінію стральбы, якая знаходзілася на адлегласці 25 м ад драўлянага шчыта і атрымліваў арбалет, ці лук. Пятрабавалася з аднаго выстралу папасці ў паветраны шарык і атрымаць уपाўшы на зямлю прыз.

Гэты атракцыён як раней, так і цяпер карыстаецца вялікім поспехам таму, што дае магчымасць кожнаму жадаючаму паказаць сваю меткасць, вызначыцца сярод астатніх удзельнікаў.

«ГРУНВАЛЬД»

На аснове старажытнай народнай забавы, у якой два ўдзельніка імкнуліся спіхнуць адзін аднаго з бярвення, студэнты кафедры рэжысуры святаў Беларускага ўніверсітэта культуры прыдумалі новы атракцыён.

На драўляных слупах, закапаных у зямлю на вышыню 1,5 м, замацоўваецца ў гарызантальным становішчы пяціметровая бярвяно, да якога з двух бакоў прыстаўлены лесвіцы.

На бярвяно з бакоў забіраюцца два «рыцтары». У аднаго з іх — на галаве шлем воіна Вялікага княства Літоўскага, а ў левай руцэ — шчыт з выявай Пагоні. У другога — амуніцыя крыжаносца. У правай руцэ абодва «рыцтары» трымаюць сетку з вялікім надзьмутым дзіцячым мячом. Задача гульцоў: абараняючыся шчытом, збіць мячом шлем з галавы саперніка альбо яго самаго з бярвення. Гулец, які пераможа пяцёх супернікаў запар, атрымлівае прыз.

Гэты атракцыён зараз карыстаецца вялікім поспехам, асабліва сярод падлеткаў.

«ТУРНІР РЫЦАРАЎ»

Сучасны беларускі атракцыён, які ладзяць на вадзе і ў якім удзельнічаюць дзве каманды весляроў і два «рыцтары».

На карме кожнай з дзвюх лодак робяць метровае ўзвышэнне, на якое становіцца «рыцтар» у шлеме і плашчы. У

руцэ ён трымае трохметровую дзёду, на канцы якой прыбіты драўляны квадрат памерамі 10×10 см.

Бесляры выводзяць лодкі на цэнтр воднай акваторыі і паступова пачынаюць збліжацца. У задачу «рыцараў» уваходзіць спіхнуць дзідай саперніка з лодачнага ўзвышэння ў ваду.

У гэтым атракцыёне, які ўяўляе сабой яскравае відовішча, могуць прымаць удзел цэлыя каманды, што робіць турнір вельмі ўраджаваючым дзеяннем.

«КОЛЬЦАКІД»

Вядомы атракцыён «Кольцакід» у апошні час атрымаў на тэрыторыі Беларусі своеасаблівае пераасэнсаванне.

Драўляны шчыт (памерамі $1,5 \times 1,5$ м) падтрымліваецца шастом-падстаўкай пад вуглом 45 градусаў. У левым верхнім кутку намаляваны чалавек, які чытае кнігу. У правым верхнім кутку — выява чалавека з рыдлёўкай на фоне саду. У левым ніжнім кутку — выявы баяніста і спевака. У правым ніжнім кутку — шахматыстаў за шахматным сталом. У цэнтры шчыта намалявана вялізная бутэлька гарэлкі, на дне якой сядзіць «п'яніца». Вакол кожнага з вуглавых малюнкаў знаходзяцца тры калочкі, пад якімі стаяць лічбы (напрыклад — $60, 80, 100$). На выяве бутэльні знаходзяцца 3 калочкі (на гарлавіне, у цэнтры і пад «п'яніцай») і надпіс «агонь».

Удзельнік атракцыёна атрымлівае 5 фанерных, або гумавых кольцаў і становіцца на лінію кідка на адлегласці 5 м ад шчыта. Кідаючы па чарзе кольца, гулец імкнецца набраць максімальную колькасць балаў. Калі адно з кольцаў пападае на калок бутэльні — усе папярэднія балы, якія ён набраў, «згараюць», страчваюцца.

У гэтым атракцыёне можа ўдзельнічаць некалькі дзесяткаў чалавек і «Кольцакід» можна правадзіць як многаступенчатае спаборніцтва з папярэднімі змаганнямі, чвэрць фіналам, полуфіналам і фіналам, дзе ўжо абсалютны пераможца атрымлівае прыз.

Такім чынам, пры невялікіх выдатках атракцыён «Кольцакід» можа стаць яркім, доўгатэрміновым святочным дзеяннем, у якім могуць прымаць удзел людзі розных узростаў катэгорый.

«ЛЕДЗЯНЫ КОНУС»

Старадаўні зімовы беларускі атракцыён, які дагэтуль ладзяць у час святаў на Віцебшчыне.

«Ледзяны конус» у сваёй аснове мае драўляную канструкцыю ў форме чатырохграннага трохвугольніка вы-

Старадаўні
зімні
атракцыён
«Ледзяны
конус».

Рэканструкцыя

шыней 3 м, кожная са старон якога стаіць пад вуглом 45 градусаў. Канструкцыю раўнамерна пакрываюць тоўстым слоём снегу, абліваюць вадой і, такім чынам, яна ператвараецца ў ледзяны конус. На вяршыні конуса ўсталёўваюць невялічкую пляцоўку, дзе кладуць прыз.

Задача ўдзельнікаў — разагнаўшыся, узбегчы на конус і ўзяць прыз. Але зрабіць гэта вельмі складана, гульцы, як правіла, скатваюцца назад. Тым не менш, ахвотнікаў да гэтай забавы шмат.

У 1984 г. на свяце праводзін Зімы ў Міёрках вакол ледзянога конуса з 10 гадзін раніцы, аж да вечара тоўпіўся народ, і толькі аднаму спрытнаму хлопцу ўдалося ўзяць прыз.

«ЛЕДЗЯНАЯ ГОРКА»

Адным з папулярных зімовых паркавых атракцыёнаў Беларусі 50—60-ых гг. XX ст. была «Ледзяная горка». Яна ўяўляла сабой наступную канструкцыю: у зямлю ўбівалася чатыры васьміметровых бярвенні, на якіх замацоўвалі агароджаную плотам драўляную пляцоўку з шырокапалоснай лесвіцай. Ад драўлянай пляцоўкі да зямлі пад вострым вуглом далучалася пакрытая металічным лістом драўляная пляцоўка-скат, якая падтрымлівалася драўлянымі слупамі рознай вышыні. Пляцоўка-скат і стомавая дарожка, якая вяла ад канструкцыі да фінішу, абліваліся вадой і замярзалі. Гульцы, забраўшыся на верхнюю пляцоўку, на санках скатваліся ўніз.

На сучасным этапе ледзяная горка можа стаць гульніва-камерцыйным дзеяннем. Паркавая адміністрацыя магла б наладзіць тут продаж білетаў. Тут жа пры горцы выгадна арганізаваць работу выязных буфетаў з продажам гарбаты, кавы, кандытарскіх вырабаў, што так-

сама будзе спрыяць прытоку ўдзельнікаў. На ледзяной горцы можна ўстроіць і разнастайныя эстафеты з перашкодамі і іншыя спаборніцтвы.

Спробы арганізацыі ледзяной горкі як доўгатэрміновага паркавага атракцыёна паказалі эканамічную мэтазгоднасць гэтага гульнівага дзеяння.

Адроджаныя ў сваім старадаўнім варыянце або пераасэнсаваныя і трансфармаваныя ў сучаснай трактоўцы народныя забавы беларусаў сталі дзейным сродкам культурна-гістарычнай пераемнасці, формай папулярызацыі народнай гульні. Прапанаваныя народныя атракцыёны, народжаныя фантазіяй народа і ўва-собіўшыя яго мастацка-гістарычны вопыт, даюць магчымасць стварыць у сучасным беларускім парку спецыфічны гульнівы комплекс, сапраўдны гарадок беларускай гульні.

СЦЭНАРЫЙ

ПАКРОЎСКІ КІРМАШ¹

З самага рання на базарную плошчу з розных гаспадарак раёна з'язджаюцца машыны з садавінай, гароднінай, жыўнасцю, таварамі народнага побыту, прадуктамі, прамысловымі таварамі. Гандлёвыя рады, лаўкі, часовыя пабудовы, навесы для гандлю святочна ўпрыгожаны гірляндамі з рознакаляровай паперы, засушаных лісцяў дрэў, гронкамі рабіны, шарамі, рушнікамі, плакатамі. Усюды прырэстыя тэксты народных прымавак, прыказак:

---

¹ З навукова-метадычнага дапаможніка В. Басько. Пакровы на Магілёўшчыне. Мн., 1993.

Добрае само сябе хваліць!
Едзеш тавар купляць — трэба грошы браць!
Ката ў мяшку не купляюць!
Каштуе рубля, а калі надуць, то дадуць і два!
Купіш не купіш, а патаргавацца можна!
Над сваім таварам усякі панам!
Не ганечы не купіш, не хвалячы не прадасі
Прадаць лёгка, а купіць цяжка
Якія грошы, такі і тавар
Першага торгу не мінай
Дзе Цярэшка ды Тамаш, там цэлы кірмаш
Усё ён кірмашуе, пакуль грошы за пазухай чую
Без цыгана і торгу не бывае
Без злодзеяў кірмаш не жыве

Гандаль арганізуецца сталовымі, кафэ, прадуктовымі, прамтаварнымі і кніжнымі магазінамі.

У цэнтры базарнай плошчы дэкаратыўна аформлена вялізная карціна, запоўненая садавінай, гароднінай, снапамі збажыны, льну і іншым скарбам. Сцэнічная пляцоўка выдзелена надпісамі: «Кірмашовыя забавы Несцеркі і Цярэшкі». Па вуглах — драўляныя скульптуры герояў народных паданняў, казак. Вакол пляцоўкі гумарыстычныя плакаты, надпісы. Непадалёку ад галоўнай працуюць пляцоўкі: «Гульнівая», «Хто ўмее ўсяк, а хто — ніяк» (народных майстроў), фотабалаган, сельгаслатарэя.

Музычны фон кірмашу стварае ансамбль народнай музыкі.

Тэатралізаванае прадстаўленне, гульніваю праграму, забавы, пацехі арганізуюць Несцерка і Цярэшка, дзед Тамаш і бабка Еўка, Мальвіна, скамарохі. Дзеючымі асобамі з'яўляюцца цыганы, яўрэі, свахі, удзельнічаюць музыкі, фальклорныя гурты. На працягу дня яны падтрымліваюць настрой і рытм кірмашу.

Гандлёвыя рады запоўнены рознымі таварамі. Ідзе гандаль блінамі, шашлыкамі, пірагамі і інш.

З'яўляецца кірмашовы гурт з музыкамі. Усе прытанцоўваюць, плячюць. Несцерка і Цярэшка ідуць на галоўную пляцоўку, паблізу іх бабка Еўка і дзед Тамаш лічаць грошы, спрачаюцца.

Скамарохі:

— Сюды! Сюды! Прадстаўленне пачынаецца,
Усе запрашаюцца

— Спыніся, падзівіся,

Да цудаў звярніся!

І грошай не трэба —

У апладысментах патрэба!

А хто да гумару гожа,

Той не пашкадуе і грошай.

Несцерка:

Добры дзень, шаноўныя спадары!

Віншуем вас са святам!

Эге, колькі вас тут сабралася, як мурашак у мурашніку.

Цярэшка: А кірмаш які багаты, відаць, гаспадары дбайныя Мсціслаўцы.

Несцерка: А што ж ты думаў, гаспадарку весці — не лапці плесці.

Цярэшка: Гэта праўда твая, Несцерка, хто не дбае, той нічога не мае.

Бабка Еўка: Гэта пра майго Тамаша. Языком малоціць, нагамі сыпле густа, а ў хляве ўжо пуста, і грошай няма.

Дзед Тамаш: Ну ты, баба, разышлася, на кірмаш прыйшла, людзі глядзяць, а ты і тут сварку ўчыніла.

Бабка: Ты толькі языком мянціць майстра.

Цярэшка: Не сварыццяся, сёння ж Пакровы, грэх. Музыкі, дайце што-небудзь для уцех.

Музыкі іграюць, фальклорны калектыў выконвае народную песню «Бабка Еўка, дзед Тамаш».

Бабка: І сапраўды, гэта пра нас. Але ж, дзеда, не тужы, сёння свята, давай лепш паскачы. Дый дзяўчат прыгожых запрасі, бач, якія малайцы, Несцерка і Цярэшка.

Музыкі іграюць, бабка, дзед, Несцерка і Цярэшка танцуюць, пяюць частушкі, да іх далучаюцца дзяўчаты.

Вось дзе, братцы, разгуляцца!
Вось пацешыцца калі,
Хоць бярыся, распраніся
Ды ў прысядкі валі.

Трылля, трылля, вось кадрыля!
Вось лявоніха ідзе,
Валяць проста, як бы з моста,
Як ніколі, як нідзе!

Дзе мы едзем, дзе мы йдзем —
Карчмы не мінаем,
Дзе заедзем, дзе зайдзем —
Там і пагуляем.

Ой, там, на гарэ
Мужык жонкай арэ,
А другая падбягае:
«Запражы ж ты і мяне»

Цярэшачка, Цярэшачка
Цераз бор дарожачка,
Цераз бор таптаная,
Я ў мамачкі каханая.

Як пайду кароў даіць,
А за мной Давыд бяжыць.

Як пушчу даёначку —
Давыду ў галёначку.
А мой ты Давыдзіла,
Я ж цябе не відзела.

Дзяўчыніца, красавіца,
Аддай мае грошы,
Ты судзіла, гаварыла,
Што я не хорошы.

Дзяўчыніца, красавіца,
Аддай мае боты,
Ты хадзіла, гаварыла,
Не ўмею работы.

Дзяўчыніца, красавіца,
Аддай мае квяты,
Ты судзіла, гаварыла,
Што я не багаты.

Несцерка: Ай, Цярэшка, я тут загуляўся, а сёння ж у сваты сабраўся, ды гарэлкі нідзе не купіў.

Цярэшка: Па гэтаму не турбуйся, зараз столькі лавачнікаў таргуе, што купіш усё, што захочаш. Але я табе раю звярнуцца ў лаўку Хаіма ці Абрама. Гэта лавачнікі першай гільдыі.

На пляцоўку выходзіць яўрэй дзеля таго, каб звярнуць на сябе ўвагу.

Яўрэй:

Добры дзень, паноцкі!
Здрастуйце вам, гашпада!
Я прісоў і к вам сюда —
Я цуў — у вас кірмас
І гарэлацкі нямас.
Я знаў узе васа гора

І тасцыў гарэлацкі паболе.
А ў мяне сабасовая і дзясовая,
З мельніцы, з-пад кола,
Гдзе круціць і муціць,
І пенай б'ець, і назад валакець.
Так іна і таго будзіць біць,
Хто яе будзе піць.
А хто хоцьці яе піць,
Трэба grosькі плаціць!

Цярэшка: Ну вось табе і гарэлка, а ты хваляваўся.

Яўрэй: Паноцкі, ці няма сто прадажны: сцыціна, васцына, пастарнаку? А я, гашпада, каля вас адкрываю лавацку.

Будзе у мене всего давольна: цапоцкі, лапоцкі, цай, сахар, мыла, есцо троху і дзехцю.

А гдзе ета мая Сорка? Гашпада, пазвольце мне пагукаць мая Сора! О клейнцэ Сора, о клейнцэ Сора! Хадзі сора, будзем гуляць уцора!

(Ідзе Сора).

Яўрэй: А гдзе ты, Сорка, прападала?

Сорка: На рынкі кабацок прадавала. А сто ета я цябе так доўга не відала? І дзе ты быў, Хаім?

Яўрэй: Ай, я буў у Полацку, Велізу, Невелю і ў Склові, і ў Мугулёві, у Старым Быхові і ў Орсы, і гдзе сам цорт не хадзіў і сто відзіў, уй, гевалт! Уй, гевалт, я ж цябе не прадставіў. Паноцкі, гэта мая Сора, выпісана з Парізу ўцора. Дазвольце мне, паноцкі, каб патынцаваць, вас с празднікам праздравіць.

Сорка: Ай, Хаім, ідзі папрасі музыкантаў, хай зайграюць!

Музыкі іграюць! Сора і Хаім танцуюць яўрэйскі народны танец.

Хаім: Ой, Сорка! Полна нам гуляць. У мяне будуць тут гарэлку браць. Заўтра сабас, на grosь табе троску,

сзар мне рыбкі нямнозка. А толькі хадзі — я цябе правяду. А то тут ёсць хандогі — яны цябе схандозуць.

Сорка і Хаім адыходзяць ад пляцоўкі.

(Тэкст ўзяты з батлейкавага прадстаўлення на Магілёўшчыне.)

Несцерка і Цярэшка на галоўнай пляцоўцы, дзе ідзе кірмаш.

Несцерка: Колькі прыгожых дзяўчат сёння на свяце! Так і бліскаюць вачыма на хлопцаў.

Цярэшка: На чужых дзявок не разявай раток, а то ўбачыць жонка і будзе галавамойка.

Несцерка: Не, Цярэшка, я не к таму. Нездарма кажуць у народзе: «Прыходзіць Пакрова — раве дзеўка, бы карова».

Цярэшка: Вось яны і радзяцца, каб хлопцам падабацца. Яшчэ за нядзелю да Пакроваў на Івана Шаптуна сваі сакрэтна дамовіліся з хлапцамі, якім упару жаніцца, да якой дзяўчыны ў сваты пайсці.

Несцерка: А яшчэ кажуць: «Іван Багуслаў дружкі разаслаў, а аб Пакровах і дзеўка гатова». Вось яны і прыгладваюцца, у цыганак варожаць на свайго сужанага, і каб узнаць свой лёс. Слухай, Цярэшка, сёння ж вяселле ў Мсціславе, трэба зайца злавіць.

Цярэшка: А дзе маладыя будуць ехаць?

Несцерка: Па галоўнай вуліцы цэлы картэж.

Сваха: Несцерка, Цярэшка, вось вы тут размаўляеце, а я ўжо сёння на кірмашы такіх удалых дзяўчат прыгледзіла, што самы лепшы хлопец не адмовіцца.

Цярэшка: Цётка Гануса! Твая работа сёння нікому не патрэбна. Цяпер самі маладыя адзін аднаго знаходзяць.

Сваха: То не кажы, гуляць-гуляюць, а жаніцца — выбіраюць. Без нашай работы, бацькам заботы. Сыны і дома не работнікі, і па начах валочацца, а калі жэняцца — двара пільнуюць. Мы ўсё ведаем, дзе які тавар ёсць, па

тавару і купца дастаўляем. Вось Марысю я засватала: і ў полі работай цешыць, а дзе глазам маргнуць, дзе рукой павядзець — парадак і спор там ідзець.

Цярэшка: Ды што мы тут языкамі чэшам, вунь хлапцы ўжо «зайца ловяць». Хутчэй, можа і нам чарка перападзе.

Несцерка: Яно было б не грэх, але ж каго мы тут пакінем для пацех?

Цярэшка: Па гэтым не тужы. Тут столькі гасцей з усіх валасцей. Глядзі, «Люлечка» ідзе — музыкі з Асіловіч (кліча музык і запрашае на пляцоўку).

Ідзе тэатралізаваная замалёўка «Ехалі мы ў сваты» ў выкананні ансамбля народнай музыкі і песні «Люлечка». Несцерка, Цярэшка, сваха, бабка Еўка, дзед Мацей бягуць на вуліцу, дзе ўжо хлопцы загарадзілі маладым дарогу. Паставілі стол, пакрылі абрусам, на якім хлеб, соль ды пустая чарка.

Сваха: Ой, якую прыгажуню вязеш. За такую маладую чарку нальеш.

За такую маладу давалі тры гарады з прыгарадамі, тры сялы з прыселкамі, тры сады з прысадкамі, рыбіну-сястрыну, ды віна вядрыну. Вось і налівай ды на свадзебку спяшай.

Адзін з дружкоў маладога налівае гарэлку, гаворачы: — Вось наш выкуп за маладую, даю гарэлку «зала-тую».

Госці з натоўпу: — Не самагонку?

— Не.

Цярэшка: Ай як гарэлка смачна нам,
Прыстаець язык к губам!

Несцерка, дзяўчаты, хлопцы: Прыхожыя, прыезжыя, дальнія, бліжнія, благаславіце маладых песняй, добрым словам!

Фальклорны калектыў выконвае вясельную песню.

Бабка Еўка: На вяселлі так вядзецца — маладым пасяг даецца.

Дзед Мацей: Дарую вам грошай — каб дзеці былі харашы.

Бабка Еўка: Дару цябе дугой, каб не бегаў да другой.

Аддае ўпрыгожаную рознакаляровай паперай бутфорскую дугу.

Цярэшка: Каб былі багатыя, як восень, і вясёлы, як вясна.

Несцерка: А сямяністыя, як вярба, дзе ні садзіш — расце.

Цярэшка: Каб шчаслівы быў ваш род, запрашаем мы народ мудрасць вам сваю сказаць!

Нехта з натоўпу, загадзя падрыхтаваны:

— Дарую дзве анучы, каб усё жыццё былі ў кучы!

— Дарую пару галубоў, каб была моцная любоў!

— Дару запалкі, каб усе вашы сваркі былі, як мінутка, і знікалі хутка!

— Жадаю столькі сынкаў, колькі ў лесе пянёў!

Скамарох:

Маладых спяшыў глядзець

Паваліўся з горкі,

Узяў цукар у раток,

А той цукар — горкі!

Браткі! Горка! Горка!

Маладыя кідаюць у народ цукеркі і ад'язджаюць.

Пасля выступлення ансамбля «Люлечка» на эстраду выбягае Мальвіна (у руках дзержыць міскі).

Мальвіна (крычыць): Дык што ж гэта робіцца, людцы добрыя! Паразяўлялі раты ды байкі тут слухаеце, а каля маіх вазоў — пуста! А для каго ж я міскі маляваныя ў такую далеч везла — коніка прытаміла? (Звяртаецца да народа):

— Міскі фарбаваныя! Прыгожыя! Маляваныя!

Глядзіце — што за кветкі (паказвае міскі), каб былі здаровы вашы дзеткі. А крыжыкі! А рыскі! Дальбог — цуд, а не міскі! (Звяртаецца да Несцеркі): — Зірні, панок, які збанок. Чуеш, як звініць? — На цябе глядзіць.

Несцерка: Купіў бы. І праўда, як цацка, але грошай няма.

Мальвіна: Няма! Ат навіна! Дык чаго ты на кірмаш прыперся? Ну і панок, трасца табе ў бок. Каб на цябе ліха.

Несцерка: Ціха, кабета, ціха. Трымай пры сабе сваё ліха.

Мальвіна (да Цярэшкі, які стаіць збоку): А ты чаго тут стаіш, вылупіўся, зубы скаліш. Зараз як дам гаршком па галаве! Згінь бліскавіцай. Шаляніцы! Дурніцы!

Цярэшка: Ну і ну! Вось дык баба, ведзьма злая. Цётка, ці ты шалёная, ці ты дурная. Скуль у цябе злосці поўныя косці?

Мальвіна (перабіваючы): Каб цябе людзі забыліся! Каб цябе чорт схпіў!

Несцерка: У чорта спіна сцёрта, на ім не паедзеш. Не бойся, нас чорт не возьме. Хутчэй цябе, бо вельмі на яго падобна!

Цярэшка: Супакойся, цётка Мальвіна, годзе. Бяжы да гаршкоў, а то іх хутка раскрадуць цыганы.

Мальвіна: Хай толькі паспрабуюць, я ім рукі пераламаю (гвалтуючы бяжыць да гаршкоў).

Цярэшка (да Несцеркі): Паглядзі, хто гэта з песнямі там ідзе? Ды гэта ж у госці да нас завітаў фальклорны калектыў.

(Жартоўна сустракаюць калектыў.)

На базарнай плошчы вызначана месца для цыган, без якіх кірмаш ніколі не праходзіў.

Іх пляцоўку можна абазначыць наступным чынам. Стаяць калёсы, на іх — сена, побач конь. Яны расчынілі

агонь і пякуць бульбу. Цыган і цыганкі, іх дзеці апранутыя ў нацыянальнае адзенне. Цыганкі ходзяць па кірмашы, прыстаюць да дзяўчат, хлопцаў з гаданнем. 2—3 цыганкі сядзяць з гітарай каля агню, пяюць песні, дзеці за плату танцуюць, цыган падковы прадае і інш.

Пакуль на сцэнічнай пляцоўцы ідуць кірмашовыя замалёўкі, скамарохі ходзяць па кірмашы і даюць рэкламу творам народных майстроў: кулінарным вырабам, якія на выстаўку-продаж прывезлі гаспадыні.

Скамарохі: Калі ласка, даражэнькія. Сюды зірніце, ягамосці! Які цуд! Ткацтва і вязанне, рэзь па дрэву, макрамэ, рэчы з саломкі! І ўсе ўласнага вырабу. Дальбог, добрыя! Дальбог, прыгожыя! Кожнаму да патрэбы, кожнаму да спадабы. Падыходзьце, патаргуйцеся, але ж помніце: над сваім таварам усякі панам!

Ай, што за тавар! І той харошы, і гэты харошы.

Даствайце хутчэй грошы.

А нашы гаспадыні цуда кулінары.

Паглядзіце, калі ласка! Тут вяндліна і каўбаска.

Пірагі і пернікі.

Ласункам усім сапернікі.

Ай, людзі, сала, ой якое сала!

Ешце, ешце сала, каб душа скакала.

Аладкі, аладкі

Для дзеда і бабкі,

Для малых рабят — на сто рублёў дзесятак.

Налятайце, купляйце!

Мамы, таты, кашалі даствайце.

А вось квас у самы раз!

Мсціслаўскі з ільдом,

Дарам грошай не бяром —

Пробкі рве, дым ідзе,

У нос шыбае, аж рот перасыхае.

Не бойся! Гэты квас зачыняўся, калі белы свет
пачынаўся.

Купляй квас, пі ў запас.

А вось і мядок — душу пасаладзіць,
Ды на хвіліну пра ўсе заботы забыць.

Выступленні калектываў на кірмашовай пляцоўцы
змяняюць забавы і гульні культарганізатараў. Несцерка
і Цярэшка, у асноўным, працуюць на імправізацыі, прад-
стаўляюць калектывы з гумарам і жартамі.

Прадстаўленне працягваецца да той пары, пакуль ідзе
гандаль і ёсць народ.

БАТЛЕЙКАВАЕ ПРАДСТАЎЛЕННЕ НА ВІЦЕБШЧЫНЕ

На месца паядынку прыбывае цыган і шукае сваю ка-
былу.

Цыган: О-му! Чачынька-чачынька,
Гдзе ж ты дзелась, мая клячанька?
Хадзі сюды, кабыла! А кабыла!

Кабыла імкліва бяжыць прама на гаспадара. Цыган
ад страху траціць прытомнасць. Прыходзіць яго жонка.

Цыганка: Сенька, а Сенька!

Цыган: Чаго ты, мая жонка?

Цыганка: Што за ліха ета табе стала:

Ці ад круп, ці ад сала?

Цыган: Не ад круп, не ад сала,—

Мяне кабыла растаптала!

А ты гдзе, жонка, прападала?

Цыганка: О-му, радуйся, Сямён-Гаўрылка,—

Прыехала к табе Куліна з рынку!

Я хадзіла варажыць і прасіць капусты,

Штоб не былі цыганскія жываты нашы
пусты!

Цыган (б'е цыганку):

Ах, ты шэльма, ах, ты зладзейка!

А ці ўкрала ж ты мне куронка і парасёнка?

Цыганка: Украла, мой цыганочак,

Украла куронка і парасёнка!

Цыган: Вот калі б ты мне ета ўпярод сказала, —

Я б цябе не біў і не наказываў,

Пацалуемся з табою,

Белая мая, як галавешка!

Каму гадка, а нам з табой сладка!

Цыганка: Сенька! Досыць табе мяне цалаваць,

Ці не хочаш лепш паскакаць?

Пачынаюцца танцы пад песню «Я цыганка маладая».

Уваходзіць казак.

Казак (б'е цыгана):

Полна, цыган, гуляць —

Пара коней мяняць!

Цыган: А за што ты мяне біў?

Я б табе хорошага каня дабыў.

Казак: Я крадзеных коней не прынімаю,

А цябе, цыгана, у шпыю талкаю!

Б'е яго і выходзіць.

Уваходзіць тоўсты яўрэй з бочкай гарэлкі і п'е марш.

Яўрэй: Ой, калі з ба на мяне

Цорны год няхай напаў,

Ей-ей, няхай напаў,

Калі б мяне казацынька

На сем месце не застаў!

Татухі-мамухі,

Еселі-Моселі,

Гуц-гуц! (да публікі)

Здрастуйте вам, гашпада!

Я присоў і к вам сюда,—
Я цуў — у вас кірмас
І гарэлацкі немас.
Я знаў узе васа гора
І тасцыў гарэлацкі паболе.
А ў мяне сабасовая і дзясовая,
З мельніцы, з-пад кола,
Гдзе круціць і муціць,
І пенай б'ець, і назад валакець.
Так іна і таго будзець біць,
Хто яе будзець піць...

Ідзе Сора.

Сорка: Гут морген, мой Абрумцык!

Яўрэй: Гут морген, мая Сорацка!

А гдзе ты, Сорка, прападала?

Сорка: На рынкі кабацок прадавала!

А сто ета я цябе так доўта не відала?

Ідзе ты быў, Хаім?

Яўрэй: Ай, я буў у Полацку, Велізу,

У Невелю, Дарагабузу,

І ў Склові, і ў Мугулёві,

У Старым Быхові і ў Орсы,

І гдзе сам цорт не хадзіў!

І сто я відзеў, уй, гевалт!...

Казак: Ах ты, нехрысь...

Чаго ты так арэш!

Ці не водку тут без пацэнта прадаеш?

Яўрэй: Ціха, ціха, пан Станеўскі!

Я не водку, а воцат!

Казак: Врош!.. Давай піціма!

Яўрэй: Піціма, піціма, — а хто будзе грошы плаціць?

Казак: А вот ета доўбня табе заплоціць!

Яўрэй: На, пі, толькі мяне не бі!

Казак: Давай, ракалія, паспрабуем.

Яўрэй частуе гарэлкай, казак хістаецца, нарэшце, кладзецца. Абрам! Многа ты за водку грошай накапіў?

Яўрэй: Я столькі на корцма мог grosы накапіць,
Сто ў цара магу цябе купіць!..

Казак: Здравія жалаю, гаспада!

Я к вам шэствую сюда!

Знаеце, хто я такой?

Я казак-небарак са сцёпі-поля;

Вось здзесь казакова роскаш і воля,

А ў казака-дурака

Жынкi няма,

Адна душа ў целе,

Вшы ўсю галаву аб'елі!

Садзіцца на Ірадаў трон.

Сяду я на Ірадаву казюльку,

Да пакуру табаку люльку,

Ці не ўбачу я сабе зязюльку.

Хор: Пасею лебяду на беразе,

Сваю крупную расадушку

Ідзе казачка.

Казак: Гдзе ты, вражжа доч, прабывала?

Казачка: Казачэнька, гарны чалавеча:

На рыначку табачок прадавала.

Казак: На колькі ты прадала?

Казачка: Казачэнька, на рубель прадала,

А на два прапіла.

Казак: А! Ты не пільнавала табаку,—

А пільнавала кабаку,

Пайдзі, наймі музыку!

Музыка грае. Яны скачуць.

Казачка: Полна гуляць, пара табак прадаваць!

Выходзяць.

Купец: Здрастуйце вам, гаспада!

Знаеце лі вы мяня,
Хто я такоў?
Я купец слаўны
Із слабодушкі Карманнай.
Знаеце, гаспада, чым я
У прэжняе ўрэмя занімаўся?
Я прадаваў персцянечкі, бруліянчкі,
Табашныя ражкі і манерачкі;
Па ўліцам насіў лучыну,
А па красным дзевушкам печаль да кручыну.
Пака я эцім таварам таргаваў,
Усягда я сыт прабываў.
Аднажды са мною случылася вялікае
няшчасце:
Вялікалуцкі купец маю руку
У сваім кармане захаціў.
І так ён мяне шчодро наградзіў —
Усе бакі і рэбры аткалаціў:
Пастух трубой,
Музыкант дудой,
Старыя бабы плахім гаршчком,
А маленькія рабяцішкі раскавыралі ўвесь
нос ражком.
А вы жа мяне не прамяняеце на пціцу,
Пазвольце прыскаць красную дзявіцу!..

БАТЛЕЙКАВАЕ ПРАДСТАЎЛЕННЕ НА МІНШЧЫНЕ

З'яўляецца купец (абарваны) з жанчынай.
Батлейшчык: То выходзі пан Вольскі,
Купец польскі,
Ма шпількі, голкі і перац горкі.
Моі панове, не гневайцеся,

Жэ не добжэ одзяны!

Але в краме мам добры товары.

А то пані Якубовска (рэкамендуе яе).

Нема на глове ні аднаго влоска,

Але я кохам з цалёго сэрца.

Цалуе яе. *Якубоўская* гаворыць:

Як і ў зіме, так і ў леце

І ў вясенней пожэ

Выховаем голомба

В тэй цемнэй коможэ (паказвае на купца).

(Да купца.)

Пій, едз (еш), грай,

Тавар свой прадавай

І мяне ўгапчай.

Буг ве, чым дожыем,

А цо наша, то выпіем.

О, муй пташе,

О, муй квеце,

О, муй голомбэчку!

Чы ж я цябе не кохала,

Вруцься, коханэчку.

Ой, я цябе так кохала,

Яко сама себе,

Кеды (мяне) тэраз не кохаш,

Скара пан буг тебе.

Купец: Пуйдэ до крама, можэ

Паўтора цвеку ўторгуе.

БАТЛЕЙКАВАЕ ПРАДСТАЎЛЕННЕ НА НАВАГРУДЧЫНЕ

Пане музыканце, проша заграць нам полечке! (Музыка грае польку. Уваходзяць Антон і Антоніха. Антон вядзе казу.)

Антон: Антон, Антон...

Казу вядзе...

Цыц-мыц, тыц-мыц,

Каза не йдзе...

Антоніха папіхае,

На табаку зарабляе... (Да казы.)

Вадзіў я цябе па Стаўпішчы

І па Гарадзішчы,

Прывёў на Міколу да Міра,

Ці не дасць Бог купца якога,

Галендара...

Уваходзіць Есель.

Есель: Добры вечар, пане Антон!..

Антон: Добры вечар, пане галендару!..

Есель: Ці прадаеш свай козачка?

Антон: Прадаю.

Есель: А што ты хочаш за яму?

Антон: Тры таляры і паўкварты гарэлкі...

Есель: А дойная твая козачка, плодная?

Антон: Каб твая жонка так пладзілася і даілася... Па тры гарцы малака дае і па чэцвёра казянят у год водзіць...

Есель: А можна яе паштурхаць, пабурхаць пад бок?

Антон: Штурхай, няхай цябе хвароба бурхае... (Есель штурхае казу, а яна б'е рагамі яму пад бакі.)

Есель: Антон, Антон, ліха матары! Каза мне два рэбры выбіла, прымі сваю казу... (Уцёк.)

Антон: (беручы казу)

Вадзіў я цябе па Стаўпішчы
І па Гарадзішчы,

Прывеў на Міколу да Міра,
Даў Бог купца-галяндара

І таго адбіла...

Вось упрагу цябе я ў баляскі
Ды насцебаю!..

Пашла за мной!..

Антон, Антоніха і каза выходзяць.

ТРОН

Максіміліян, цыган, дзед і яўрэй.

Максіміліян: Цыган!

Цыган: Эге! (Гэта паўтараецца тройчы. Цыган, дзед і яўрэй едуць утрох на палцы-«шапцы», дзед і яўрэй уцякаюць.) На што, ваша імператарства, прызываеце і якія дзяла-ўказы запавяляеце?

Максіміліян: Не можна з табою на коні памянца?

Цыган: Можна, можна на тваю сіватую, на маю гарбатую; у тваёй сіватай грыва, как шчаціна, а ў маёй гарбатай хвост, как дубіна. Што то за лошадзь бывае, што хвостом патрасе, так за Балканы занясе; на горку тры кнута, а з горкі без хамута; бяжыць — дрыжыць, паваліцца — у гразі ляжыць. Прашу каня падняць, тагда будзем мяняць.

Максіміліян: Да, цыганы па ўсяму свету такія пражысты.

Цыган: Эй, баценька генерал, я за сваю кабылу вараную да нажыву сабе жану маладую; тады буду цыган багаты і брухаты, буду школы заводзіць да на ісцінны пуць наводзіць: как па чужых канюшнях хадзіць, па каморах лазіць; тады буду цыган не плох, маю вошай і блох; у адном кармане вош на аркане, у другом блыха на цапі.

Таргаваў я кірпічом — астаўся ні пры чом; таргаваў я баранкамі — завуць мяне абманкамі; таргаваў я кісялём — завуць Васілём, а хвамілія мая Мамеля. Ге-ге-ге! Бяжу я на базар, там гарыць пажар, я бяжу з пажару — завуць мяне к цару на коней мяняць. Мяняць — не гуляць, а пасля не каяцца. Заграйце, музыкі, на разныя языкі!

Іграюць, танцуюць і пяюць.

ГУМАР

У КРАМЕ ВІЛЕНСКАГА МЯСНІКА

Мяснік (да свайго хлопца): Ну што, занёс ты прыставу яго цялячую галоўку?

Хлапец: Занёс.

Мяснік: Дык вазьмі цяпер адсячы заднюю нагу палкоўніцы Панамарскай, павесь папоўскую тушу на кручок, а вучыцэлевy трыбухі злажы ў карзінку: сам прыйдзе і возьме, не вялікі пан.

Ага! Вось яшчэ трэба перамяніць мазгі таму тоўстаму пану, што жыве на рагу вуліцы, бо тыя ў яго ўжо пратухлі.

САМЫЯ ЛЕПШЫЯ ГРУШЫ

Адзін пан паслаў слугу па грушы і сказаў:

— Купі мне самых лепшых.

Слуга прыйшоў у краму і папрасіў груш. Купец падаў яму. Але слуга сказаў:

— Не, дайце мне самых лепшых.

Купец кажа:

— Паспрабуй адну, тады пазнаеш, што ўсе добрыя.

— Як я пазнаю, — кажа слуга, — што яны ўсе добрыя, калі паспрабую толькі адну?

І слуга паадкусваў патроху ад кожнай і прынёс іх пану.

МАСТАК І ІКОНЫ

Раз у Лоеве на кірмашы маладзіцы зайшлі да маляра, што малюе і прадае багі, да й сталі выбіраць святых. Адна просіць, каб даў ёй святога Міколу.

— Вось табе, — кажа, — святы Мікалай-Цудатворац.

— Мікола ж, — кажа маладзіца, — стары, з белаю барадою, а гэта нейкі безбароды блазнюк.

— Пагаліўся, так і без барады, ды, між іншым, чорт з ім, зараз яму падмажам бараду, а ты не гавары так бязбожна пра святога ўгодніка, а то глядзі, грэшна табе будзе.

Папляваўшы святому ў морду, выцер нейкаю караўкаю да, памазаўшы белым бараду, паставіў вобраз на солныцы, каб сох.

— Цяпер, — кажа, — калі высахне, будзе сапраўдны святы цудатворны ўгоднік, тады бяры і цягні дамоў.

Другія выбіралі, выбіралі, а маляр, што прынясе абярэмак, да хваліць, хваліць, а далей, як маладзіцы не спадабаюць нігоднага або не сыдуцца на цэну, бразне абзямлю да й ідзе за новымі. Насіў ён так насіў, да як ужо вельмі апастылела, то крыкнуў з усёй сілы:

— Да ну вас к чорту з вашымі святымі!

І, паказваючы нагою на ворах абразоў, гаркнуў на свайго хлопца:

— Убяры гэту сволач!

ЯКАЯ КУПЛЯ, ТАКАЯ І ПЛАТА

Увайшоў мужык у краму дый гукае да крамара:

— А ну, падай мне во той слоік з цукеркамі.

Той падаў. Мужык панюхаў-панюхаў ды:

— Не, не такі! Падай во той!

Той мяняе. Мужык зноў, панюхаўшы, не адобрыў.

— Падай вон аж во той! — зноў гукае.

Крамар ужо раззлаваўся, але перамяніў і трэці. Не данюхаўся і адсюль нічога мужык, аставіў слоік ды выходзіць з крамы. Узяла злосць крамара, што дарма траціў колькі часу, дый крычыць на мужыка:

— Куды ж ты, а грошы давай!

— За што? — пытае мужык.

— А за тое, што нюхаў! — адказвае крамар.

Мужык вярнуўся, дастаў грошы з кішэні дый стукае аб пол. Пастукаў, пастукаў дый схаваў. А крамар тады:

— Навошта ж ты схаваў грошы?

— А як жа, — адказвае той, — якая купля, такая й плата: я панюхаў, ты паслухаў, вось і квіты!

СВЕЖАЯ КАПЕЙКА

— Быў на базары?

— Быў.

— Што ж ты купіў?

— Казу.

— Колькі даў?

— Сем коп.

— Дзе ж яна?

— Да прадаў.

— А за колькі?

— За пяць коп.

— Навошта ж столькі страціў?

— Нічога, што страціў, абы свежая капейка.

ХІТРА БАБА

Прадавала адна баба масла, а было яно такое бруднае, што аж рабое. Падыходзіць да яе нехтась дый пытае:

— Чаму гэткае рабое масла?

— Ляньцесь! — кажа. — Бо ад рабой каровы! От пытае, бы то сам не знае!

МУЖЫЦКАЯ ЗАГАДКА КАРАЛЮ

Аднаго разу чалавек вёз фуру дроў, напаткаў яго кароль і пытае.

— Дзе павязеш?

— Вязу прадаваць.

— А што ты за іх возьмеш?

— Дваццаць грошай.

— Што ты з іх зробіш?

— Пяць аддам, пяць пазычу, пяцьма жонку жыўлю, пяць у воду пушчу.

І раз'ехаліся. Кароль задумаўся, што та за загадка. Сазваў сваіх падданных, але яе ніхто не адгадаў. Знайшоў таго самага чалавека, і той яму растлумачыў:

— Пяць, — кажа, — на радзіны, пяць на дзеці, пяць для сябе і для жонкі, а пяць на падатак.

БАГАТЫ І БЕДНЫ НА КІРМАШЫ

Аднойчы багаты і бедны прыехалі на кірмаш купіць каня багацею. На рынку зайшлі ў шынок. Багаты купіў цэлы бутэль гарэлкі. Напіліся да ачмурэння і пачалі скандаліць, біць вокны, посуд. Суседзі па сталу звязалі іх, набілі, адабралі грошы і выкінулі на вуліцу.

Раніцай багаты пачаў прасіць беднага:

— Ты ж глядзі, жонцы не гавары. Калі яна што запытаецца, скажы: нічога такога не было.

— Добра, — згадзіўся бедны.

Калі вярнуліся да дому, жонка багацця пацікавілася, чаму ён каня не купіў.

Той і рот не паспеў раскрыць, як бедны заступіўся за яго:

— Марцечка, мы бутля гарэлкі не пілі, вокан у шынку не білі і посуд не таўклі, ды і грошай у нас не адбіралі і з шынкі ніхто нас не выкідаў...

Жонка багацця загаласіла і пачала малаціць мужа па свежых сінях.

— Не разумею, як яна ўсё ўведала, — наглядаючы за ёю, здівіўся бядняк.

ТЫ ХАВАЙ, ЯК Я ХАВАЎ

На кірмашы, дзе сноўдалася многа цыганоў, дзед з бабаю прадалі карову.

Тут жа пасварыліся і падзялілі напам грошы. Баба акуратна завязала іх у вузельчык, а дзед паклаў у кішэнь.

На паўдарозе баба хацела пералічыць грошы, палезла па вузельчык і спалохалася:

— Дзеду, а дзе грошы?

Дзед спакойна лезе ў сваю кішэнь і задаволена прыгаворвае:

— Ты хавай, як я хаваю.

Праз момант гаворыць ужо хутчэй:

— Ты хавай, як я хаваю...

І раптам крык:

— Баба, а дзе мае грошы?!

ЛЕПШАЯ

Едуць з кірмашу мужык з жонкаю.

— Сымоне! Ці праўда — кум казаў, што ў цябе на рынку грошы ўкралі?

Мужык злы адказвае:

— Укралі!

— А каб цябе спрагло, разявака! У мяне, нябось, круцілі-муцілі, круцілі-муцілі, ледзь пад вечар дасталі, — адказала жонка, якую ашукалі.

ТАКТЫКА

— Узважце мне, калі ласка, самы горшы кавалак мяса, — просіць Кастусь мясніка.

— Чаму?

— Каб жонка больш у краму не пасылала.

МУЖАВА АРЫФМЕТЫКА

Паслала нейк жонка мужа на кірмаш. Дала яму тысяччу злотых, каб той купіў сыну боты, а за рэштку гасцінцаў дзецям. Вечарам вярнуўся муж дамоў добра падпіты і без пакупак.

Вось жонка і пытае:

— Купіў ты, бацьку, тое, што я табе казалася?

— Не.

— А грошы дзе?

— Няма.

— А дзе ж ты іх дзеў?

— А вось дзе: за боты прасілі чатырыста, а я даў трыста — гэта семсот; сто злотых туды, сто сюды — гэта дзевяцьсот, а адну сотню мы з кумам прапілі — вось і ўся тысяча.

Ідуць з кірмашу.

— Тпру! Стой! Давай, жынко, грошы лічыць! Кажы, куды падзела?

— Та шчо цэ тобі, чоловічэ, так здалось, шчоб усе грошы лічыць. Ну, от: копу за сіль, копу на сіль, та за копу солы купіла, та копу з кумом прапілі — от, і грошы ўсі!

— Такі! А гей, валы!

ДОБРЫ КОНЬ

Адзін селянін прадаваў на кірмашы свайго каня. А конь той быў худы-худы, ад ветру падаў.

Селянін усё хваліў яго і выгукваў:

— Купляйце каня, не здзіўляйцеся, што ён такі худы, ён як разбяжыцца, дык бяжыць пятнаццаць вёрст і не спыняецца.

— Я б яго купіў, — кажа адзін чалавек, — але ж мне да дому ўсяго дзесяць вёрст, то ён перабяжыць маю хату.

ВЯЛІКАЕ ШЧАСЦЕ

Купіў селянін каня на рынку. Наступнай раніцай будзіць яго жонка.

— Пятро, уставай, каня ўкралі...

Той працёр вочы і кажа:

— То яшчэ шчасце, што я пугі не купіў: была б і яе свіснулі.

ВЕЛЬМІ ВЫГОДНА

- Слухай, цыгане, ты прадаў мне сляпую кабылу.
- Табе ж лепей,— адказвае цыган,— бо будзе яна есці салому, а думаць, што сена.

ГУТАРКА З ГЛУХІМ

Ішло двух: адзін, глухі, з торгу, а другі, чуючы, да торгу.

Чуючы кажа:

- Ці здароў, куме?
- Барана прадаў!
- А дома там ці здаровы?
- Пяць залатовак узяў!
- Дык бывай здароў, куме!
- А што зробіш, калі болей не даюць!

ПАМІЖ РАЗНІКОЎ

- Учора быў вельмі добры кірмаш!
- А што ж ты купіў?
- Свінню. Але ж свіння, свіння! Чуць не такая, як я!

КАЛЯ МАГАЗІНА

- Што так прыглядаешся на выставу, Амілька?
- Аглядаю панчохі і не ведаю, які сабе выбраць колер.
- Вось дурная, вазьмі чорныя, бо як зробіцца дзірка, дык не будзе відаць ног.

У Гарбацэвічах быў фэст, з'ехалася паноў больш як дзесяць. Тут жа побач ля царквы прадавалі кніжныя святых — за 25 капеек, 50 капеек і за рубель. Хто купіць кнігу за 25 капеек, таму меней грахоў адпусціцца; за 50 капеек — ужо грахоў палову будзе адпушчана, а хто купіць за адзін рубель, таму сто працэнтаў грахоў адпушчана будзе.

Людзі кніжкі купляюць, шукаюць сабе збаўлення ад грахоў. Адзін поп, што кніжкамі гандляваў, прадаў свой тавар і едзе дамоў. А адзін хлапчына за ім услед выйшаў ды і кажа:

— Давай грошы!

— Што ты робіш? Гэта ж грэх.

А той хлопец дастае кніжку за адзін рубель і кажа:

— А во, бачыў, кніжку маю за рубель — па ёй усе грахі зямныя дараваны.

Забраў грошы і ўсё.

ДЗЕД І БАБА

Баба дзеду:

— То ты сёння на базары быў?

— Быў.

— Карову прадаў?

— Прадаў.

— А дзе ж грошы?

— Спаць, старая, спаць!

АБЫ ХУТЧЭЙ

Сабраліся муж з жонкаю на кірмаш ехаць. Папярэдне снедаць селі. Жонка і кажа мужу:

— Каб хутчэй было, дык ты юшку сербай, а я курацінку з'ем...

Выйшлі на панадворак — муж раіць жонцы:

— Каб хутчэй было, дык ты на воз уладкоўвайся, а я каня буду запрагаць.

Жонка села на воз, а муж ускочыў верхам на каня і паехаў.

ШТО РОБІЦЕ?

На базары пытае сусед суседа:

— А што вы робіце, калі не сакрэт, што ў вас добрыя яблыкі? А ў мяне то чарвівыя, то гнілыя...

— Ёсць і ў нас і чарвівыя, і гнілыя, але мы іх самі ямо...

ВЫКАРЫСТАНАЯ ЛІТАРАТУРА

3 ГІСТОРЫІ БЕЛАРУСКАГА КІРМАШУ

Адашич Ф. И. Экономическое развитие белорусского города в XVII — первой половине XIX в.: На материалах Витебска. Мн., 1963.

Алексеев В. В. Слонимская земля в IX—XIII вв. М., 1980.

Алексеев Л. В. Полоцкая земля. М., 1966.

Баранова М. П. Развитие промышленности и торговли Белоруссии в начале XIX в. (1800—1811) // Ученые записки БГУ. Мн., 1957. Вып. 36.

Барышаў Г. І., Саннікаў А. К. Беларускі народны тэатр «Батлейка». Мн., 1962.

Бейлькин Х. Ю. Сельскохозяйственный рынок Белоруссии 1861—1914 гг. Мн., 1989.

Белоруская гаспадарка за 10 год. Мн., 1928.

Белорусская социалистическая Советская республика в 1922—1923 гг. Мн., 1924.

Бергт Ван дер. Торговля и торговая политика. СПб., 1902.

Бессонов П. Белорусские песни. Ч. 1. М., 1871.

Бобровский П. Гродненская губерния. Ч. 2. СПб., 1863.

Болбас М. Аб шляхах зносін, гандлі і гарадах дарэформеннай Беларусі і іх уплыве на развіццё прамысловасці // Весці АН БССР. Серыя грамадскіх навук. Мн., 1961. Вып. 1.

Бошняк А. Дневные записи путешествия в разные области Западной и Южной России 1820—1821 гг. Ч. 1—2. М.

Бродский И. Л., Гальперин Л. Б. Оптовые ярмарки в СССР. М., 1972.

Бядуля Зм. Батлейка // Вестник народного комиссариата просвещения. 1922. № 3.

Вестник Западной России за 1865—1866 гг. Отд. 3. Вильно, 1866.

Верховский В. М. Краткий исторический очерк начала и распространения железных дорог в России по 1897 г. включительно. СПб., 1898.

Вишневский Ф. Ф. Внутренняя торговля городов Белоруссии в первой половине XIX в. // Вопросы истории: Материалы научной конференции. Мн., 1972.

Вишневский Ф. Ф. Социально-экономическое развитие городов Белоруссии в период кризиса феодализма (30—50-е гг. XIX в.): Автореф. диссертации на соискание ученой степени канд. ист. наук. Мн., 1973.

Вишневский Ф. Ф. Ярмарочная торговля городов Белоруссии в период кризиса феодализма (30—50-е гг. XIX в.) // Вопросы истории. Мн., 1974. Вып. 1.

Всеволодский-Генгросс В. История русского театра. М., 1929. Т. 1.

Гуревич Ф. Д. Древний Новогрудок. Л., 1981.

Давыдов Е. Ф. О значении новой лесной ярмарки в Минске // Лесной и торговый вестник. 1909. № 2.

Даукене З. О наименованиях участников торгового процесса в белорусском деловом языке XV—XVII вв. Рига, 1970.

Денисов В. И. Ярмарки. СПб., 1911.

Дмитриев Ю. Русский цирк. М., 1953.

Еще раз о сельскохозяйственной выставке в Ковно // Вестник Западной России. Кн. 1. Вильно, 1865.

Запольский М. Мои путешествия по Белоруссии // Виленский вестник. 1890. № 225.

Захаров И. Д. Путевые заметки русского художника. Ч. 1. 1854.

Зеленский И. Минская губерния. СПб., 1864.

Игнатов Л. Пути развития колхозной торговли. М., 1959.

Известия византийских писателей о Северном Причерноморье. М.-Л., 1934.

История г. Минска, Мн., 1957.

Канделаки И. Роль ярмарки в русской торговле. СПб., 1914.

Козловский И. Зельвенская ярмарка // Неман. 1968. № 5.

Колхозная и индивидуально-крестьянская торговля. М., 1935.

Корева А. Виленская губерния. СПб., 1861.

- Корзухина Г. Ф.** Русские клады. М., 1964.
- Красный флаг советских ярмарок // У истоков советской торговли. М., 1971.
- Краткое описание деятельности Минского общества сельского хозяйства // Памятная книжка Минской губернии на 1882 г.
- Крачковский Ю.** Быт западно-русского селянина. М., 1874.
- Кропотник В. В.** Клады римских монет на территории СССР. М., 1966.
- Кульжинский Г.** Батлейка // Душеполезное чтение. М., 1878. Дек.
- Курнин Д., Смирнов В.** Советский базар. М., 1933.
- Ладугин А. П., Федоров П. Н.** Организация колхозной рыночной торговли. М., 1957.
- Лексис В.** Базары и ярмарки // Торговля. Рига, 1914.
- Лексис В.** Ярмарки в России // Торговля. Рига, 1914.
- Лесная биржа и ярмарки в Минске // Вестник финансов и промышленности, торговли. 1910. № 15.
- Лютый А. М.** Социально-экономическое развитие городов Белоруссии в конце XVIII — первой половине XIX в. Мн., 1987.
- Мальшев С.** Нижегородская ярмарка 1927 г. Новгород, 1927.
- Мацкевич Д. И.** Путевые заметки. Киев, 1856.
- Мейер А.** Описание кричевского графства или бывшего староства 1786 г. // Могилевская старина. 1901. Вып. 2.
- Мерзляк В. И.** Внутренняя торговля Белоруссии конца XVIII — первой трети XIX в. Мн., 1991.
- Минская лесная ярмарка // Лесной и торговый вестник. 1914. № 1; 1915. № 1.
- Минские губернские ведомости. Отд. 2. № 22, 29 за 1853 г.
- Мисько С. М.** К вопросу об истории и развитии белорусского народного театра «Батлейка» // Вопросы этнографии Белоруссии. Мн., 1964.
- Михневич К. М.** Торговля Белоруссии. Мн., 1973.
- Могилевские губернские ведомости. Отд. 2. № 8, 16, 19 за 1850 г.
- Нейман Г. Я.** Внутренняя торговля СССР. М., 1935.
- Никифоровский Н.** Очерки Витебской Белоруссии. VI. Игры и игроки // Этнографическое обозрение. М., 1897. Кн. 34. № 3.
- Няфёд У.** Гісторыя беларускага тэатра. Мн., 1982.
- О скотоводстве // Памятная книжка Гродненской губернии за 1895 г.
- Отдел рукописей библиотеки Вильнюсского университета, ВТ-43. В 4 кн. Ярмарки: Обзор Виленской губернии за 1885—1888, 1890, 1893, 1895, 1900—1901, 1905—1907, 1910—1912.

- Отчетные ежегодники Нижегородской ярмарки за 1922—1926 гг.
Очерки Белоруссии по народному хозяйству. Мн., 1925.
- Памятная книжка Витебской губернии за 1867 г.
- Памятная книжка Гродненской губернии на 1869, 1871, 1895—1897, 1899.
- Памятная книжка Минской губернии на 1869, 1873, 1882—1888, 1889, 1892, 1895.
- Памятная книжка Могилевской губернии на 1883, 1890, 1895, 1897, 1899.
- Перетц В.** Из начального периода русского театра // Известия отделения русского языка и словесности императорской Академии наук. СПб., 1907. Т. 12. Кн. 3.
- Пинкертон Н.** Полоцк, Витебск и Минск в 20-х годах прошлого века. Витебск, 1901.
- Прибавление к «Виленскому вестнику» № 118 за 1853 г.
- Риер Я. Г.** Изучение курганов в Могилевском Поднепровье. М., 1970.
- Романов Е.** Могилевская старина // Могилевские губернские ведомости. 1898. № 45, 46, 49.
- Рынок и цены // Информационный бюллетень аб Заходний Беларусі. Мн., 1933. № 7.
- Савушкина Н. И.** Русский народный театр. М., 1976.
- Сас А.** Беседы обо всем // Виленский вестник. 1882. № 5.
- Сведения о деятельности Минского отдела общества скотоводства // Памятная книжка Минской губернии на 1883 г.
- Севергин В. М.** Записки путешествия по западным провинциям Российского государства. СПб., 1803.
- Севергин В. М.** Продолжение записок путешествия по западным провинциям Российского государства. СПб., 1804.
- Сементовский А.** О ярмарках Витебской губернии // Памятная книжка Витебской губернии на 1876 г. СПб., 1867.
- Фаминцин С.** Скоморохи на Руси. СПб., 1889.
- Херсонский Х.** Белорусский театр // Красная нива. 1923. № 5.
- Хозяйственное положение БССР. Мн., 1925.
- ЦДГА БССР. Ф. 1825. Вop. 1. Спр. 5; Ф. 694. Вop. 4. Спр. 1337.
- Цебриков М.** Смоленская губерния. СПб., 1862.
- Чепко В. В.** Города Белоруссии в первой половине XIX в. Экономическое развитие. Мн., 1981.
- Швед В. В.** Ярмарочная торговля городов Белоруссии в 30—50-х гг. XIX в. по материалам Гродненской губернии // БГУ им. В. И. Ленина. М., 1981.

Шейн П. В. Материалы по изучению быта и языка русского населения Северо-Западного края. СПб., 1886. Т. 1.

Шейн П. В. О кирмашах и игрищах // Материалы для изучения быта и языка русского населения Северо-Западного края. СПб., 1902. Т. 3.

Шпилевский П. Белорусы в характерных описаниях // Пантеон. 1856. № 4.

Шпилевский П. Путешествие по Полесью и Белорусскому краю // Современник. СПб., 1853. № 7—8.

Штыхов Г. В. Прошлое города по археологическим раскопкам. Полоцк, 1987.

Эремич И. Очерки Белорусского Полесья // Вестник Западная Россия. Вильно, 1867. Кн. 10.

Юхо І. Крыніцы беларуска-літоўскага права. Мн., 1991.

Ярмарки Виленской губернии // Вся Вильня: Адресная и справочная книга за 1912 г. Вильно, 1912.

Ярмарки в западных губерниях // Виленский календарь на 1884 г.

Ярмарки в Северо-Западном крае // Виленский календарь на 1907 г. Вильно, 1906.

Ярмарки // На новых путях. Торговля. М., 1933. Вып. 1.

ПРОДКІ ЎМЕЛІ ГАНДЛЯВАЦЬ

КІРМАШОВАЕ АСЯРОДДЗЕ

Алексеев Л. В. Полоцкая земля. М., 1966.

Алексеев В. В. Смоленская земля в IX—XIII вв. М., 1980.

Аристов В. Промышленность Древней Руси. М., 1860.

Бессонов П. Белорусские песни. М., 1878.

Блинова Т. Б. Иезуиты в Белоруссии. Мн., 1990.

Брен Я. Особенности религиозного быта крестьян Бельского уезда Гродненской губернии // Литовские епархиальные ведомости. Вильно, 1887.

Грицкевич А. П. Социальная борьба горожан Белоруссии XVI—XVIII вв. Мн., 1979.

Гуревич Ф. Д. Древний Новогрудок. Л., 1981.

Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка. М., 1959.

Загарульскі Э. М., Тарасенка В. Р. Раннефеодалны горад // Гісторыя Беларускай ССР. Мн., 1972. Т. 1.

- Известия византийских писателей о Северном Причерноморье. М.-Л., 1934.
- История Белорусской ССР. Мн., 1977.
- История культуры Древней Руси. М.-Л., 1948.
- Корзухина Г. Ф.** Русские клады. М.-Л., 1964.
- Кропоткин В. В.** Клады римских монет на территории СССР. Серия археологии, истории. М., 1961.
- Кулишер И. М.** История русской торговли. СПб., 1923.
- Кулишер И. М.** Лекции по истории экономического быта Западной Европы. Ч. 1. М., 1922.
- Мавродин В. В.** Очерки истории СССР. Древнерусское государство. М., 1956.
- Мальм В. А.** Промыслы русской торговли // Труды ГИМ: Очерки по истории русской деревни X—XIII вв. М., 1956.
- Мараш Я. Н.** Очерки истории экспансии католической церкви в Белоруссии XVII в. Мн., 1974.
- Петин В. М.** Древняя Русь и европейские государства в X—XIII вв. Л., 1968.
- Рейф Ф.** Русско-французско-немецко-английский словарь. М., 1959.
- Репина М. И.** Народы Бельгии и Нидерландов // Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы: летне-осенние праздники. М., 1978.
- Рыбаков Б. А.** Киевская Русь и русские княжества IX—XIII вв. М., 1982.
- Сементовский А.** О ярмарках Витебской губернии // Памятная книжка Витебской губернии на 1867. СПб., 1867.
- Серебрянников Ф. О.** О народных праздниках Себежского уезда // Памятная книжка Витебской губернии за 1867 г. СПб., 1867.
- Советская Историческая Энциклопедия. М., 1976. Т. 16.
- Тихомиров М. Н.** Древнерусские города. М., 1956.
- Филимонова Т. Д.** Немцы // Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы: летне-осенние ярмарки. М., 1978.
- ЦГАДА. Ф. 389. Д. 334. Л. 86—87.
- ЦГИА БССР. Ф. 694. Оп. 4. Д. 1605. Л. 3; Ф. 1342. Оп. 1. Д. 1.
- ЦГИА БССР. Ф. 694. Оп. 2. Д. 1913. Л. 259—260.
- ЦГИА БССР. Ф. 694. Оп. 2. Д. 3138. Л. 388.
- Шейн П. В.** Материалы... СПб., 1902. Т. 3.
- Штыхов Г. В.** Прошлое города по археологическим раскопкам // Полоцк. Мн., 1987.
- Юхо І.** Крыніцы беларуска-літоўскага права. Мн., 1991.

- Архіў імэфа Беларусі. ф. 7. воп. 2. спр. 138.
 Белоруссия в эпоху феодализма. Мн., 1959. Т. 2.
Бейлькин Х. Ю. Сельскохозяйственный рынок Белоруссии. Мн., 1989.
Бобровский П. Гродненская губерния. Ч. 2. СПб., 1863.
Болбас М. Ф. Аб шляхах зносін, гандлі і гарадах дарэвалюцыйнай Беларусі і іх уплыве на развіццё прамысловасці // Весті Акадэміі навук БССР. Серыя грам. навук. Мн., 1961.
Браім І. М. Рыбалоўства ў Беларусі. Мн., 1976.
Верховский В. М. Краткий исторический очерк начала и распространения железных дорог в России по 1897 год включительно. СПб., 1898.
 Грамадскі быт і культура гарадскога насельніцтва Беларусі. Мн., 1990.
Грицкевич А. П. Частновладельческие города Белоруссии в XVI—XVIII вв. (социально-экономическое исследование истории города). Мн., 1975.
Грицкевич А. П. Социальная борьба горожан Белоруссии. Мн., 1979.
 Гісторыя Мінска. Мн., 1967.
 Живописная Россия / Под ред. Семенова. Ч. 3. СПб. М., 1882.
Зеленский И. Минская губерния. Ч. 2.
Канделаки И. Роль ярмарок в русской торговле. СПб., 1914.
Карпачоў А. М. Гандаль і сельскагаспадарчыя заняткі // Гісторыя Беларусі. Мн., 1978. Т. 1.
Козловский И. Зельвенская ярмарка // Неман. 1968. № 5.
Копынский З. Ю. Экономическое развитие городов Белоруссии (XVI—XVII вв.). Мн., 1966.
 Краткий исторический очерк развития водных и сухопутных сообщений и торговых портов в России. СПб., 1900.
Лютый А. М. Социально-экономическое развитие городов Белоруссии в конце XVIII — первой половине XIX в. Мн., 1978.
Мальдзіс А. Беларусь у лютэарку мемуарнай літаратуры XVIII ст. Мн., 1982.
Мерзляк В. И. Внутренняя торговля Белоруссии конца XVIII — первой трети XIX в. Мн., 1991.
 Минские губернские ведомости. 1869. № 36.
Міхневіч Л. М. Ярмаркі // Эканоміка Беларусі ў эпоху імперыялізма. Мн., 1963.

- Михневич Л. И.** Торговля Белоруссии. Мн., 1973.
- Обзор Минской губернии за 1890 г. Мн., 1891.
- Отчет по ветеринарной части в России за 1909 г. Приложение. СПб., 1911.
- Русский мир. СПб., 1875. № 206.
- Рябинин И. С.** Местечко Бешенковичи // Полоцко-Витебская старина. Витебск, 1912. Вып. 11.
- Ткачоў М. А.** Людзі і замкі. Мн., 1991.
- Труды комиссии по изучению современной дороговизны. М., 1915. Вып. 2.
- ЦДГА БССР. Ар. 694. Вып. 4. Спр. 1337. Л. 14.
- ЦДГА БССР у Гродне. Ар. 1. Вып. 4. Спр. 508. Л. 1.
- ЦДГА БССР у Гродне. Ф. 1. Вып. 3. Спр. 422. Л. 139; Вып. 2. Спр. 488. Л. 2—5.
- ЦДГА БССР у Мінску. Ф. 1430. Вып. 1. Спр. 37235.
- ЦДГА СССР. Ф. 1284. Вып. 1876. Спр. 173.
- ЦДГА Літоўскай ССР. Ф. 378. Вып. 48. Спр. 1969.
- ЦДГА СССР. Ф. 1281. Вып. 7. Спр. 34.
- ЦДГА ў Мінску. Ф. 2001. Вып. 1. Спр. 977.
- ЦДГА ў Мінску. Ф. 2502. Вып. 1. Спр. 139.
- ЦДГА СССР. Ф. 1281. Вып. 7. Спр. 34.
- ЦДГА БССР. Ар. 1825. Вып. 1. Спр. 5.
- Цярохін С. Ф.** У фокусе канкрэтнага факта. Мн., 1988.
- Чепко В. В.** Роль ярмарок в торговле Белоруссии в первой половине XIX в. // Вопросы истории. Мн. Вып. 5.
- Шчарбакоў С. А.** Стан гарадоў // Гісторыя Беларускай ССР. Мн., 1972.
- Экономическое состояние городских поселений Европейской России в 1861—1862 гг. Вып. 19.
- Юхо І.** Крыніцы беларуска-літоўскага права. Мн., 1991.
- Якімовіч Ю. А.** Гасцінны двор. Гасцінны дом // Этнаграфія Беларусі. Мн., 1989.

ГАНДЛЁВА-ГУЛЬНЁВЫЯ ДЗЕІ

- Архіў ІМЭФ АН Беларусі. Ф. 8. Воп. 12. Спр. 41.
- Браім І. М.** Рыбалоўства ў Беларусі. Мн., 1976. С. 12.
- Вестник Западной России за 1865—1866 гг. Отд. 3. Вильно, 1866.
- Жарты, анекдоты, гумарэскі. Мн., 1984.
- Записки Горы-Горецкого. Кн. 3. СПб., 1854.

Могилевские губернские ведомости. Отд. 2. № 16 за 1850 г.; № 19 за 1850 г.

Могилевские губернские ведомости. Отд. 2. № 19 за 1850 г.

Могилевские губернские ведомости. Отд. 2. № 8 за 1850 г.

Народны тэатр. Мн., 1983.

Некрылова А. Ф. Русские народные городские праздники, увеселения и зрелища: конец XVIII — начало XX в. Л., 1984.

Нормальные правила для губернских выставок сельских произведений // Минские губернские ведомости. Отд. 2. 1853. № 22.

Обзор Виленской губернии за 1886 г. Отдел рукописей библиотеки Вильнюсского университета, ИЗТ — 43, 2591.

Обзор Минской губернии за 1877 г. Мн., 1878.

О бывшей в 1895 г. в Вильне выставке сельскохозяйственного и кустарного ремесла. Отдел рукописей библиотеки Вильнюсского университета, ВТ-43, 2598.

О скотоводстве // Памятная книжка Гродненской губернии на 1895 г. Гродно, 1895.

Отчет о II выставке-ярмарке животноводства, устроенной Минским обществом сельского хозяйства с 18 по 20 мая 1913 г. Вильно, 1913 г.

Памятная книжка Гродненской губернии на 1895 г.

Памятная книжка Могилевской губернии на 1860 г.

Памятная книжка Могилевской губернии на 1889 г.

Памятная книжка Могилевской губернии на 1900 г.

Прибавление к Виленскому вестнику. Вильно, 1853. № 118.

Русские народные гулянья по рассказам А. Я. Алексеева-Яковлева / Запись и обработка Евг. Кузнецова. Л.-М., 1948.

Серебрянников Ф. О народных праздниках Себежского уезда // Памятная книжка Витебской губернии за 1867 г. СПб.

ЦДГА Літоўскай ССР. Ф. 378. Воп. 44. Спр. 9, 16.

Янжул Н. Торговые музеи, экспонатные союзы и склады товарных образцов. М., 1897.

БЕЛАРУСКІ КІРМАШОВЫ ТЭАТР

Архіў ІМЭФ АН Беларусі. Ф. 8. Воп. 12. Спр. 41.

Барышаў Г. І., Саннікаў А. К. Беларускі народны тэатр «Батлейка». Мн., 1962.

Всеволодский-Генгросс В. История русского театра. М., 1929. Т. 1.

Дмитриев Ю. Русский цирк. М., 1953.

Шейн П. О кирмашах и игрищах // Материалы для изучения быта и языка русского населения Северо-Западного края. СПб., 1902. Т. 3.

Шейн П. Народные песни // Материалы для изучения быта и языка русского населения Северо-Западного края. СПб., 1874.

Шпилевский П. М. Путешествие по Полесью и белорусскому краю. Мн., 1992.

ЗАНЯПАД І АДРАДЖЭННЕ

Басько В. Пакровы на Магілёўшчыне. Мн., 1993.

Беларуская гаспадарка за 10 год (прамысловасць, кааперацыя, гандаль). Мн., 1928.

Белорусская Социалистическая Советская республика в 1922—1923 гг. (к V съезду Советской Белоруссии). Мн., 1924.

В русле народных традиций. Мн., 1986.

Гісторыя Беларускай ССР. Мн., 1973. Т. 3.

Гісторыя Беларусі. Мн., 1977.

Дзесяць год Савецкай Беларусі / Дадатак да № 301 газеты «Звязда». Мн., 1928.

Жук В. Кірмаш або латарэя, у якой выйграюць усе // Беларусь. 1983. № 2.

Жук В. Кірмаш // Трезвость и культура. 1987. № 1.

Игнатович В. Пути развития колхозной торговли. Мн., 1959.

Очерки Белоруссии по народному хозяйству. Мн., 1925.

Романов Е. Р. Белорусский сборник. Вильно, 1912. Вып. 8.

Свята народных рамёстваў // В русле народных традиций. Мн., 1987.

Устинюк В. Кірмаш // Вокруг света. 1983. № 9.

Хозяйственное положение БССР (к докладу Госплана на сессии ЦИК). Мн., 1925.

ЦГАОР БССР. Ф. 93. Оп. 1. Д. 1267.

Эканоміка Савецкай Беларусі. 1917—1967. Мн., 1968.

З М Е С Т

ЗАМЕСТ ПРАДМОВЫ	3
З ГІСТОРЫІ БЕЛАРУСКАГА КІРМАШУ	5
ПРОДКІ ўМЕЛІ ГАНДЛЯВАЦЬ	33
КІРМАШОВАЕ АСЯРОДДЗЕ	35
СПЕЦЫЯЛІЗАЦЫЯ ТАРГОЎ	51
ГАНДЛЁВА-ГУЛЬНЁВЫЯ ДЗЕІ	64
КІРМАШОВЫ ТЭАТР	79
ПАЦЕХІ І ЗАБАВЫ	90
ЗАНЯПАД І АДРАДЖЭННЕ	111
ПАСЛЯ СЕМНАЦЦАТАГА	113
ВЯРТАННЕ ЗАБЫТАГА СВЯТА	119
МІНСКІ КАМЕРЦЫЙНЫ КІРМАШ	157
ПОЗІРК У БУДУЧЫНІЮ	171
ЯК ВЕСЯЛІЦА НА КІРМАШЫ	183
ВАКОЛ КІРМАШУ	185
ГАНДЛЁВА-ГУЛЬНЁВЫЯ АТРАКЦЫЁНЫ	209
НАРОДНЫЯ ЗАБАВЫ НА БЕЛАРУСКІХ КІРМАШАХ	222
СЦЭНАРЫІ	231
ГУМАР	250
ВЫКАРЫСТАНАЯ ЛІТАРАТУРА	260

У афармленні кнігі выкарыстаны:
гравюра 1555 г. «Litauische Bärenführer»
з кнігі «Historia de gentibus septentrionalibus» Olaus Magnus;
гравюра 1693 г. «Tanz in der Schenke»
з кнігі «Sklad albo skarbiee znakovitych sekretow ekonomii
ziemianskej» Jakub Kazimierz Haur

Навукова-папулярнае выданне

ГУД Пётр Адамавіч, ГУД Ніна Іванаўна

БЕЛАРУСКІ КІРМАШ

На беларускай і англійскай мовах

Загадчык рэдакцыі *А. І. Саламевіч*
Рэдактар *М. А. Клябанав*
Мастацкі рэдактар *У. К. Фокін*
Тэхнічны рэдактар *Т. А. Тарасенка*
Камп'ютэрны дызайн *Т. А. Тарасенка*
Карэктары *Л. А. Адамовіч, Л. К. Сямёнава*

Набор і вёрстка выкананы на камп'ютэрнай тэхніцы выдавецтва «Полымя».
Падпісана ў друк з арыг.-макета 23.07.96. Фармат 70 × 100 ¹/₃₂.
Папера афсетная. Гарнітура «Бодони». Афсетны друк. Ум. друк. арк. 10,96.
Ум. фарб.-адб. 24.86. Ул.-выд. арк. 10.99. Тыраж 3000 экз.
Выд. № 9301. Зак. 5

Выдавецтва «Полымя» Дзяржаўнага камітэта па друку Рэспублікі Беларусь.
Ліцэнзія ЛВ № 432. 220600, Мінск, пр. Машэрава, 11

Мінская фабрыка каляровага друку. 220115, Мінск, вул. Каржанеўскага, 20

Гуд П. А., Гуд Н. І.
Г 93 Беларускі кірмаш.— Мн.: Польша, 1996.—270
с.: іл.

ISBN 985-07-0102-1.

Кірмаш — не толькі гандлёвае мерапрыемства, але і вясёлае,
яскравае народнае свята. Амаль усё аб мінулым, сучасным і нават
аб будучыні гэтай з'явы ў жыцці беларусаў расказваецца ў кнізе.
Адрасуецца шырокаму колу чытачоў.

Г 3390170000—019
М306(03)—96

ББК 65.9(4Бел)421

БЕКПАХКАРМАЛ

П.А. ГАД
Н.И. ГАД

EXPOFORUM

По объему выставочных услуг Минск занимает 4 место в СНГ после Москвы, Санкт-Петербурга и Новосибирска.

Выставочное общество ЭКСПОФОРУМ является организатором крупнейших в Республике Беларусь специализированных и универсальных международных выставок, среди которых наиболее известны МІНСКІ КІРМАШ, СОВРЕМЕННЫЙ ОФИС И БАНК, ВСЁ ДЛЯ ДОМА, БЕЛХИМИЯ, МИНСКИЙ МЕЖДУНАРОДНЫЙ МЕБЕЛЬНЫЙ САЛОН.

Это панорама рынков Беларуси, Содружества Независимых Государств, стран Балтии.
Ежегодно в наших выставках и ярмарках принимают участие более 1200 экспонентов и около 200000 посетителей из 20 стран мира.

Наш стиль – это глубокие традиции и современный опыт.